

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΑ' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 157 • ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1998 • ΕΛΘΥΛ - ΤΙΣΡΙ 5759

Υπάρχει Αντισημιτισμός στην Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία;

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ της ύπαρξης ή μη αντισημιτισμού στην Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία έχει απασχολήσει, κατά τον λήγοντα 20ό αιώνα, πολλά φωτισμένα μυαλά Ελλήνων Χριστιανών. Διαπρεπείς πανεπιστημιακοί καθηγητές του επιστημονικού κύρους του Κωνσταντίνου Μπόνη και του Αθανασίου Χαστούπη (για να αναφέρουμε μόνο δύο τεθνεώτες) έχουν αντιπαλαίσει με τα κείμενά τους κατά τον αντισημιτισμό κι έχουν αποδείξει την κοινότητα μεταξύ Ιουδαϊσμού και Χριστιανισμού. Από την πλευρά της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, πλειάδα Μητροπολιτών (αναφέρουμε ενδεικτικά τους αοιδίμους Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό, Θεσσαλονίκης Γεννάδιο, Ζαζύνθου Χρυσόστομο, Χαλκίδας Γρηγόριο, Δημητριάδος Ιωακείμ), κατά τη διάρκεια της Χιτλερικής Κατοχής απέδειξαν έμπρακτα ότι δεν ακολουθούσαν τον στείρο αντισημιτισμό αλλά τις επιταγές του Ναζωραίου.

ΚΑΤΑ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ επίσης στην ίδια Εκκλησία υπήρξαν φωτισμένα μυαλά που, σε ώρες φανατισμού και διώξεων κατά των Εβραίων, χρησιμοποίησαν το ηθικό τους κύρος και το πνευματικό τους ανάστημα για να βροντοφωνήσουν κατά της άδικης

πρόθεσης εξόντωσης των Ισραηλιτών. Η μορφή του Διονυσίου Λάτα (1835 - 1894, Επισκόπου Ζαζύνθου), του οποίου τα σεβαστικά υπέρ του Ιουδαϊσμού κείμενα περιέχονται στα «Άπαντά» του, παραμένει αέρεα και διδακτική. Και σε μια όμως περισσότερο πρόσφατη εποχή, απόψεις περί της ανάγκης συνεργασίας μεταξύ των μονοθεϊστικών θρησκειών, του Χριστιανισμού και του Εβραϊσμού, είχαν εκφράσει οι μακαριστοί Αρχιεπίσκοποι Αθηνών Ιερώνυμος και Σεραφείμ (για να παραμείνουμε πάντα στους τεθνεώτες).

ΑΝΤΙΘΕΤΑ από τους παραπάνω, υπάρχουν δυστυχώς ακόμη σήμερα ιεράρχες της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας που διέπονται από αντιεβραϊκά αισθήματα τα οποία άλλοι παρουσιάζουν ψευδεπίγραφα ως αντισιωνιστικά ή άλλοι τα υποκρύπτουν κάτω από διάφορες έωλες εικοτολογίες. Είναι ευτυχώς λίγοι, ανήκουν κυρίως στη γενιά των Ιεραρχών που απέρχεται.

ΣΤΟΝ ΜΕΣΟ ΚΛΗΡΟ (ιερείς, διακόνους κ.λπ.) το πρόβλημα του αντισημιτισμού είναι οξύτερο. Δεν ανήκει σε μας να μιλήσουμε για το αν αυτή η στάση είναι απόρροια του μορφωτικού επιπέδου του

Συνέχεια στη σελ. 46

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Εξωτερική άποψη του νέου κτιρίου του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος.

Υπάρχει τελικά ή δεν υπάρχει αντισημιτισμός στην Ορθόδοξη Εκκλησία;

Ας το συζητήσουμε

Του κ. ΣΤΑΥΡΟΥ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗ

Ο Σεβασμιότατος Κορινθίας κ. Παντελεήμων (Καρανιζόλας) είναι συγγραφέας ενός μικρού βιβλίου που φέρει τον τίτλο *Χριστιανοί και Εβραίοι*. Δεν πρόκειται διόλου για μια θεολογική ή ιστορική συνεξέταση των δύο θρησκειών, πρόκειται απλώς, το λέω ευθύς εξ αρχής, για άθλιο αντισημιτισμό. (Συντακτική παρατήρηση: το επίθετο «α-θλιος», όταν προσδιορίζει το ουσιαστικό «αντισημιτισμός» ζείται πλεοναστικώς). Το βιβλιαράκι αυτό πρωτοκυκλοφόρησε το 1980 (εκδ. Πνοή) και το 1996 έκανε την πέμπτη έκδοσή του. Επειδή μάλιστα ο προς φωτισμόν ελληνόφωνος πληθυσμός είναι λίγος, το βιβλίο κυκλοφόρησε το 1984 και σε αγγλική μετάφραση. Ποιος να το φανταζόταν πως εξάγουμε αντισημιτισμό;

Δεν χρειάζονται εκτενή παραθέματα ή σύνθετα επιχειρήματα για να θεμελιωθεί η μομφή που προσάπτω στον σεβασμιότατο - υπάρχει βέβαια και το ενδεχόμενο, διόλου σπάνιο για επίσκοπο της Ορθόδοξης ελληνικής Εκκλησίας, το αντιεβραϊκό μίσος να μην συνιστά διόλου για αυτόν μομφή αλλά υψηλό έπαινο. Τα όσα λίγα ακολουθούν νομίζω πως αρκούν για του λόγου το αληθές - εξ όνυχος τον λέοντα. Οι Εβραίοι, αιώνιοι εχθροί των Χριστιανών, προέβησαν, ισχυρίζεται ο κ. Παντελεήμων, στην «ίδρυση α) της μασωνίας, β) του μαρξισμού και γ) του χιλιασμού, για να πτυπήσουν έμμεσα τον χριστιανισμό» (σ. 8 - όλες οι παρατομπές γίνονται στην 2η έκδοση του βιβλίου, 1980). Αναλυτικότερα, «με τους μασώνους θέλησαν, αρχικά βέβαια, να διαφρώσουν τις ανώτερες τάξεις, με τους μαρξιστές τις εργατικές πολιτικόφρονες και αδικούμενες τά-

ξεις, και με τους χιλιαστές και με άλλες ουνδαϊζόνσες αιρέσεις θέλησαν να διαβρώσουν τις τάξεις των θρησκευομένων» (σ. 9). Οι Εβραίοι δεν μισούν μόνο τους Χριστιανούς, μισούν επιπλέον και τους Έλληνες. «Είναι φυσικοί (υπογραμμίζω εγώ) εχθροί του ελληνισμού, γιατί ο ελληνισμός εδράζεται στην ορθή τοποθέτηση του νου, στην ορθολογική διάνοηση, στην ορθή τοποθέτηση του ανθρώπου στην πραγματική του διάσταση, ενώ ο εβραϊσμός τον οδηγεί σε απίθανα και ουτοπικά όνειρα υλικής υψής: γιατί ο ελληνισμός είναι, γενικά, το θεμέλιο του σημερινού ευρωπαϊκού πολιτισμού, που με την καλλιέργεια που έδωσε και δίνει, εμποδίζει την πολιτισμένη ανθρωπότητα από το να γίνεται εύστοχη βόρα των εβραϊκών παγκόσμιων επιδιώξεων» (σ. 10). Το μίσος των Εβραίων κατά των Χριστιανών και των Ελλήνων είναι αιώνιο, άσβεστο και κυρίως έμπρακτο. «Οι

**Υπάρχει τελικά
ή δεν υπάρχει
αντισιμητισμός
στην Ορθόδοξη
Εκκλησία;
Ας το συζητήσουμε**

πρώτοι διωγμοί των Χριστιανών και οι συκοφαντίες εναντίον τους, σ' όλο τον τότε ελληνορωμαϊκό κόσμο, υπαγορεύονταν και διενεργούνταν από τους Εβραίους (υπογραμμίζει ο συγγραφέας)» (σ. 27). Ακόμη και μέσα στα πλαίσια της χριστιανικής βυζαντινής αυτοκρατορίας, οι Εβραίοι καταδίωκαν και έβλαπταν τους Χριστιανούς! (σ. 27). Φαντάζεστε τώρα τι θα έκαναν μέσα στα πλαίσια της οθωμανικής αυτοκρατορίας: «έπαιρναν μέρος στους βασανισμούς των Χριστιανών από τους Τούρκους, αποτελείωναν τους Χριστιανούς νεομάρτυρες και εθνομάρτυρες και προσέβαιναν σε εξευτελισμούς, γενικά των νεκρών σωμάτων τους» (σ. 27). Όταν έρθει η στιγμή να κάνει λόγο ο κ. Παντελεήμων για το σημερινό κράτος του Ισραήλ, τότε ο αντισιμητισμός του (υπό το ένδυμα δήθεν του αντισιωνισμού, όπως γίνεται κατά κανόνα) φτάνει στην κορύφωσή του. Άλλωστε το μόνο μίσος που υπάρχει είναι το μίσος για ανθρώπους με σάρκα και οστά που ζουν δίπλα μας και όχι για φαντάσματα του παρελθόντος. Μισεί κανείς σημερινός Έλληνας τους Μήδους για την εκστρατεία τους εναντίον των ελληνικών πόλεων τον 5ο αιώνα π.Χ. ή μισεί κανείς Χριστιανός τους σημερινούς Ιταλούς για τους διωγμούς που έκαναν οι Ρωμαίοι πρόγονοί τους εναντίον των Χριστιανών; Η πηγή της αναδρομικής ιστορικής εχθρότητας του κ. Παντελεήμονος εναντίον των Εβραίων δεν είναι άλλη από το μίσος του για τους σημερινούς Εβραίους, επειδή δεν του έκαναν τη χάρη να εξαφανιστούν εντελώς από προσώπου γης ή να πάντων να είναι αυτό που είναι. Με δύο λόγια, γιατί δεν αξίζει τον κόπο να μακροηγοούμε περισσότερο, «το τεχνητό και παρέμβλητο κράτος του Ισραήλ» (σ. 39), το γενοκτονικό (!) αυτό κράτος (σ. 39) είναι, κατά τη γνώμη του σεβασμιωτάτου, μια απειλή για ολόκληρη την ανθρωπότητα (σ. 46).

Ο ίδιος μητροπολίτης, συνεπής στις απόψεις του, εξάπολύει το 1996 εγκύκλιο (αφ. πρωτ. 427/19.2.96, βλ. εφ. *Ορθόδοξος Τύπος*, 12.4.1996) προς το πλήρωμα

της μητροπόλεως Κορίνθου για να το προφυλάξει από τους κινδύνους που διατρέχει λόγω επαπειλούμενων εβραϊκών επενδύσεων στον τόπο του: «Σ' αυτή την πόλη θέλουν να επικυριαρχήσουν [οι Εβραίοι] μέσω των οικονομικών τους επενδύσεων». Απειθύνεται κυρίως στους αμοιόδους «που λόγω της θέσεώς των πιθανότατα να υποχρεωθούν να λάβουν αποφάσεις και να υπογράψουν σχετικές συμβάσεις με Εβραίους επιχειρηματίες». Αγωνιά ο κ. Παντελεήμων: «Πόσοι Εβραίοι θα ζουν στον κορινθιακό χώρο; Γιατί αν αύριο θα είναι πολλοί, θα δημιουργηθούν μειονότητες, και δικαιοματικά θα δούμε στην Κόρινθο ακόμα και συναγωγές (υπογραμμίζω εγώ)». Όλα αυτά τα υποχθόνια σχέδια των Εβραίων εναντίον του ελληνισμού και του χριστιανισμού ο σεβασμιώτατος τα ξέρει καλά και με απόλυτη βεβαιότητα, αφού «τον αξίωσε ο Θεός να καταλάβει από πολύ καιρό τους μύχιους σκοπούς των Εβραίων».

Όλα όσα γράψαμε μέχρι εδώ δεν έχουν τίποτε, δυστυχώς, που να ξενίζει κάποιον που γνωρίζει τα εκκλησιαστικά πράγματα της Ελλάδος. Ο αντισιμητισμός των επισκόπων, ιερέων, μοναχών και μοναχισσών της Ορθόδοξης (και όχι μόνο ελλαδικής) Εκκλησίας είναι κάτι σαν φυσικό φαινόμενο και οι αφορμές για να τον καταγγείλεις τόσο πολλές και καθημερινές που τελικά αποθαρρύνεται - τι να πιάσεις και τι να αφήσεις; Η αφορμή για να γράψω τούτο το σημείωμα δεν είναι το βιβλίο του κ. Παντελεήμονος αλλά η εγκωμιαστική κριτική που έγραψε για αυτό ο κ. Παναγιώτης Σιμωνάς και δημοσίευσε το περ. *Θεολογία* (τ. 68, τχ. 3, Ιούλιος - Σεπτέμβριος 1997, 608 - 611).

Ο κ. Σιμωνάς είναι καθηγητής της Ερμηνείας της Παλαιάς Διαθήκης στην Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και συγγραφέας χρήσιμων φιλολογικών μελετών για το κείμενο της Π.Δ., και η *Θεολογία* είναι το επίσημο «επιστημονικόν περιοδικόν εκδιδόμενον υπό της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος». Νομίζω πως σε αυτή την περίπτωση η σιωπή την οποία προκαλεί το αί-

σθημα της αποθάρρυνσης - πώς να αναμετρηθείς με τόσα αιωνόβια ψεύδη, ιδίως όταν αυτά προβάλλονται ως αυταπόδεικτες αλήθειες - πρέπει να λύνεται και να λέγονται δύο λόγια, έστω για την τιμή του πνεύματος. Ο κ. Σιμωνάς λοιπόν, αφού συνηγορήσει σε όλα όσα λέει ο κ. Παντελεήμων, θεωρεί συμπερασματικά ότι ο σεβασμιότατος είναι «αντικειμενικός και δίκαιος και εκφράζει ενταύθα απλώς αλλ' ευθαρσώς τον φλογερών πατριωτισμών του. Οφείλει τις δε να συγχωρή αυτόν διά την τόσον γενναίαν εκ μέρους του υπεράσπισιν του ορθοδόξου χριστιανικού θρησκευματος και του ελληνικού έθνους από τον ελλοχεύοντα κίνδυνον αναβιώσεως, ενδεχομένως, αντιχριστιανικών και ανθελληνικών κινήματων». Και εύχεται εν κατακλείδι: «Είθε το προσφάτως επανεκδοθέν βιβλίον του Αγίου Κορίνθου να δώση αφορμήν εις τους αρμοδίους και σοφούς, και θα γίνουν, ασφαλώς, σοφώτεροι ούτοι (Παρ. 9,9)». Από τη βιβλιοκρισία του κ. Σιμωνά μαθαίνω και τούτο το εκκληζιτικό που αγνοούσα: ο κ. Παντελεήμων είναι επίτιμος διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Αθηνών (της Θεολογικής Σχολής, υποθέτω), τον έχει απονεμηθεί δηλαδή η ανώτερη ακαδημαϊκή τιμή!

Ο κ. Παντελεήμων λοιπόν αντί να ελέγχεται από τα αρμόδια εκκλησιαστικά όργανα και να του επιβάλλονται οι νόμιμες κυρώσεις (αλλά ποιος να ελέγξει ποιον;), αντί να καταγγέλλονται και να καταδικάζονται τα αντισημιτικά κηρύγματά του, αναγορεύεται επίτιμος διδάκτωρ και τα γραφόμενά του επαινούνται, εγκωμιάζονται και άρα επικυρώνονται από των στηλών της Θεολογίας και μάλιστα διά της γραφίδος πανεπιστημιακού καθηγητή*. Βέβαια και ο κ. Παντελεήμων και ο κ. Σιμωνάς δηλώνουν ότι δεν είναι αντισημίτες. Χαίρω πολύ. Αυτό ακριβώς κάνουν όλοι οι αντισημίτες. Ξέρετε πολλούς που να δηλώνουν εγγράφως το αντιθετο; Ο αντισημιτισμός δεν είναι υπόθεση δηλώσεων αλλά λόγων και έργων. Είναι γνωστό ότι δεν έχει βρεθεί ούτε ένα επίσημο έγγραφο που να διατάζει την θα-

νάτωση Εβραίων το οποίο να φέρει την υπογραφή του Χίτλερ. Σημαίνει αυτό ότι δεν αποφάσισε, δεν διέταξε και δεν οργάνωσε την εξόντωσή τους;

Χρειάζονται οι αναγνώστες της Σίνεξης να προσκομίσω επιχειρήματα για να στηρίξω την άποψη ότι είναι απαράδεκτο από κάθε άποψη, επιστημονική, ηθική, πολιτική, χριστιανική, να δημοσιεύει η Θεολογία αντισημιτικά κείμενα ή, κάτι που δεν έχει καμία διαφορά, να τα επιδοκιμάζει; Είναι δυνατόν ένα χριστιανικό έντυπο να εγκρίνει και να επικυρώνει τη γενοκτονία; Γιατί αυτό ακριβώς σημαίνει αντισημιτισμός: γενοκτονία και μάλιστα στην πιο ακραία και απόλυτη μορφή, να εξοντώνεις δηλαδή τον άλλο, μόνο και μόνο επειδή διέπραξε το ανηκουστο έγκλημα να γεννηθεί. Η γενοκτονία δεν είναι μια θεωρητική και ενδεχόμενη απόληξη του αντισημιτισμού, είναι τόσο πραγματική όσο και τα 6.000.000 νεκροί Εβραίοι του Ολοκαυτώματος. Διευκρίνιση: η Θεολογία μπορεί και πρέπει να δημοσιεύει κείμενα κριτικής και πολεμικής εναντίον της ιουδαϊκής και κάθε άλλης θρησκείας, γιατί οι ιδέες και πολύ περισσότερο οι θρησκείες μάχονται μεταξύ τους, δεν συνυπάρχουν ειρηνικά μέσα στην γενική αδιαφορία. Άλλο το ένα, άλλο το άλλο.

Αν η βιβλιοκριτική του κ. Σιμωνά στάθηκε η αφορμή, όπως είπαμε, για αυτό το σημείωμα, ο λόγος όμως για τον οποίο τελικά γράφτηκε δεν είναι βέβαια η καταγγελία του κ. Σιμωνά ή της Θεολογίας, αλλά η διατύπωση του αιτήματος να συζητήσουμε επιτέλους ανοιχτά για τον αντισημιτισμό της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Ένα κοινό σημείο του βιβλίου του κ. Παντελεήμονος και της βιβλιοκριτικής του κ. Σιμωνά είναι η άποψη πως η Ορθόδοξη Εκκλησία (και η ελληνική κοινωνία γενικότερα) δεν είχε ποτέ και δεν έχει και σήμερα καμία εχθρότητα προς τους Εβραίους αλλά, απεναντίας, τους περιέβαλε και τους προστάτησε, όταν κινδύνευαν από τους διώκτες τους, που ήταν πάντοτε ξένοι και σε καμία περίπτωση Ορθόδοξοι Έλληνες, αντίθετα απ' ό,τι έ-

Υπάρχει τελικά ή δεν υπάρχει αντισημιτισμός στην Ορθόδοξη Εκκλησία;

Ας το συζητήσουμε

* Για να απαλύνω λίγο την αντισημιτική μωνία που ενδεχεται να νιώσει ο κ. Σιμωνάς, θα θυμάμαι εδώ ότι ο αντισημιτισμός δεν είναι διόλου σπάνιο φαινόμενο στις τάξεις των Χριστιανών βιβλαίων. Παράδειγμα ο πατριάρχης Γάλλος βιβλαίτης, διευθυντής της γαλλικής βιβλικής και αρχαιολογικής Σχολής της Ιερουσαλήμ, μακαρίτης π. Ρολάν ντε Βιο (Roland de Vaux).

Υπάρχει τελικά
ή δεν υπάρχει
αντισημιτισμός
στην Ορθόδοξη
Εκκλησία;
Ας το συζητήσουμε

«Καθώς γεννηθή το οβριόπουλο, αντί να το μανθάνουν να προσκυνά τον Θεόν οι Εβραίοι, παρακινούμενοι από τον Διάβολον, ευθύς όπου γεννηθή το μαθαίνουν να βλασφημῇ, να παραδίνῃ και να αναθεματίσῃ τον Χριστόν μας και την Παναγίαν μας και εξοδιάζουν πενήντα εκατό ποιηγιά να εύρουν κανένα χριστιανόπουλο, να το σφάζουν και να πάρουν το αίμα του και μετ' εκείνο να κοινωνοῦν. Ο Διάβολος θέλει να πίνωμεν το αίμα των παιδιών και όχι ο Θεός. Ο Χριστός μάς παραγγέλλει να ενζώμεσθον όλον τον κόσμον. Ο Εβραίος, όσον και αν εἶναι φίλος σου, πῆγαινε και καλημέρισέ

Τηράζε εις το πρόσωπον έναν Εβραϊόν όταν γελά να ιδής: τα δόντια του ασπρίζουνε, το πρόσωπον είναι ωσάν πανί αφρωρισμένο, διατί έχει την κατάρα από τον Θεόν και δεν γελά η καρδιά του, έχει τον Διάβολον μέσα του οπου δεν τον αφήνει. Κοίταζε και έναν Χριστιανόν εις το πρόσωπον, ας είναι και αμαρτωλός, λάμπει το πρόσωπόν του, χύνει η χάρις του Παναγίου Πνεύματος, διατί ο Θεός δεν τον αφήνει από το χέρι του. Σφάζει ο Εβραίος ένα πρόβατον και τα μισά τα εμπροστινά ποδάρια τα κρατει διά λόγον του και τα πσιονά τα μονιτζώνει και τα κάνει κουρμπάνι εις τον Διάβολον και εκείνα τα πουλγει εις τους Χριστιανούς διά να τους μαγαρίζη. Θέλει να σε φιλεύση ο Εβραίος κρασί ή ρακί: Αδύνατον είναι να σου το δώση ανίσως και δεν το μαγαρίση πρώτον. Αν δεν προφθάση να το κατοικήση, θε να πτύση μέσα. Όταν αποθαίνη κανένας Εβραίος, τον βάνουν μέσα εις ένα σκαφίδιον μεγάλο και τον πλένουν με ρακί και του βγάνουν όλην την βρώμα και εκείνην την ρακίην την φτιάνουν με μυριστικά και τότε την πουλούν εις τους Χριστιανούς φθηνότερη διά να τους μαγαρίζουν. Οψάρια πουλούν εις την πόλιν οι Εβραίοι και ανοίγουν το στόμα του οψαριού και κατουρούνε μέσα και τότε το πουλούν εις τους Χριστιανούς».

Αθήνα (εκδ. Τήνος) χ.χ., 242 - 243]

Ο Κοσμάς ο Αιτωλός είναι άγιος, το λέω και το εννοώ, το παραπάνω κείμενο όμως είναι ή δεν είναι κείμενο μίσους κατά των Εβραίων; Υπάρχει κανείς από τους αναγνώστες της *Σύναξης* που να το προσυπογράψει; Ρωτάω και αναρωτιέμαι. Θα συζητήσουμε;

Ο αντι - αντισημιτισμός στην Ορθόδοξη Εκκλησία ή: Να είμαστε μετανοούντες κι όχι λωτοφάγοι

Του κ. ΘΑΝΑΣΗ Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Ο κ. Ζουμπουλάκης με το κείμενό του («Υπάρχει τελικά ή δεν υπάρχει αντισημιτισμός στην Ορθόδοξη Εκκλησία; Ας το συζητήσουμε»), που δημοσιεύεται στις προηγούμενες σελίδες, θέτει ορισμένα ζητήματα που δεν μπορεί να αποσιωπηθούν. Το παρόν κείμενό μου παρακαλώ να εκληφθεί ως μια πρώτη ανταπόκριση στην προ(σ)κληση που ο ίδιος διατυπώνει ήδη στη δεύτερη φάση του τίτλου του.

ΝΑ ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΩ ΕΞ ΑΡΧΗΣ ό-
τι δεν θα ασχοληθώ με τις α-
φορμές του (δηλαδή τα δύο
συγκεκριμένα δημοσιεύματα
που μνημονεύει), αλλά με την ουσία
των ερωτημάτων του, όπως ευθαρσώς
τα θέτει. Τουλάχιστον στη δική μου α-
νάγνωση, δύο ζητήματα προβάλλουν
και μάλιστα ως σκόλοπες στη συνείδη-
σή μας: α. Αν υπάρχει αντισημιτισμός
στην Ορθόδοξη Εκκλησία, και β. Αν
πάντα η «εκκλησιαστική αυτοσυνείδη-
σία» λειτουργεί όντως ως αυτοσυνείδη-
σία, και πώς κατανοεί την ιστορία και
την αμαρτία μέσα στην ιστορία. Στη
συνέχεια, λοιπόν, θα προσπαθήσω να
ψηλαφίσω πλευρές αυτών των δύο ζη-
τημάτων, ξεκινώντας μάλλον από το
δεύτερο.

1 Η απάντηση που μου 'ρχεται στα
1. χείλη για το ερώτημα του κ. Ζου-
μπουλάκη είναι πως ναι, υπάρχει αντι-
σημιτισμός σε Ορθόδοξους Χριστιανούς.
Όμως εδώ υπάρχει κάποιο πρό-
βλημα. Νομίζω πως είναι θεμελιώδες
χρέος η παραδοχή ότι κάτι υπάρχει,
αλλά και η διάγνωση ότι δεν υπάρχει
μόνο αυτό. Η αίσθηση που έμεινε από
το κείμενο του κ. Ζουμπουλάκη είναι
πως βλέπει μονοκρατορία του αντιση-
μιτισμού στην Εκκλησία. Όχι μόνο το

γενικό πνεύμα του κειμένου, αλλά και
συγκεκριμένες φράσεις, όπως «ο αντι-
σημιτισμός των επισκόπων, ιερέων,
μοναχών και μοναζουσών της Ορθόδο-
ξης (και όχι μόνο ελληνικής) Εκκλη-
σίας είναι κάτι σαν φυσικό φαινόμενο»
(ο τονισμός του οριστικού άρθρου, δι-
κός μου), μου δίνουν την εντύπωση
πως βλέπουν την εκκλησιαστική ιστο-
ρία σαν μία μονοζωντυιά κριαρχίας
του σκότους, αν μου επιτρέπεται η με-
ταφορά. Αυτό όμως ακριβώς είναι το
αμάρτημα αυτών προς τους οποίους ο
κ. Ζουμπουλάκης δηλώνει με γενναίο-
τητα και εντιμότητα την αντίθεσή του,
δηλαδή των αυτοδοξαστικών Χριστιανών
που βλέπουν την εκκλησιαστική ι-
στορία σαν μία μονοζωντυιά, απο-
κλειστικά του φωτός αυτοί.

Όντως, ο εξωραϊσμός της ιστορίας,
η αποσιώπηση μελών σημείων της
και η συναγωγή με το στανιό συμπερα-
σμάτων που εμείς προαποφασίσαμε,
γοητεύει πολλούς εκκλησιαστικούς αν-
θρώπους. Εδώ θέλω να αντιδιαστείλω
τη δική μου οπτική από ένα συναφές,
ενδημιούν φαινόμενο: την επίκληση των
φωτεινών εξαιρέσεων. Ενωώ ότι όπο-
τε υποχρεωνόμαστε σε προσέγγιση
σκοτεινών σελίδων της ιστορίας, είναι
πολλοί αυτοί που επικαλούνται τις ε-
κάστοτε φωτεινές παρουσίες και εξαι-

**Ο αντι-αντισημιτισμός
στην Ορθόδοξη
Εκκλησία
ή: Να είμαστε
μετανοούντες,
και όχι λωτοφάγοι**

ρέσεις για να αμφισβητήσουν την ύπαρξη του σκοταδιού! Εγώ παρακάτω θα κάνω μεν επίκληση των φωτεινών παρουσιών, επιθυμώντας να δείξω, όμως, κάτι άλλο: ότι η εκκλησιαστική όδευση δεν είναι σαν ένα συμπαιγές ρεύμα, αλλά σαν ένας πόλεμος. Κι ο πόλεμος αυτός δεν είναι απλώς η ρήξη του αιώνος τούτου προς την Εκκλησία, αλλά το κονταροχτύπημα εκκλησιαστικών ρευμάτων μέσα στην Εκκλησία, κονταροχτύπημα μεταξύ της γνησιότητας και της αλλοτρίωσης της εκκλησιαστικής αυτοσυνειδησίας, μέσα σε συγκεκριμένες ιστορικές συνάψεις. Οι φωτεινές παρουσίες, λοιπόν, δεν είναι ούτε άλλοθι, ούτε κολυμπήθρα του Σιλωάμ για τις αμαρτίες μας, αλλά μετερίζι αγώνα και δείκτες μετάνοιας, δηλαδή επαναπροσανατολισμού. Μετανοούντες (οφείλουν να) είναι οι εκκλησιαστικοί άνθρωποι: όχι λωτοφάγοι.

Φέρνω ένα παράδειγμα πώς αυτός ο επαναπροσανατολισμός μπορεί να γίνεται, δίχως αυτό να σημαίνει (όπως φαίνεται να φοβούνται πολλοί) ότι χάνεται το έδαφος κάτω από τα πόδια μας ή ότι χάνουμε την εξασφαλισμένη (κατ' αυτούς) σωτηρία μας. Ποιος σοκάρεται σήμερα με τη διαπίστωση ότι κατά τους περασμένους αιώνες η Εκκλησία μας διήλθε από τη «βαβυλώνια αιχμαλωσία» των δυτικών επιρροών; Σημαίνει μήπως αυτό ότι όσοι συμμερίζονται αυτή τη διαπίστωση αρνούνται την αγιότητα της Εκκλησίας κ.λπ. κ.λπ.; Ή π.χ. δεν θα πρέπει να χαιρετιστεί ως σημείο εξαιρετικής νηφαλιότητας η πρόσφατη (15.1.1998) αίτηση συγνώμης από την Ι. Σύνοδο του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας προς τον άγιο Νεκτάριο «διά τον διωγμόν και την αδικωτάτην κατ' αυτού μὴνιν, επηρεία του πονηρού»;¹ Θεωρώ, λοιπόν, πως είναι ανησυχητικό να μην υπάρχει αυτό το κριτικό εκκλησιαστικό πνεύμα και για άλλα ζητήματα. Κι ούτε μου φαίνεται πως συνιστά δείγμα πνευματικής εγρήγορσης το γεγονός ότι εκκλησιαστικά πρόσωπα κατακεραυνώνουν

λαλίστατα παρεκτροπές που έχουν να κάνουν με τη γενετήσια ζωή (και καλά κάνουν), ενώ ταυτόχρονα σιγούν ι-χθυοτρόπως για άλλα προβλήματα, όπως είναι ο πλειορσμός ορισμένων Χριστιανών προς τρέχουσες εθνολατρικές, νεοπαγανιστικές και αντισημιτικές απόψεις, που συνιστούν αίρεση!

Αυτό που προανέφερα περί ενδοεκκλησιαστικής συγκρούσεως ρευμάτων, δεν είναι άσχετο προς τη γνωστή Φλωρόφσκη διεκυστίνδα της «Αυτοκρατορίας» και της «Ερήμου», διεκυστίνδα αδιάκοπη μέσα στην ιστορία και πριν τα έσχατα. Ως ένα από τα χαρακτηριστικά της αυτοκρατορικής κατ-σχύσεως έχει επισημανθεί ακριβώς η κρατικό βραχίονι διώξη των αιρετικών και γενικά των αντιφρονούντων.² Στο ζήτημα του αντισημιτισμού, λοιπόν, η εκκλησιαστική συνείδηση οφείλει να διαγνώσει τα μελανά σημεία και να τα περάσει από το κόσκινο της εκκλησιαστικής πίστης και ήθους. Φέρνω ένα παράδειγμα: Με χρυσόβουλλό του ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Μονμάχος (1042 - 1055), «προικοδοτόησε» τη Νέα Μονή Χίου με διάφορες παροχές και παροίκους, καθώς και με εβραίους! «Υπέταξε», λέει το έγγραφο, «και υπεδοιγώσεν εις αυτήν εγγράφως με χρυσόβουλλον τους εν Χίω Εβραίους, ιε' ολοκλήρους φαιμέλιας». Δεν αποκλείεται εδώ να έχουμε απλώς μία συνήθη διοικητική πράξη ρύθμισης δημοσιονομικών ζητημάτων μιας επαρχίας (το χρυσόβουλλο λέει παρακάτω ότι οι εβραίοι αυτοί δεν θα υπόκεινταν σε τοπικούς άρχοντες ούτε θα εκτελούσαν δημόσιες αργαρίες, αλλά τους ετήσιους φόρους που όφειλαν, θα τους κατέβαλλαν πλέον στη Νέα Μονή). Ιδιαίτερη σημασία, πάντως, έχει το σκεπτικό αυτής της ενέργειας. Αφού, λέει, ο Θεός εξέλεξε τον νέο Ισραήλ (τον χριστιανικό λαό) στη θέση του παλαιού, οφείλει ο πρώτος να εξουσιάζει τον δεύτερο. «Τον παλαιόν Ισραήλ και ο μέγας βασιλεύς και θεός παρωσάμενος τον νέον εξέλεξετο και τούτον εξείνου προκρί-

νας, λαόν περιούσιον και μερίδα επιθυμητήν και κληρον οικειόν αντώ ωνόμασεν· ένθεν και τω χριστιανικό φύλω το ιουδαϊκόν καθυπέταξε και το πιστόν και εύνουν γένος του απίστου κατάρχειν και αγνώμονος ωκονόμησεν»⁵. Εύχομαι υπό τη δεσποτεία της Νέας Μονής οι εβραίοι να έζησαν καλλίτερα απ' όσο υπό την δεσποτεία αρχόντων κ.λπ., αλλά αυτοί οι ευσεβείς πόθοι δεν αρκούν για τη δικαίωση της ιστορίας. Τη στιγμή που το ως άνω σκεπτικό μιλάει για καθυπόταξη κάποιων ανθρώπων λόγω της θρησκευτικής / φυλετικής τους ταυτότητας κι όχι επειδή λ.χ. βαρύνονται με την τέλεση αξιόποινων πράξεων, το ερώτημα είναι κατά πόσο στην εκκλησιαστική συνείδηση η λογική αυτή παίρνει το πάνω χέρι και επισκιάζει την εκκλησιαστική διδασκαλία περί δημιουργίας όλων των εθνών «εξ ενός αίματος» (Πράξ. 17,26) και περί του «τις εστί μου ο πλησίον» (Λουκ. 10,29). Παρόμοια πρέπει να υποστούν την θεολογική βάσανο και άλλες αυτοκρατορικές ενέργειες, όπως π.χ. ο εξαναγκασμός εβραίων σε μαζικές βαπτίσεις (πάνω στο ζήτημα αυτό ήδη εργάζομαι και ευελπιστώ να γράψω σε εύθετο χρόνο).

Βεβαίως πρέπει κάθε εποχή να κριθεί δίχως αναχρονισμούς, και κάθε πληροφορία να ενταχθεί στη συνάφεια της εποχής της (αυτό θα το επιχειρήσω παρακάτω), αλλά - πέρα από την όποια ορθοπεταλιά ή στραβοτιμονιά - ο αδιαπραγμάτεντος προσανατολισμός πρέπει να είναι σαφής: κάθε ρατσισμός είναι βδέλυγμα και άρνηση της Εκκλησίας.

2. Σχετικά με τα λόγια του αγίου Κοσμά του Αιτωλού, που παραθέτει ο κ. Ζουμπουλάκης:

Οτι ο άγιος Κοσμάς υιοθετούσε λαϊκές αντιεβραϊκές παραδόσεις έχει διαπιστωθεί από παλιότερα. Ήδη το 1979 ο Ι. Μενούνος το επεσήμανε σε δυο σημεία της εισαγωγής του στην έκδοση των «Διδασκόν» του αγίου⁶ (δεν γνωρί-

ζω μήπως άλλος το είχε κάνει μάλιστα ακόμα νωρίτερα). Η διαπίστωση αυτή από μέλος της Εκκλησίας, νομίζω πως ούτε είναι αμελητέα, ούτε και έδωσε βάση για μομφές κατά τον συγγραφέα επί αγιομαχία. Το πως αξιολογούνται λόγοι και πράξεις αγίων, εξαρτάται από το τι είδους εκκλησιολογία έχουμε. Κατά πόσο, δηλαδή, προσγράφομε στον άγιο έναν ρόλο αυθεντίας πάνω (και άρα έξω) από την Εκκλησία, ή, αντιθέτως, θεωρούμε τον άγιο ως τέκνο της Εκκλησίας, της μόνης αυθεντίας. Δεν θα επεταθώ εδώ στο ζήτημα αυτό. Αρνούμαι να παραθέσω μια φράση του αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου: «*ημίν ου μέλει τι είπον, ή τι εφρόνησαν μερικοί Πατέρες. Αλλά τι λέγει η Γραφή, και αι οικουμενικάί σύνοδοι, και η κοινή των Πατέρων δόξα. Ου γαρ δόγμα συνιστά η γνώμη των εν τη εκκλησία*»⁷.

Πέρα απ' αυτό το θεολογικό θεμέλιο, όμως, υπάρχει, όσον αφορά τα επίμαχα λόγια του Πατροκοσμά, ένα ζήτημα ιστορικής σπουδής που δεν δικαιούμαστε να αγνοήσουμε. Λίγο παρακάτω (σχεδόν μιση σελίδα) από το απόσπασμα που παραθέτει ο κ. Ζουμπουλάκης, διαβάζουμε τον «επίλογο» των αντιεβραϊκών λόγων του αγίου: «*Ταυτα διατί σας τα είπα χριστιανοί μου; Οχι διά να φονεύετε τους Εβραίους και να τους κατατρέχετε, αλλά να τους κλαιτε, πως αφήσαν τον Θεόν και επήλυν με τον Διάβολον. Σας τα είπα να μετανοήσωμεν εμείς τώρα οπου έχομεν καιρόν, διά να μη τύχη και μας οργισθή ο Θεός και μας αφήση από το χέρι του και το πάθωμεν και εμείς ωσάν τους Εβραίους και χειρότερα*»⁸. Λόγοι θρησκευτικής πολεμικής είναι, αναμφίβολα. Ουσιαστικά είναι λόγος περί αποστασίας. Κατά πόσο όμως συνιστά κήρυγμα αντισημιτικό, νομίζω πως θα πρέπει να έχουμε ενδοιασμούς, τη στιγμή που ρητά αποκηρύττει τη λογική των διωγμών και των πογκρόμ. Και ο ίδιος ο κ. Ζουμπουλάκης άλλωστε σημειώνει: «*αυτό ακριβώς σημαίνει αντισημιτισμός: γε-*

**Ο αντι-αντισημιτισμός στην Ορθόδοξη Εκκλησία
ή: Να είμαστε μετανοούντες, κι όχι λωτοφάγοι**

ζητήσκει «εκτυφλωτικό ψέμα» τα περί αλληλεγγύης Ορθοδόξων προς διωκόμενους εβραίους. Εδώ έχω αντιρρήσεις. Για να μην επαναλάβω όσα είπα παραπάνω περί ρευμάτων εντός της Εκκλησίας, θα προσκομίσω ορισμένες, εντελώς ενδεικτικές μαρτυρίες, αφού πρώτα μου επιτραπεί μια φράση για τα λειτουργικά μας κείμενα και την εκκλησιαστική γραμματεία. Τον Ιούδα και την εβραϊκή ηγεσία την αντιμετωπίζουν ως αρχέτυπα της αποστασίας, ως τύπο του ανθρώπου που μοιχεύει σε βάρος του Γιαχβέ και συνεπώς η περί αυτού γλώσσα είναι σκληρή ακριβώς όπως ήταν η γλώσσα των προφητών προς τους αποστάτες του λαού. Φρονώ πως μάλλον για Παλαιδιαθηκικό τόνο θα μπορούσαν να «κατηγορηθούν», παρά για ελληνοκεντρικό κι αντισημιτικό.

Έρχομαι, λοιπόν, τώρα στις μαρτυρίες, τις οποίες - σημειωτέον - δεν τις παραθέτω απλώς στο πλαίσιο της συζήτησης με τον κ. Ζουμπουλάκη, αλλά και προς φρονηματισμό όσων πείθονται σε μισαλλόδοξους καθοδηγητές και προάγει ευσεβείας τείνουν να παραμορφώσουν το εκκλησιαστικό ήθος σε «χριστιανικό» (εντός εισαγωγικών) τζιχάντ:

Δίχως να αποτελούν εφάληριο εξωραϊσμού του παρελθόντος, δεν πρέπει να αγνοηθούν ορισμένα χαρακτηριστικά της βυζαντινής κοινωνίας. Επικαλούμαι προς τούτο τη μαρτυρία του εβραίου πανεπιστημιακού Andrew Sharf ο οποίος επισημαίνει ότι, αντίθετα προς ό,τι συνέβη στη Δύση, οι εβραίοι του Βυζαντίου δεν αποτέλεσαν ειδική κοινωνική κατηγορία, ζούσαν στην καρδιά της Κωνσταντινούπολης, είχαν ελευθερία μετακινήσεων εκεί καθώς και στην Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια, Θεσσαλονίκη, δεν περιορίζονταν σε συγκεκριμένα επαγγέλματα, δεν στερούνταν τη δυνατότητα επαφής με μη εβραίους¹². Δεν χρειάζεται να αιτιολογηθεί αυτή η διαφοροποίηση;

Το 1567 οι Εβραίοι της Κρήτης παραπεσθήκαν στον οικουμενικό Πα-

τριάρχη Μητροφάνη Γ' ότι κάποιοι χριστιανοί τους συκοφαντούσαν στην ενετική κυβέρνηση πιστεύοντας ότι έτσι προάπτον θάνατο. Ο Πατριάρχης απέστειλε πρωτοποριακή για την εποχή εγκύκλιο αφορίζοντας τους εκτρεπομένους και διατυπώνοντας θέσεις πολύ κοντινές σ' αυτές του Πατροκοσμά περί αδικίας: «*Η γαρ αδικία και συκοφαντία, καθ' ου αν πράχθειη και τελεσθείη, αδικία εστί· και ουκ εστι ποτέ τον αδικούντα είναι ανεύθυνον εκ του προφασίζεσθαι ότι ετερόδοξον ηδίκησε και ουκ ευσεβή. Επει και ο Κύριος ημών Ιησους Χριστός εν ευαγγελίοις, μηδένα φησὶ διασείσητε μηδέ συκοφαντήσητε· μη διαχωρίζον πάντων μηδέ χώραν διδούς τοις ευσεβέσιν αδικείν τοις αλλοτριόφρονας*»¹³.

Το 1890 ο άγιος Νεκτάριος επιμελήθηκε την επανέκδοση του περίφημου έργου του Ευγενίου Βουλγάρως *Σχέδιασμα περί της Ανέξιθρησκείας*, ητοι περί ανοχής των ετεροθρησκειών. Εκεί διαβάζουμε, ανάμεσα σε άλλα: «*Τον Ελληνισμόν (παρακαλώ), τον Ιουδαϊσμόν, τον Μωαμεθανισμόν, (και ομοίως κατά το ακόλουθον και τας άλλας θρησκείας και αιρέσεις, όταν άνοθεν, η εκ συνθήκης ευρεθούν στερεωμένα εις το βασίλειον) ποίός ποτε νόμος υποχρεώνει Χριστιανόν Βασιλέα, να εκχη ανθρώπινων αιμάτων ποταμούς, δια να τους εξαλείψη; μάλλον δε, που όλως συγχωρεί ο γλυκύτατος του Ευαγγελίου νόμος τον τυραννικόν διωγμόν κατά των απίστων, και της μαχαίρας την μεταχείρισιν;*»¹⁴.

Αν το έθνος του καψίματος ομοιώματος του Ιούδα σε ορισμένες περιοχές κατά το Πάσχα φανερώσει διολίσθηση προς το φυλετικό ή θρησκευτικό μίσος, τότε η εκκλησιαστική συνείδηση δίνει τη μαρτυρία της. Το 1891 η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος εξέδωσε εγκύκλιο «Περί του ουκ έξεστι τοις πιστοίς πυρναλέιν ομοίωμα του Ιούδα εν τη εορτή της λαμπροφόρου Αναστάσεως του Σωτήρος». Σ' αυτήν επισημαίνονταν ότι «*Η πομπώδης καινίς ομοίω-*

Ο αντι-αντισημιτισμός στην Ορθόδοξη Εκκλησία ή: Να είμαστε μετανοούντες, κι όχι λωτοφάγοι

Ο αντι-αντισημιτισμός
στην Ορθόδοξη
Εκκλησία
ή: Να είμαστε
μετανοούντες,
κι όχι λωτοφάνοι

ματος Ιουδα είναι εσχάτη χλεύη προς τους συμπολίτας ημών Ιουδαίους και εξερεθίζει τα θρησκευτικά μίση». Το 1910 πάλι η Σύνοδος εξέδωσε εγκύκλιο «Περί ανάγκης εξαλείψεως του εθιμου της κατά το Άγιον Πάσχα περιφοράς και καύσεως ομοιώματος του προδότου Ιούδα», όπου σημειώνονταν τα εξής σπουδαία: «Της κρηπίδος όμως... των ευαγγελικών αρετών, ως μη ὠφελεν, επιλανθάνονται τινες των ευσεβών χριστιανών, διότι εν τη ημέρα της λαμπροφόρου Αναστάσεως... προς προσβολήν και ονειδισμόν των συμπολιτῶν ημών Ιουδαίων, περιφέρεται ομοίωμα του προδότου Ιούδα, και εν μέσω ανοικείων και αξιομέπτων αλαλαγμών και ατάκτων κραγῶν και εκτροπῶν σκηνῶν, πυροβολεῖται τούτο και καίεται, ει και η Σύνοδος... ρητῶς τον κατάκριτον τούτον αναχρονισμόν απηγόρευσεν, ως αντιβαίνοντα εἰς τα ιερὰ της αμωμήτου ημῶν πίστεως παραγγέλματα». Παρόμοια διελάμβανε και εγκύκλιος του 1918 «Περί απαγορεύσεως εθιμῶν τινῶν καθιπορευμένων των Εβραίων συμπολιτῶν μας»¹⁵.

Στις 23 Μαρτίου 1943 ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός εξέδωσε την περίφημη διαμαρτυρία - έκκληση προς την κατοχική κυβέρνηση, υπέρ της διασώσεως των Εβραίων της Ελλάδας. Ανάμεσα στα άλλα, η διαμαρτυρία (η οποία συνυπογράφηκε από πλήθος εκπροσώπων επιστημονικών και επαγγελματιζών φορέων) επισημαίνει ότι «η Αγία ημών θρησκεία ουδεμίαν αναγνωρίζει διάκρισιν, υπεροχήν ή μείωσιν εθνικομένην επί της φυλής ή της θρησκείας, δογματίζουσα ότι "οὐκ ἔνι Ἰουδαίος οὐδὲ Ἕλλην" (Γαλ. Γ' 28), καταδικαζομένης οὕτω πάσης τάσεως πρὸς δημιουργίαν οιασδήποτε διακρίσεως ἢ φυλετικῆς ἢ θρησκευτικῆς διαφορᾶς». Προσωπικά, την διακήρυξη την πρωτοσυνάντησα δημοσιευμένη στα Χρονικά (όργανο του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου της Ελλάδος, α.φ. 136/1995, σελ. 7), όπου μάλιστα αναδημοσιεύεται από την εφημερίδα «Βήμα»

και το κείμενο του Σεβ. Μητροπολίτου Δημητριάδος κ. Χριστόδουλου «Οι Χριστιανοί και το Ολοκαύτωμα», με πλήθος συναφείς μαρτυρίες, όπως π.χ. τον προέδρου του Κ.Ι.Σ. κ. Νισήμ Μαΐς, που υπογράμμισε την πανευρωπαϊκή μοναδικότητα της διακήρυξης (σελ. 5 - 7, βλ. και Χρονικά 153/1998, σελ. 10).

Στις 20 Οκτωβρίου 1997 ο Ολιονμενικός Πατριάρχης ν. Βαρθολομαίος επισκέφτηκε το Μουσείο του Ολοκαυτώματος στην Ονάσγκιτον, και εξεφώνησε λόγο που επίσης δημοσιεύτηκε στα Χρονικά. Σ' αυτόν ο Πανερμώτατος μνημόνευσε - συν τοις άλλοις - τον μακαριστό Μητροπολίτη Ζακύνθου Χρυσόστομο, ο οποίος, όταν οι Γερμανοί απαιτήσαν να καταγράψει τους εβραίους του νησιού, έγραψε μόνο ένα όνομα: το δικό του¹⁶.

«Μιλώντας μια μέρα», έλεγε η προσφάτως κοιμηθείσα γερόντισσα Γαβριηλία, «με κάποιον που μισεί τους Εβραίους. Τον λέω: "Γιατί;". Λέει: "Γιατί είναι αντίχριστοι". Και γυρίζω και τον λέω: "Εσύ, ένας Χριστιανός, έχεις τόσο μίσος; Έγινε ο Δικηγόρος του Κυρίου μας, ο Οποίος είπε Συγγνώρεσέ τους, δεν ξέρουν τι κάνουν; Πώς παίρνεις την Δικαιοσύνη στα χέρια σου; Ε; Μπορούμε την πράξη που έκαναν, να τη μιμήσουμε. Όχι τους ιδιους»¹⁷.

Είναι πλήθος οι σύγχρονες μαρτυρίες που θα μπορούσαν να προσκομιστούν (όπως π.χ. το κοινό μήνιμα των Προκαθημένων των Ορθοδόξων Εκκλησιών κατά τον εθνικισμού και τον ρατσισμό στην Πάτμο τον Σεπτέμβριο 1995, κ.ά.). Θα κλείσω όμως με μια «περιθωριακή μαρτυρία. Την Κυριακή 17 Δεκεμβρίου 1992 μια δράξα Ορθοδόξων νέων (ότι βέβαια, ήταν μόνο μια δράξα, μάλλον δεν είναι δίχως σημασία) συγκεντρώθηκε στον αθηναϊκό πεζόδρομο της οδού Κοραή κρατώντας ένα πανώ που έγραφε: «Ηρώδης είναι ο Ναζισμός» - (υπογραφή) «Ορθόδοξοι Χριστιανοί ενάντια

στο φασισμό». Η προκήρυξη που μοιράσαμε στους περαστικούς ξεκινούσε με τη φράση: «Έλληνες, Αλβανοί, Αιθίοπες, Φιλιππινέζοι, Σομαλοί, Κούρδοι, Τούρκοι, Εβραίοι, άνθρωποι όλης της γης, αδέρφια μας, Χριστός γεννιέται, χαρά στον κόσμο». Κατάγγελλε την εμφάνιση ρατσιστικών χρονισμάτων και έλλεινε με τη φράση: «Εάν θέλουμε, λοιπόν, να γιορτάσουμε Χριστούγεννα με Χριστό, πρέπει γενναία να γίνουμε ξένοι, να φράζουμε το δρόμο στο ναζιστικό και ρατσιστικό εφιάλη, να φράζουμε το δρόμο στον πόλεμο και το μίσος...»¹⁸.

Κάποια στιγμή πρέπει να κάνουμε ένα αφιέρωμα, όπου θα δημοσιευτούν κι αυτά τα κείμενα. Καλή δύναμη.

Σημειώσεις

1. Πειραική Εκκλησία, Φεβρ. 1998, σ. 62.
2. Θανάση Ν. Παπαθανασίου, «Αυτοκρατορία και έρημος. Η ιστορία και οι αντινομίες στη σκέψη του π. Γ. Φλωρόφσκυ», στη *Σύναξη* 64 (1997), 27 - 52. Ας σημειωθεί ότι μετά τη λ. «αντινομίες» πρέπει να προστεθεί το κτητικό «της».
3. Miklosich - Müller, *Acta et Diplomata*, V, 443.
4. Ιωάννου Β. Μενούνου, *Κοσμά του Αιτωλίου Διάχες*, εκδ. Τήνος, Αθήνα 1989, σσ. 28, 85.
5. *Πηδάλιον*, εκδ. Αστήρ, Αθήνα 1976, σ. 7 (σχόλιο στον ε' αποστολικό).
6. *Διαχές*, ό.π., σ. 244.
7. *Διαχές*, ό.π., σσ. 226 - 227.
8. *Διαχές*, ό.π., σσ. 298, 175.
9. *Διαχές*, ό.π., σσ. 150, 275.
10. *Διαχές*, ό.π., σσ. 205 - 206. Η περί Ιούδα διήγηση του Πατροζοομά έχω την εντύπωση πως μοιάζει, τουλάχιστον σε σημεία της, με τη (βυζαντινή πιθανότατα) διήγηση για τον Ιούδα, η οποία έχει χαρακτηριστεί μετεξέλιξη της αγετυτικής διήγησης του Οιδίποδα, δηλαδή ενός προσώπου «μοιραίου», αμαρτωλού και αυτοκαταστροφικού. Βλ. Βάλτερ Πούχγκερ, *Βυζαντινά θέματα της ελληνικής Λαογραφίας* (Λαογραφία, παράρτημα 11), Αθήνα 1994, σσ. 96 - 128 («Βυζαντινός Οιδίπους και Μεσαιωνικός Ιούδας»).
11. Βλ. π.χ. *A History of the Jewish People* (ed. H.H. Ben - Sasson), Harvard University Press, Cambridge - Massachusetts 1976, σσ. 727 - 1096 (Schmuel Ettinger, *The Modern Period*). Χαρακτηριστική υπήρξε και στη χώρα μας η αντιδικία μεταξύ αιωνιστών και κομμουνιστών Εβραίων το 1929, περί την προσέθετα ομοσπονδποίησης των Ισραηλιτικών κοινοτήτων της Ελλάδας. Βλ. Ιωάννη Σκουρτή, «Προτοβουλία Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης για δημιουργία Πανελλαδικής Ισραηλιτικής Ένωσης, στα Πρακτικά του ΙΑ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου (Μάιος 1990), Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 204.
12. Andrew Sharf, *Byzantine Jewry from Justinian to the Fourth Crusade* (The Littmann Library of Jewish Civilization) Routledge & Kegan Paul, London 1971, σσ. 16 - 17.
13. Κ. Παπαρηγόπουλον, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, εκδ. Νύξας, γ.γ., τ. 6, σ. 460.
14. Αγίου Νεκταρίου, *Ειρηνίου Βουλγαρώως, Περί Αντιεθνοφασίας ήτοι περί ανοχής των ετεροθρήσκων*, Αθήνα, γ.γ., παρ. 70, η', σ. 65.
15. Παρατίθενται στο Πανεγώτον Σιμωτά, *Ιουδαϊσμός και ελληνική Ορθόδοξη* (ανάπτυκον εκ της Θεολογίας), Αθήνα 1971, σσ. 13 - 14. Ο Ιωάννης Κοκκαράκης (*Ο Ιούδας ως ομαδικός ενοχικός αρχετυπός*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 114 - 129) αναφέρεται στο έθιμο αυτό και εξηγεί πως προέχει για επιθετικότητα που σχετίζεται με την αποθήκη προκαταρκτικής ενοχής - αντίθετα, βέβαια, προς τον εικονολογικό Τελώνη, που τσιπεί το δικό του στήθος, κι όχι τον Φαρισαίο!
16. Χρονικά 152/1997, σσ. 3 - 4. Ο Γιάννης Μαρινός αναφέρει ότι, όπως πληροφορήθηκε μόλις στις 10.3.1998 σε εκδήλωση για το Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδας, χάθηκαν δύο ονόματα, του επισκόπου και του δημάρχου Καρφού, αμφοτέρων μη Εβραίων (*Το Βήμα*, 29.3.1998, σ. Α14).
17. Γαβριηλίας Μοναχής, *Γερώντισσα Γαβριηλία. Η ασκητική της αγάπης, σειρά Τυλιανό*, Αθήνα 1997, σ. 252.
18. Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Εξοδος* 10(14)/1993, σσ. 33 - 35. Ας σημειωθεί ότι ο γράφων, ως συγγραφέας των διδακτικών ενότητων 33 - 46 του βιβλίου θρησκευτικών της Γ' Γυμνασίου («Εσχάριαι, η νέα κοινωνία σε πορεία»), ενέταξε πληροφορίες για τη διαμαρτυρία του Δαμασκηνού (σ. 221) και για τα μηνύματα των προκαθημένων των Ορθόδοξων Εσχάριων (σσ. 226, 229).

Ο αντι-αντισημιτισμός στην Ορθόδοξη Εκκλησία ή: Να είμαστε μετανοούντες, κι όχι λωτοφάγοι

Οι Εβραίοι της Κεφαλονιάς

ΓΙΑ ΤΟ ΘΕΜΑ των Εβραίων της Κεφαλονιάς έχουν δημοσιευθεί τα παρακάτω άρθρα και μελέτες του κ. Αγγελο - Διονύση Δεμπόνου σε προηγούμενα τεύχη του περιοδικού μας: «Οι Εβραίοι της Κεφαλονιάς» τεύχη 46 και 47, «Ένας ιερόσυλος Δεσμοφύλακας» τεύχος 71, και «Εβραϊκές Οικογένειες της Κεφαλονιάς» τεύχη 115 και 116.

Στο σημερινό τεύχος συμπληρώνουμε τα σχετικά στοιχεία με τρία νέα δημοσιεύματα:

α) «Οι Εβραίοι της Επτανήσου και η Ένωσις», άρθρο του αζαδημαϊζού - καθηγητού του Πανεπιστημίου και διατελέσαντος

πολλές φορές υπουργού αειμνήστου **Γρηγόριου Κασιμάτη**. Το άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Νέα Εστία», στο τεύχος 250/15.5.1937 (Μας το απέστειλε ευγενικά η κα Κούλα Ξηραδάκη - Αθήνα).

β) «Παρακμή και αφανισμός». Πρόκειται για το 8ο κεφάλαιο από το βιβλίο του κ. **Αγγελο - Διονύση Δεμπόνου**. «Ξένες παροικίες στην Κεφαλονιά». (Έκδοση Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Κεφαλληνίας και Ιθάκης - Αργοστόλι 1996).

γ) «Μια κόρη της Κεφαλονιάς εμπνεύστρια του μεγαλύτερου ισραηλινού ποιητή», του ιστορικού ερευνητή - πρ. υπουργού κ. **Γερασίμου Αποστολάτου**.

Οι Εβραίοι της Επτανήσου και η Ένωσις

Του κ. ΓΡΗΓ. Π. ΚΑΣΙΜΑΤΗ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΜΦΑΝΙΣΕΩΣ των Εβραίων εις τας Ιονίους νήσους και δη εις την Κέρκυραν και την Ζακύνθον, όπου κατά τον Μεσαίωνα εγκατέστησαν σφοδράς παροικίας, δεν υπάρχει καμία θετική πληροφορία. Οι μεν Εβραίοι ισχυρίζονται⁽¹⁾ ότι η εγκατάστασις εγένετο μαζί με την επέκτασιν εις την λοιπήν Ελλάδα και ότι εις την έννοια των Εβραίων Ελλήνων, περί των οποίων πραγματεύεται ο Ιώσηπος Φλάβιος⁽²⁾, περιλαμβάνονται και οι εν Επτανήσω

Ισραηλίται. Είναι δε γνωστόν ότι εις την Ελλάδα, και δη την Ιωνίαν και την Θεσσαλονίκην, οι Εβραίοι είχαν εγκατασταθή ήδη από τον Β' αιώνας π.Χ. φεύγοντες τας διώξεις και ιδίως την διοίκησιν Πτολεμαίου του Ζ', του δευτέρου ενεργέτου, ο οποίος επικρατήσας το 146 π.Χ. εις Αλεξάνδρειαν τον αδελφού του Πτολεμαίου του ς' του Φιλομήτορος και της συζύγου αυτού Κλεοπάτρας, έπνεε μένεα κατά των Εβραίων της Αιγύπτου, οι οποίοι είχαν υποστηρίξει και πολεμήσει με τον αντίπαλόν του⁽³⁾. Πιθανωτέρα όμως φαίνεται η

εκδοχή που υπεστηρίχθη από τον αείμνηστον Ι. Α. Ρωμανόν⁽⁴⁾, ότι η εγκατάστασις των Εβραίων εις την Κέρκυραν δεν μπορεί να είναι παλαιότερα από τον ΙΒ' αιώνα μ.Χ., διότι ο Ραββίνος της Τουδέλας Βενιαμίν, που επεσκέφθη την Ελλάδα κατά το 1148, εύρε πληθύν Εβραίων πανταχού και αναφέρει εκατόν εις την Άρταν, πενήντα εις τας Πάτρας, εκατόν εις την Ναύπακτον, δύο χιλιάδας εις τας Θήβας, ανεύρε δε μόνον ένα εις την Κέρκυραν⁽⁵⁾. Περί των Ζακύνθω Εβραίων ουδεμία υπάρχει πηγή παλαιότερα του τέ-

που το κύμα της σεφραδικής μετοικεσίας δεν ήτο σοβαρόν, ούτε και μεγάλη η επίσημος με τας ενετικές αρχάς επαφή και όπου ομιλουμένη μεταξὺ των Εβραίων γλώσσα παρέμεινε πάντοτε η ελληνική¹⁰⁰. Αφ' ετέρου δε φαίνεται τούτο εκ του ότι, ως αναφέρεται εις τα Κερκυραϊκά «Ισραηλιτικά Χρονικά» της 31 Ιανουαρίου 1862, μέχρι τότε, «κατὰ την εορτήν των εβδομάδων», εις πάσας τας Συναγωγάς ψάλλεται υμνολογία εις εθνικὴν γλώσσαν, ἥτις προοιμιάζει διὰ της ᾠδῆς «Εἰς Ἄγιος Κύριος ὁ Θεός». Ἑλληνιστὶ ὡσαύτως και ελεγεία τινὰ ψάλλονται κατὰ την επέτειον ἡμέραν της παρ' ἡμῖν αἰετοτε μνημονευομένης «καταστροφῆς του Ἱεροῦ Ναοῦ». Τούτο δε ἀνεξαορτήτως της υπάρξεως Ἑλληνικῆς συναγωγῆς, η οποία ἦτο και η ασχαιότερα ἐν Κερκύρα. Πρέπει μάλιστα να πιστεῦσθωμεν ὅτι χωρὶς την σεφραδικὴν μετοικεσίαν θα εἴχομεν ἰσως εις την Ελλάδα λελυμένον ἤδη προ πολλοῦ το εβραϊκὸν πρόβλημα διότι δεν πρέπει να παραγνωρισθῇ ὅτι η μετοικεσία αὐτή, ἀποσπάσασα τους Ἑλληνας Εβραίους της Κερκύρας ἀπὸ την ἑλληνικὴν γλώσσαν, τους ἐνίσχυσε εις τον φυλετικὸν μοναδισμόν των και τους ἐξεχώρισε οριστικῶς ἀπὸ τους λοιπούς κατοίκους της χώρας, διότι ἠμποδίσε την αφομοίωσιν που θα ἐπὶρροζετο κατ' ἀνάγκην και με την διατήρησιν ἑστώ της θρησκείας των, ἀν δεν τους ἐχώριζεν η γλώσσα και ἀν δεν ἐνισχύετο η ἀγάπη της ἰδιατέρας ἐξεχωριστῆς ἐθνικῆς των ζωῆς, που μοιραίως τους ἀπεμάκρυνε ἀπὸ το σύνολον. Δεν εἶναι δυνατόν βέβαια να παραβλεφθῇ ὅτι η διαφορὰ της θρησκείας πολὺ συνετέλει και συντελεῖ εις την δημιουργίαν του φανατισμοῦ, ὁ οποιος προεκάλεσε τας ἀμετρήτους καταδιώξεις που υπέστη η μαρτυρικὴ αὐτὴ φυλὴ. Ἀλλὰ πρέπει ἐπίσης να ἀναγνωρισθῇ ὅτι εις το βάθος οἱ λόγοι του χωρισμοῦ και της ἐχθρότητος δεν εἶναι πάντοτε και κυρίως θρησκευ-

τικοί, ἀλλὰ κοινωνικοί. Πῶς θα ἐξηγεῖτο το σημερινόν φαινόμενον του πανταχοῦ υπάρχοντος ἀντισιμιτισμοῦ με θρησκευτικὴν δικαιολογίαν; Αἱ θρησκευτικαὶ αἰτίαι ἐξέλιπον, ὁ ἀντισιμιτισμός ὁμως παρμένει, και παρίσταται ἀνάγκη να ἐυρίσκωνται κάθε τῶσον νέαι δικαιολογίαι, ὅπως εἶναι π.χ. η ἐπίσημος φυλετικὴ θεωρία του τρίτου Ράιχ¹⁰¹.

Πόσον εἶναι ἰδιαίτερος διὰ την Ελλάδα ἀκριβῆς η παρατήρησις αὐτή, φαίνεται κυρίως εις την πόλιν εις την οποίαν ὑπάρχει η πολυπληθεστέρη εβραϊκὴ παροικία, εις την Θεσσαλονίκην. Οὐδεὶς ὑφίσταται θρησκευτικὸς φανατισμός. Ὅτι χωρίζει βαθέως τον ἑλληνικὸν πληθυσμόν ἀπὸ τον εβραϊκόν, εἶναι η ἐξεχωριστὴ ζωὴ που ζῇ ὁ τελευταῖος, χαρακτηρισμένος εις τας παραδόσεις του και ἐντελῶς ἕενος πρὸς την χώραν, και ἀκόμη η γλωσσικὴ διαφορὰ, το ἰδιόρρυθμον ἱσπανικὸν ἰδίωμα, ἡ κάποτε και τα ἀνεκδιήγητα γαλλικά που ἀκούονται εις τους δρόμους της Μακεδονικῆς πρωτεύουσας και που ὑποδέχονται ἤδη εις τον σταθμὸν τον ἀφικνούμενον εις αὐτήν με τας κραυγὰς των εβραίων ἀχθοφόρων, ικανὰς να καταστήσουν σφοδρὸν ἀντισημίτην και τον πλέον ἀνεξίτητον και ἀνεξίθρησκον Ἕλληνα. Ἀλλοὺ λοιπόν και ὄχι εις την θρησκείαν ἐνρίζεται η ἐξήγησις του χάσματος.

Οἱ Εβραῖοι διετήρησαν τον χαρακτηριστὴρα της νομαδικῆς φυλῆς. Ὁ Adolphe Lods, εις το θεμελιώδες περὶ των πρώτων αρχῶν του Ἰσραὴλ βιβλίον του¹⁰², περιγράφει με ἐξαιρετικὴν ἐνάργειαν την ζωὴν των νομάδων αὐτῶν που ἀνέτρεφαν πρόβατα και κατσίκας και που ἐσπερναν και μερικὰ δημοτικὰ ὅταν η εποχὴ ἦτο πρόσφορος και ἠμποροῦσαν να θερίσουν πρὶν ἀπὸ την προσεχὴ τους μετακίνησιν.

Τοιναυτίον ὁ ἄνθρωπος συνδέεται με τὸ ἔδαφος μόνον με τὸ φῦτευμα καρποφόρων δένδρων. «Ὁ Ἀζάτης, λέγει ἕνα αἰγυπτιακὸν ζεῖμενον¹⁰³, δεν ἠμπορεῖ να μείνῃ εις την θέσιν του· τα πόδια του κινούνται διαρκῶς». Προσθούμενος καθ' ἡμέραν ἀπὸ τας μονίμους φυλὰς που τον υποκαθιστοῦν, ὁ νομάς ἐλλέγει την στέπλην και την ἐρημιον. Ἡ δε ἐρημιος ἔχει τον ἴδιον χαρακτήρα και την ἰδίαν ἐλξιν με την θάλασσαν¹⁰⁴, πρὸς την οποίαν τελικῶς ἐκφεύγουν οἱ νομάδες. Εἰς τούτο ἐγκρίνεται το μυστικὸν της πρώτης διασπορᾶς των εβραϊκῶν φυλῶν, τα οποία, ἐργατασταθέντα εις την Παλαιστίνην κατὰ τον Δ' ἰσὺς αἰῶνα π.Χ., μετὰ μαζράν νομαδικὴν περιπλάνησιν, δεν ἐδίσταζαν να ἐγκαταλείψουν την γῆν της μετοικεσίας των εις πρώτην ευκαιρίαν. Ἢδη δε εις την εποχὴν των προσφύγων, οἱ Εβραῖοι ἦσαν κατεσπαρμένοι ἐξω της Παλαιστίνης εις ὅλα τα σημεία του ορίζοντος. «Μη φοβού, ὅτι μετὰ σου εἰμι· ἀπὸ ἀνατολῶν ἄξω τὸ σπέρμα σου και ἀπὸ δυσμῶν συνάξω σε. Ἐρὼ τὴν βορρὰ ἄγε και τὴν λιβὴν καὶ κώλιν· ἄγε τους υἱούς μου ἀπὸ γῆς πόρωθεν, και τας θυγατέρας μου ἀπ' ἀκρῶν της γῆς», λέγει ὁ Ἡσαΐας κατὰ τον Η' αἰῶνα¹⁰⁵. «Νυν ἀποστρέψω ἀχμαλωσίαν ἐν Ἰακώβ... και οὐκ ἔσται ὁ ἐκφοβὸν ἐν τῷ ἀποστρέψαι με αὐτοὺς ἐκ των ἐθνῶν και συναγαγεῖν με αὐτοὺς ἐκ των χωρῶν των ἐθνῶν...» ὑπόσχεται ὁ Ἰεζεκιὴλ δύο αἰῶνας βραδυτέρον¹⁰⁶. Ὁ Ζαχαρίας κατὰ τον Ε' αἰῶνα διαπιστώνει την διασποράν και ὑπόσχεται ἐκ μέρους του Θεοῦ «ἐκ των τεσσάρων ἀνέμων του Οὐρανοῦ συνάξω Ὑμάς»¹⁰⁷.

Ὅταν μάλιστα ἐμφανίζονται αἱ πρώται δυσκολίαι κατὰ την ἑλληνιστικὴν εποχὴν με τας γιγαντιαίας μετακινήσεις των πληθυσμῶν της γῆς, και η Παλαιστίνη καθίσταται ὁ διάδρομος μεταξὺ Αἰγύπτου και Συρίας και διασχίζεται καθ' ἡμέ-

ραν από τα στρατεύματα των διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου που μάχονται μεταξύ των, η διασπορά, και ιδίως προς την Αλεξάνδρειαν, προσλαμβάνει μορφήν γενικής μετοικεσίας που ολοκληρώνεται με την δευτέραν καταστροφήν του Ναού το 70 μ.Χ. Περισσότερον από το αίσθημα ότι το έδαφος φεύγει υπό τους πόδας των, το οποίον αποδίδει εις τους Εβραίους της Αλεξάνδρειας, μετά τας αντιστημιτικές διώξεις του Α' αιώνος, ο διαπρεπής ομόφυλός των ιστορικός Ν. Ζωξέφ Νεχαμί¹⁹⁾, οι Εβραίοι είχαν ίσως το αίσθημα ότι τίποτε δεν τους συνδέει με το έδαφος και ότι μόλις χρειασθή αγών διά να κρατηθούν εις αυτό, είναι προτιμότερον να το εγκαταλείψουν διά να αναζητήσουν καλύτεραν τύχην και να προσεγγίσουν περισσότερον προς ανώτερας μορφάς πολιτισμού.

Πράγματι, εν είδος νόμου φυσικού ωθεί τους νομάδας να διεξάγουν συνεχή αγώνα διεσόδους εις τας προωδευμένας χώρας που περιβάλλουν την έρημόν των και να μετατοπίζονται προς εδάφη πλουσιώτερα και περισσότερον πολιτισμένα. Οι Εβραίοι υπέστησαν και αυτοί τον κοινόν νόμον. Αλλά όπως λέγει ο Η. Βεργ¹⁹⁾, θα εξελιχθούν μεν από την σκηνήν εις το σπίτι και από τον φυλετικόν όμιλον εις την πολίχνην, εις το βάθος όμως της ψυχής τους θα παραμείνουν ακαταβλήτως νομάδες. Και όταν θα εγκατασταθούν εις την Παλαιστίνη, όταν ταχύτατα θα γίνουν μόνιμοι κάτοικοι, θα αποκτήσουν τα ήθη του μόνιμου κατοίκου και θα υιοστούν την επίδρασιν των κατακτηθέντων, ανωτέρων εις υλικόν πολιτισμόν, πάλιν θα αισθάνωνται εις το βάθος της ψυχής των, μυστικά ή φανερά, την νοσταλγίαν του νομαδισμού.

Ο νομαδισμός μάλιστα αυτός ε-

ξεδηλώθη υπό μορφήν πολιτικο-κοινωνικής δοξασίας εξ αφορμής του κοινωνικού ζητήματος που εδημιούργησεν η μόνιμος εγκατάστασις εις Παλαιστίνη. Οι νομάδες αγνοούν την διάκρισιν εις κοινωνικάς τάξεις, η οποία αποτελεί την επικίνδυνον άλλ' αναπόφευκτον πολυτέλειαν της μόνιμου ζωής των πόλεων. Και η ύπαρξις των κοινωνικών τάξεων θέτει ωμών το ζήτημα της κοινωνικής ανισότητος και της πίεσεως των αδυνάτων από τους ισχυρούς. Αν δεν είναι αληθές ότι οι νόμοι εις τας πολιτισμένας κοινωνίας πρέπει να τίθενται διά να προστατεύουν το δίκαιον των αδυνάτων κατά της βίας των ισχυρών, και αν ο Χαμμουραπί αναφέρει εις τον επίλογον του Κώδικός του ότι εχάραξε αυτόν «διά να μη βλάβη ο ισχυρός τον αδύνατον και διά να ασφαλισθούν τα ορφανά και αι χήραι»²⁰⁾, η προσπάθεια αυτή των νόμων δεν επιτυγχάνεται πάντοτε, και η ανισότης, με τα πολλά κτυπήτά της παραδείγματα, προκαλεί ενίοτε την αγανάκτησιν των δικαίων που αναζητούν διαρκώς νέας διεσόδους. Ο Ισραήλ εξήτησε την διεσόδον με την επάνοδον εις τον νομαδισμόν. Ούτως αναφέρεται²¹⁾ ότι ο Ιωναδάβ, υιός του Ρηχάβ, επέβαλε κατά τα μέσα του Θ' αιώνος εις τον φυλετικόν του όμιλον την υποχρέωσιν να τηρή διαρκώς, ως καθήκον θεοσευτικόν, τας συνηθείας της νομαδικής ζωής που είχε διατηρήσει η παράδοσις.

Περισσότερον όμως ακόμη φαίνεται η νομαδική ψυχολογία των Εβραίων εις την θεοσευτικὴν των επιμονήν. Διά το πλήθος, και πολύ περισσότερον το πρωτόγονον, η έννοια του Θεού συνδέεται αρρήτως με το έδαφος. Το έδαφος κρατεί τον άνθρωπον και του επιβάλλει τελικώς τον Θεόν του. Διότι ο Θεός είναι διά τον πρωτόγονον η πηγή της ζωής. Εις αυτόν οφείλονται η γονιμότης του εδάφους και η ευ-

χρασία των καιρών. Άλλοι είναι οι προστάται των νομάδων, άγριοι και πολεμικοί θεοί της στέππης, και άλλοι, ήμεροι αλλά δυνατοί, οι προστάται των μόνιμων κατοίκων, θεοί της ευφορίας και του εδάφους. Όταν οι Εβραίοι εγκατεστάθησαν εις την Χαναάν, το φυσικώτερον ήτο να εγκαταλείψουν βαθμηδόν τον Θεόν της ερήμου, τον Ιεχωβά, και να λατρεύουν τους θεούς της νέας των γης, τον Βαάλ των Χαναναίων. Διότι οι Εβραίοι δεν κατέλαβον την Παλαιστίνη ως κατακτηταί διά μιας, όπως αποδεικνύουν τα αρχαιότερα κείμενα, άλλ' εγκατεστάθησαν βαθμηδόν εις αυτήν, αφού ήγωνίσθησαν επί μακρόν κατά φύλας, χωρίς να εξοιθηνώσουν τους υπάρχοντας κατοίκους²²⁾, αφού ετέρου δε η θρησκεία των, θρησκεία νομαδική, διεφερεν εντελώς από την θρησκείαν των κατακτηθέντων. Πράγματι δε το πρόβλημα ενδινύνεσε να σιμψη. Ο Ωσημ εις τον Η' αιώνα ζητηροει τον λαόν του Ισραήλ, ότι δεν ανεγνωρίζει πως οφείλει το σπίτι του εις τον Ιαχβέ, αλλά νομίζει πως τον το δίνει ο Βαάλ²³⁾. Φαίνεται δε ότι οι Εβραίοι, κατά περιόδους, άλλοτε μεν ενηλάσσαν την λατρείαν του Ιεχωβά με την πίστη εις τους τοπικούς θεούς, άλλοτε δε σινηπλήρωσαν την πατριζήν των θρησκειών με την λατρείαν και διαφύκων άλλων τοπικών θεοτήτων. Η αντίδρασις όμως, δεν εβράδυνε να επέλθη. Και η σοφία των ηγετών του εβραϊκού λαού κατορθώσε ν' ανεύρη εις τους τοπικούς θεούς τα χαρακτηριστικά που τους επλήσισαν προς τον Ιαχβέ και να τους απορροφήση εις την ψυχήν του περιουσίον λαού που εννοστάζει τον νομαδισμόν της εποχής της ερήμου, εποχής που υπήρξε, κατά τους προφήτας²⁴⁾, ο χειριστός αιώνας των σχέσεων του Ισραήλ προς τον Ιεχωβά. Και μετά την δοκιμασίαν όμως της επαφής της προς τον πολιτισμόν των Χαναναίων, η αρχαία νομαδική θρη-

σκειά, επηρεασθείσα φυσικά και αλλοιωθείσα από την απορρόφηση των εντοπίων θεοτήτων, παρέμεινε εν τούτοις ισχυρά, αποτελούσα την κυρίαν εκδήλωσιν του νομαδικού χαρακτήρος της φυλής και τον εξωτερικόν κριτικόν μεταξύ των μελών της, τα οποία δεν συνέδεσε ποτέ η προσήλωσις προς το κατ' ἐξοχήν αντικειμενικώς σταθερόν κοινόν κτήμα, το έδαφος.

Ο νομαδισμός αυτός διειρηθή εις όλην την μακράν ιστορίαν της εβραϊκής φυλής. Ο Εβραϊός ευρίσκεται πάντοτε υπό διαμετακρίσεις. Και διά τούτο δεν κατορθώνει ποτέ να συνδεθῇ με την γην που κατοικεί και αναζητεί τον απαραίτητον εις την ζωήν του ιδεαλισμόν εις την θρησκείαν του και εις την κοινότητα των ομοφύλων του. Ο σεκταρισμός του αυτός, ο οποίος συνδέεται και με μίαν ληστροικήν εκμετάλλευσιν του τόπου εις τον οποίον ζῇ και ὁ οποίος του είναι ξένος, είναι η βασική αιτία της αντιθέσεως των αυτοχθόνων προς τον Εβραϊόν. Και παλιότερον μὲν, όταν ὁ ἄνθρωπος, εις αναζητήσιν του ζωτικῶν μύθων που θέλει απαραίτητως Κυβεργνήτην, εἶχε ὡς πρῶτον ιδανικόν του την θρησκείαν, ἡ μήνις κατὰ του Εβραίου προσελάμβανε τὴν μορφήν θρησκευτικοῦ διωγμοῦ. Ἀπὸ δύο ὁμῶς αἰώνων, όταν ἤρχισε τὸ ζήτημα των ἐθνικοτήτων, καὶ ἰδίως τους τελευταίους καιροὺς, που τα ιδανικά του ἔθνους καὶ τῆς Πατρίδος ἐπύρηναν τὴν πρώτην θέσιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἡ ἐχθρότης κατὰ των Εβραίων προσέλαβε μορφήν ἐθνικῆς διαστάσεως καὶ ἐκρήξεως πατριωτικῆς. Ἀς μὴν παραβλέπεται ὅτι ἡ ἔννοια τῆς φυλῆς εἰς τὴν σύγχρονον Γερμανίαν ἀποτελεῖ ἐθνικὸν αἷμα τῆς κρατικῆς κοσμοθεωρίας. Καὶ ὅπου ὁμῶς ἡ ἔννοια του ἔθνους υπεχώρησε μονίμως ἡ παροδικὸς, καὶ τὴν θέσιν τῆς εἰς τὴν ψυχὴν του ἀνθρώπου κατάλαβε ἡ ἰδέα τῆς ἀρχούσης ἡ τῆς επι-

βαλλομένης κοινωνικῆς τάξεως, ὅπως π.χ. εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ρωσίαν, ἡ μήνις κατὰ των Εβραίων δὲν ἔπαυσε, ἤλλαξε μόνον ἐπιφανείαν καὶ μετετοπίσθη εἰς τὴν ἰδέαν του κοινωνικοῦ σεκταρισμοῦ καὶ τῆς ταξικῆς προδοσίας. Τα «πογκρόμ» πράγματι εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ρωσίαν δὲν ἔλειψαν⁽²⁵⁾.

Αἱ γενικαὶ σκέψεις που προηγήθησαν γεννοῦν, ἀκριβῶς λόγω τῆς γενικότητος των καὶ τῆς συντομίας των, ἀμφιβολίας καὶ χάσματα. Μία ἐπεξήγησις εἶναι ἀπαραιτήτος.

Πρέπει πράγματι ν' ἀποδοθῇ τόσον μεγάλη σημασία εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς φυλῆς καὶ τὰς ιδιότητας αὐτῆς, ἂν δε τούτο εἶναι ἀληθές, τι πρέπει νὰ λεχθῇ διὰ τὰς ἀναμίξεις των φυλῶν, που ἀποτελοῦν καθημερινόν φαινόμενον τῆς κοινωνικῆς ζωῆς;

Ὁμιλῶν σήμεραν περὶ καθαρότητος μιᾶς φυλῆς ευρίσκεται ἐκτὸς τῆς πραγματικότητος. Εἰς τούτο ἄλλωστε συνίσταται τὸ βασικόν μειονέκτημα τῆς θεωρίας του Gobbiueau. Μέσα εἰς τὴν διαδρομὴν τῶν αἰώνων, με τὸ ζύμωμα καὶ τὸ ξαναζύμωμα τῆς ἀνθρωπίνης ζύμης, ἐπέρχεται σύγχυσις των φυλῶν καὶ ἀμοιβαία ἐπιδράσεις των ιδιοτήτων καὶ τῆς ψυχροσυνθέσεως τῆς μιᾶς ἐπὶ τῆς ἄλλης. Ἀπέναντι τῆς μιμήσεως - ἐθίμου που θεμελιώνει εἰς ἐξωτερικοὺς τύπους τὴν παράδοσιν, ἀντιδρᾷ ἡ μίμησις - μόδα, που προέρχεται ἀπὸ τὴν συμβίωσιν καὶ που ἀνατρέπει καὶ τῆς κληρονομικότητος ἀκόμη τὰ δεδομένα. Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἄλλο στοιχείο μειώσεως τῆς σημασίας του φυλετικοῦ παράγοντος, ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις καὶ ἡ πρόοδος. Με τὴν ἀνάπτυξιν αὐτὴν οἱ ἄνθρωποι χειραφετοῦνται ἀπὸ τὸ περιβάλλον τους, καὶ ἐτσι ἐκφεύγουν, ὅπως λέγει ὁ Berg, ἀπὸ τὴν χρυσᾶν ἀλυσίδα που καλεῖται φυλὴ⁽²⁶⁾.

Αἱ ἀπόψεις αὐταὶ ἐφαρμόζονται φυσικά καὶ εἰς τὴν Εβραϊκὴν φυλὴν. Ἀλλ' ἐν μέτρῳ μόνον. Διότι υπήρξε μὲν συγχρωτισμὸς των Εβραίων με τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ἀλλ' ὁ συγχρωτισμὸς αὐτὸς δὲν προσέλαβε τὴν μορφήν καθολικοῦ φαινομένου. Ὅπου παρετηρήθη τοιοῦτος συγχρωτισμὸς, ὅπου δηλαδή οἱ παράγοντες τῆς ἀντιδράσεως εἰς αὐτὸν υπεχώρησαν, οἱ Εβραῖοι ἀπέβαλον τὸν χαρακτήρα τῆς ἐξωριστῆς ομάδος, καὶ συνδεθέντες με τὴν νέαν των πατρίδα, ἀφωμοιώθηκαν ὡς ἄτομα με τὸ κοινωνικόν σύνολον. Ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει σοβαρὸς σημερινὸν εβραϊκὸν ζήτημα, ὅπως π.χ. εἰς τὴν Γαλλίαν, ὅπου ἡ κρίσις τῆς υποθέσεως Ντρέυφους ἀπέδειξε τὰς σαθρὰς βάσεις του ἀντισημιτισμοῦ καὶ ὅπου ὁ σημερινὸς πρωθυπουργὸς εἶναι Εβραῖος, καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχον οἱ ἐπὶ ἡλινδες διαβατικοὶ ἰσραηλῖται, οὔτε ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια θὰ ὑφίστατο περὶ Εβραίων. Κατὰ τὸ πλείστον ὁμῶς, ἡ ομαδικὴ ομοιογένεια των Εβραίων διειρηθή⁽²⁷⁾. Ἀκριβῶς διότι ὁ νομαδισμὸς τῆς φυλῆς των ἐξεδηλώθη με τὸ μόνον δυνατόν του ἔρεισμα, τὸν θεῖσμόν, ὁ οποίος μετέβαλε τὴν ἀρχαίαν ἰδέαν τῆς θρησκείας που ἔγινε δι' ἐνα λαόν εἰς τὴν μεσσιανικὴν ἀποψιν του περιουσίον λαοῦ που ἐξελέγη διὰ νὰ διατηρήσῃ καὶ νὰ διαδόσῃ μίαν πίστην⁽²⁸⁾. Ἡ μεσσιανικὴ αὐτὴ πίστις του Ἰσραὴλ συνεκράτησε τὸ μέγα πλῆθος εἰς τὸν σύνδεσμον με τὴν φυλὴν του καὶ παρημπόδισε τὴν ἀφομοίωσιν με τοὺς ἄλλους λαοὺς, διατήρησε δηλαδή τὴν ἀσβεστον φλόγα τῆς ἐχθρότητος πρὸς τοὺς Εβραίους, ἡ ὁποία δὲν ὑπάρχει εἰς τὰς περιπτώσεις που ἐπὶ ἡλθεν ἡ ἀφομοίωσις αὐτῇ, ἡ ὁποία πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι ἐτέρχεται πάντοτε όταν ὁ Εβραῖος ἀποσπασθῇ ἀπὸ τὴν κοινότητά του καὶ ἀντιμετωπίσῃ ὡς ἴσος πρὸς ἴσον τὸν ὑπόλοιπον κόσμον καὶ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Εἰς αὐτὴν τὴν ἀφομοίωσιν, τὴν ἀποστασίαν δηλα-

δή, όχι τόσο την θρησκευτική, όσο την φυλετική, περισσότερον και ολιγώτερον εις τους συνεχείς διωγμούς, οφείλεται το ότι η παραγωγική αυτή φυλή δεν ηύξησε σοβαρώς από χιλιετηρίδων.

Ωστε είναι μεν αληθές ότι ο φυλετικός παράγων δεν παίζει γενικώς σήμερον, με την επιμύξιν και την ανάπτυξιν των ανθρώπων, προέχοντα ρόλον, είναι όμως εξίσου αληθές ότι, ειδικώς διά τους Εβραίους, ο παράγων αυτός είναι σημαντικός, όχι κυρίως ως καθαρώς φυλετικός παράγων, όσον διότι επί των ιδιοτήτων της φυλής η παράδοσις οικοδόμησε μίαν πίστιν που συγκρατεί ομοιογενείς τους κεντρικούς πυρήνας του Εβραϊσμού.

Οι Εβραίοι της Επτανήσου, και ιδίως της Κερκύρας, ευρέθησαν απέναντι της Αγγλικής προστασίας εις θέσιν εντελώς ιδιόζουσαν. Ζήσαντες εν σχετική αρμονία με τους Έλληνας κατά το διάστημα της ενετικής δεσποτείας, χάρις απ' ενός εις την σχετικήν ανεξισορροκείαν των εντοπίων, κυρίως όμως χάρις εις τα προνόμια τα οποία επετύγχανον (τούτο δε ισχύει κυρίως διά τους Εβραίους της Κερκύρας) διά κολακειών και παροχών προς τους κρατούντας, ιδίως εν τη μητροπόλει, δεν εθεωρήθησαν, όμως, ίσοι με τους αυτόχθονας μέχρι της καταλήψεως των νήσων από τους δημοκρατικούς Γάλλους, οπότε ανεγνωρίσθησαν εις αυτούς πάντα τα πολιτικά δικαιώματα και ο ραββίνος ετέθη εις ίσην μοίραν με τους αρχηγούς των δύο άλλων θρησκευμάτων που επρεσβεύοντο εις τας νήσους. Η ισοπολιτεία όμως αυτή δεν εβράδυνε να προκαλέσθαι την αντίδρασιν που επάγεται πάντοτε η απότομος πρακτική εφαρμογή των ελευθέρων ιδεών, η οποία ταχέως αποχα-

λινώνει τους ενεργητούμενους ώστε να καθίστανται αγόρητοι με την στάσιν των και να προκαλούν κατ' ανάγκην την δημιουργίαν αντιδράσεως. Διότι, ήδη επί των αυτοκρατορικών Γάλλων, το 1808, βλέπομεν ότι ο Κομισάριος της Αστυνομίας των Κορκών διαπιστώνει ότι διάφοροι «φανλόβιοι και κακής ζωής άνθρωποι», ζωφεύοντες εις την φωνήν της φύσεως, επιχειρούν καλὰ κατὰ των Εβραίων και διατάσσει «από του νυν» και εις το εξής να μην ήθελεν είναι τινες, ο οποίος να τολμήσιν να συγχύσιν εις κανένα τρόπον ούτε με λόγους, ούτε με έργα την ηουχίαν και ασφάλειαν των ανθρώπων όπου ομολογούν την Ιουδαϊκήν θρησκείαν»⁽²⁶⁾. Μετά την επελευθέρωσιν όμως αγγλικήν κατοχήν, η οποία ολοκληρώθη το 1814, οι Εβραίοι έχασαν πάλιν⁽²⁷⁾, κατόπιν νόμων ψηφισθέντων από την Ιόνιον βουλήν και κυρωθέντων από την Αρμοστείαν, τα πολιτικά των δικαιώματα, και βραδύτερον απηγορεύθη εις αυτούς και το δικηγορεύειν, επιτρεπομένον μόνον να εμφανίζονται εις τα δικαστήρια ως υποδικηγόροι (intervenienti)⁽²⁸⁾. Εκτοτε συνεχής είναι η προσπάθεια των Εβραίων ν' αποκτήσουν την ισοπολιτείαν, η δε προσπάθεια αυτή ήτο τοσοούτω μάλλον δυσκολώτερα, διότι η κατάργησις των αντισημιτικών νόμων δεν εξητάτο από μόνην την θέλησιν της Αγγλικής προστασίας, την οποίαν θα κατώρθωναν να παρασύρουν με το μέρος των οι ενδιαφερόμενοι, αλλ' έδει να γίνη διά νόμων ψηφιζομένων από την Ιόνιον Βουλήν. Προς την κατεύθυνσιν λοιπόν αυτήν έστρεψαν τας ενεργείας των οι Εβραίοι των Ιονίων νήσων και ιδίως οι της Κερκύρας, και εις την κατεύθυνσιν των αυτήν κατ' ανάγκην συνηντήθησαν με τους πολιτευτάς τους κεκηρυγμένους υπέρ της ελευθερίας των λαών, δηλαδή με τους οπαδούς της Ενώσεως της Επτανήσου με την Ελλάδα. Η επα-

φή εν τούτοις εγένετο μετά πάσης περισκέψεως. Ο Ισραήλ αναμνηστικά πολλάκις εις τα εσωτερικά ζητήματα των λαών με τους οποίους συγκρατοικεί και εμμεταλλεύεται τας πολιτικάς των αντιθέσεις. Έχει όμως πικράν πείραν των διώξεων που τον αναμένουν εν περιπτώσει αντιθέτου στροφής της τύχης. Η εβραϊκή εφημερίς «Ισραηλιτικά Χρονικά», εκδοθείσα εις την Κέρκιραν κατὰ τα μέσα του 1861 μετά την αποτυχίαν της αποστολής του Γιάδστονως και ενώ εδικαιολογούντο εκ της φθοράς των πραγμάτων και αι ελπίδες των ριζοσπαστών, αλλά και οι φόβοι διώξεων των ενωτικών, αναγκάσκει εις το προγραμματισμόν της άρθρον:

«Ενώ σήμερον ο κόσμος υπό την επιρροήν της προόδου επιζαλείται και καθιερύει την μεταξύν των ανθρώπων ισότητά, μετ' εκπληξέως και λύτης βλέπει τις ιψιότηταμεις εν Επτανήσω εισέτι εξαιρετικούς κατὰ των Ισραηλιτών νόμους και στερούντας αυτούς των δικαιωμάτων του πολίτου, μολοντο εις τα αυτά βάση καθυποβάλλουσιν αυτούς.

«Παράδοξος ανωμαλία και εντιφασίς! Η Επτανήσος, συνδεδεμένη ούσα διά των δεσμών της θρησκείας, των ιστορικών αναμνησεών και των εθνικών προσδοκιών μετά της ελευθέρας Ελλάδος, δεν ταράσσεται εις το συμπληθητικόν παράδειγμα της μητρός πατρίδος!»⁽²⁹⁾. Ετι δε παραδοξώτερον είναι ότι οι εξαιρετικοί ούτοι νόμοι εξεδίδοντο τη εγκρίσει της προστατιδος Κυβερνήσεως της Μεγάλης Βρετανίας, καθ' ην στιγμήν το αγγλικόν έθνος, πρόμαχος της προόδου, είναι ο υπογραμμισμός των ελευθέρων θεσμών.

«Ο Ιόνιος Ισραηλίτης λοιπόν οφείλει να καταδείξη τοις συμπολίταις αυτού, μεθ' ων κοινήν έχει την πατρίδα και τας ελπίδας»⁽³⁰⁾ ότι η θρησκεία ην προσβύει δεν είναι α-

συμβίβαστος προς τα κοινωνικά αυτού καθήκοντα, οφείλει να κάμει γνωστόν ότι αδικώς συκοφαντούνται οι θεσμοί αυτής, οφείλει, κατὰ το παράδειγμα των άλλων εθνών, να πείση τον λαόν τούτον ότι αν θελήση να δικαιώσει τους Ισραηλίτας, ουδεμία ούτε εις τας θρησκευτικὰς δοξασίας του, ούτε εις τας πολιτικὰς δοξασίας του³⁶¹, ούτε τέλος εις τα συμφέροντα αυτού βλάβη δύναται να προέλθῃ».

Η αὐτὴ εφημερίς εις μακρὰν μελέτην «περὶ τῆς ασιτικῆς καὶ πολιτευματικῆς των Κερκυραίων Ισραηλιτῶν καταστάσεως, ἐκ των αποστάτων χρόνων μέχρι των ημερῶν μας» μετὰ πικρίας αναφέρει ὅτι ἐξ ὅλων των Εβραίων του Ενετιζοῦ κράτους, μόνον οἱ Κερκυραῖοι «ἐξουσιοδοτήθησαν να ενεργώσιν ὡς δικανικοὶ παρὰ τοῖς δικαστηρίοις. Προκήρυξις δὲ τῆς ἐν Κερκύρᾳ Διοικήσεως, ὑπὸ χρονολογίαν 5 Ἀπριλ., 1698, παρέχει ἐννεοδόστον ἀποδείξιν ὅτι οἱ Ισραηλίται, καὶ ὡς ἐκ τῆς περινοίας αὐτῶν, δὲν ἦσαν κατώτεροι των άλλων πολιτῶν³⁶²». Αναφέρει κατόπιν ὅτι μόνον εἰκοσι πολῖται ἐν Κερκύρᾳ ἀνεγνωρίσθησαν ὡς δικηγόροι ἐξ ὧν ἐπτά Εβραῖοι, ἐνῶ ἐπὶ τῆς Ἀγγλικῆς προστασίας ἀφῆρθέη ἀπὸ αὐτοῦς τὸ δικαίωμα του δικηγόρου.

Η συνεχὴς προσπάθεια των Εβραίων εἶναι ἡ ἀπόκτησις τῆς ἰσοπολιτείας. Διὰ τὴν ἐπιτυχίαν ὁμως του σκοποῦ των προτιμοῦν ν' ἀφήσουν κατὰ μέρος τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως καὶ τῆς μεταβολῆς του Ἰονίου Συντάγματος καὶ ν' ἀπευθύνωνται με διάφορον εἰς ἕκαστον γλῶσσαν ζητούντες τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεώς των. Πρὸς μὲν τὴν Ἰόνιον Βουλὴν ἐπικαλοῦμενοι τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἐν τῇ Ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι ἰσοπολιτείας πρὸς δὲ τὴν προστάτιδα Δύναμιν ἀναμνησκόντες τὴν ἐκπολιτιστι-

κὴν αὐτῆς ἀποστολὴν καὶ ἰστορίαν.

«Ἡ ἰσραηλιτικὴ ἰσοπολιτεία, λέγουν τὰ "Ισραηλιτικά Χρονικά" τῆς 22 Φεβρουαρίου 1862, καθ' ἃ ἐκφράζεται ὁ Εὐρωπαϊκὸς τύπος, εἶναι τὸ σύνθημα του πεπολιτισμένου κόσμου. Ὁ Ισραηλίτης του Ἰονίου δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι ουδεμία ἐν τῇ γῇ ταύτῃ τῆς ἐλευθερίας θέλει ἐγεσθῇ φωνὴ ἀντιτείνουσα τὴν ἱκανότητα των Ισραηλιτῶν πρὸς ἀπολαύσιν των ασιτικῶν καὶ πολιτευματικῶν δικαιωμάτων, ἅτινα εἰς αὐτοὺς ὡς ἀνθρώπους ἀποτελοῦντας μέρος τῆς κοινωνίας ἀνήκουν. Εἴθε ἡ νέα Ἑπτανησιακὴ Βουλὴ, τῆς ὁποίας τὰ μέλη εἰσὶν ἄνδρες ἐπὶ νοητικῇ ἱκανότητι καὶ πατριωτισμῷ τιμῶντες τὸν τόπον των, να ἐκληρώσωσιν ἀποστολὴν ἀνταξίαν του αἰῶνος τούτου τῆς προόδου, ἥτις θέλει μεταδώσει τὸ ὄνομά των εὐλογητόν καὶ σεβαστόν εἰς τὰς ἐπερχομένας γεννεάς».

Ἡ νέα Βουλὴ, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ἡ εβραϊκὴ εφημερίς, εἶναι ἡ 12ῃ, ἡ ὁποία συνελθοῦσα τὴν 15ην Φεβρουαρίου 1862, ἐξέλεξε Πρόεδρον μὲν τὸν Ἠλίαν Ζερβόν, ἀντιπρόεδρον δὲ τὸν Ἰωσήφ Μομφεράτον, τοὺς δύο πρώτους ἀρχηγούς των ριζοσπαστῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνέκαθεν μετὰ θέριος καὶ ἐπιμονῆς ὑπεστήριζον ὅχι μόνον τὴν ἑνωσιν τῆς Ἑπτανησου με τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ τὴν πλήρη ἐπιζυγάτησιν των ἀρχῶν τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἢδὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Ἠλίας Ζερβὸς εἶχε γράψει τὸ μετ' ὀλίγον δημοσιευθέν ἔργον του «Τὰ γενέθλια καὶ ἡ νομοθεσία των Εβραίων», εἰς τὸ ὁποῖον, ἀναγνωρίζων ἐμμέσως τοὺς Ισραηλίτας ὡς ἰδιαιτέραν ἐθνότητα, ἐτόνιζεν ἐν τούτοις ὅτι «τὴν πρώτην αὐτοῦ σύστασιν οφείλει ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὸν Εβραϊσμόν. Ἡ νέα διαθήκη, ἥτις εἶναι ἡ συμπλήρωσις τῆς παλαιάς, εἶναι καὶ τὸ μεσότειχον μετὰ ξὺ ἀμφοτέρων. Ὁ διαχωρισμὸς

ὁμως οὗτος, ὅστις διακρίνει τὰς δύο θρησκείας, δὲν χορηγεῖ καὶ καὶνένα ἀποχρώντα λόγον ὅπως διακρίνεται ἐχθρικῶς πρὸς ἀλλήλας, ὡς τοιοῦτον ποτὲ δὲν παρέχει καὶ ἡ διάφορος δοξασία μετὰ ξὺ γονέων καὶ τέκνων³⁶³». Τὸ βιβλίον του Ζερβὸν χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ Εβραϊκὸν φύλλον «νέος λίθος εἰς τὸ οἰκοδόμημα τῆς Προόδου», διὰ τὴν πρώτην δὲ φοράν ἐν τῇ ἀναγγελίᾳ τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ οἱ Εβραῖοι ἀντοχαρκτηρίζονται ὡς Ἕλληνες. «Ὁ συγγραφεὺς κ. Ζερβός, γνωστός ἐπὶ πολυμαθείᾳ καὶ πατριωτικοῖς καὶ φιλανθρωπικοῖς αἰσθημασιν, γράφουν τὰ «Ισραηλιτικά Χρονικά» τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1863³⁶⁴, ἰδίως μας συγκινεῖ καὶ ὡς Ισραηλίτας καὶ ὡς Ἕλληνας. Ὡς Ισραηλίτας μὲν διότι ὁ κ. Ζερβός, γράφων ἀμερολήπτως τὴν ἱστορίαν του Εβραϊκοῦ ἔθνους καὶ τῆς νομοθεσίας αὐτοῦ, ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐξάλειψιν των καθ' ἡμῶν ἀγνοῶν παθῶν καὶ αἰσχροῶν προλήψεων, ὡς Ἕλληνας δὲ, διότι δεικνύομεν εἰς τὴν Εὐρώπην, ὅτι καὶ ἐν ἡμῖν ὑπάρχουσιν Δόνα, Γρηγόριοι, Ρώσσελ, Ἀζέλιοι καὶ Κτσίινσαι».

Στηριζόμενοι εἰς τὴν ἐξηραλισμένην εὐνοίαν του Προέδρου τῆς Ἰονίου Βουλῆς καὶ βλέποντες ἄλλωστε ἐπερχομένην τὴν ἑνωσιν μετὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι μεταπολίτευσιν του Οκτωβρίου 1862 καὶ τὴν κατὰ Δεκέμβριον του αὐτοῦ ἔτους γνωσθεῖσαν ἐν Κερκύρᾳ³⁶⁵ ἀπόφασιν τῆς ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως περὶ παραχωρήσεως των Ἰονίων νήσων εἰς τὴν Ἑλλάδα, οἱ Εβραῖοι ἐγκαταλείπουν τὴν προτέραν των ἐφεκτικότητα καὶ μετὰ σπουδῆς καὶ ἐπιμονῆς διεκδικοῦν τὴν ἰσοπολιτείαν. Ἀφήνουν μάλιστα να ἐννοηθῇ ὅτι ἡ χειραφεσία των ἐγκτεῖται εἰς τὴν φορὰν των πραγμάτων, ἀλλ' ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει αὐτοί, μὴ θέλοντες να ἀδικήσουν τοὺς συμπολίτας των καὶ να πιστεύσουν ὅτι οὐδὲν ἔχουν να ἐλπίσουν ἀπὸ τὴν ἀγᾶπην καὶ τὴν

πρόοδον του τόπου, περιμένουν την ισοπολιτείαν προ της Ενώσεως⁽³⁹⁾.

Είναι γνωστόν ότι ο Ηλίας Ζερβός, ο παλαιός και θερμός ριζοσπάστης, ο τόσον ταλαιπωρηθείς και διωχθείς από την Αγγλικήν Προστασίαν, γενόμενος Πρόεδρος της 12ης Ιονίου Βουλής, απεγοήτευσε τους αφελείς και βιαστικούς ιδεολόγους τους αντιλαμβανόμενους τον υπέρ της Ενώσεως αγώνα ως προσπάθειαν συνεχή και μονοκόμματον, εξακολουθούσαν μέχρι τέλους με την ιδίαν έντασιν, χωρίς να λαμβάνει υπ' όψιν ούτε εξωτερικάς συνθήκας, ούτε εσωτερικάς ανάγκας. Η σύγχροσις του πνεύματος της πάση θυσία πραγματοποίησης των ιδανικών με το πνεύμα της κυβερνήσεως, η αντίθεσις μεταξύ του ιδανικού και της πραγματικότητος, το αιώνιον πρόβλημα των Κυβερνήσεων, παρουσιάσθη εις τους οπαδούς του Ζερβού ως δυσάρεστος έκπληξις. «Αι βάσανοι της εξορίας ελύγισαν άρα γε τον σιδηρούν και άκαμπτον του ανδρός χαρακτήρα: διερωτάται ο Ιδρωμένος⁽⁴⁰⁾. Εφοβείτο νυν ο Ζερβός επιβουλάς της διπλωματίας. Ήθελεν ως έλεγε ν' αποφύγη πάσαν απόφασιν απερίσελπτον, δυναμένην να επενέγκη ολέθρια αποτελέσματα. Η Επτάνησος, κατ' αυτόν, διεξεδίχθηεν εν αρχή το της εθνικής αποκαταστάσεως δικαίωμα, νυν δε ώφειλε να μη διακινδυνεύση αυτό». «Επεθύμουν ν' ακούσω εκ του στόματος αυτού άλλου κόσμου διηγήματα, λέγει ο βουλευτής τότε Αριστοτέλης Βαλαωρίτης⁽⁴¹⁾. Αλλ' ούτε βρονταί ούτε κερανοί αντήχησαν εις τας ακοάς μου». Και η κάμψις αυτή του Ζερβού, η οφειλομένη εις την Κυβερνητικήν αυτού περινοίαν, και οδηγηθείσα μέχρι αποχής του από των εκλογών της 13ης και τελευταίας Ιουνίου Βουλής, αφήρεσαν την ελπίδα των Εβραίων ν' αποκτήσουν την ισοπολιτείαν προ της Ενώσεως.

Δεν ήτο άλλωστε μόνον ο Ζερβός υπέρμαχος της ισοπολιτείας. Οι περιορισμοί τους οποίους υφίσταντο οι Εβραίοι και το καθολικώς φιλελεύθερον πνεύμα που έπνεε εις την Επτάνησον, είχαν ήδη ποικιλοτρόπως εκδηλωθή. Κατά τας αρχάς του 1862 εκρημνίσθησαν και εν Ζακύνθω τα τείχη της εβραϊκής συνοικίας, του ghetto, την ίδρυσιν του οποίου με πολλούς κόπους και επιμονήν είχαν επιτύχει και εν Κερκύρα και εν Ζακύνθω οι Χριστιανοί επί της ενετικής κατοχής. Κατά την συζήτησιν δε την γενομένην εις την 12ην Ιόνιον Βουλήν διά την απάντησιν εις τον εναρκτήριον λόγον του Αρμοστού, καίτοι δεν ανεφέρθη το εβραϊκόν ζήτημα, ηκούσθησαν όμως τόσοι λόγοι υπέρ της ισοπολιτείας και της ελευθερίας, ώστε εις ουδένα έμενεν αμφιβολία διά τας απέναντι των Ισραηλιτών ιδέας και προθέσεις των αρμοδίων.

Χαρακτηριστική είναι επιστολή που απέστειλε από το Αιξόυρι της Κεφαλληνίας ο Αυγουστίνος Λιβραθηνόπουλος εις τα «Ισραηλιτικά Χρονικά»⁽⁴²⁾. «Τι αγιώτερον, γράφει εις αυτήν, τι ιερώτερον και δίκαιον παρά η απόκτησις δικαιωμάτων, και δικαιωμάτων, ουχί παρ' ημών των Επτανησίων, αλλά παρὰ των ξένων βαρβαρικώς καταπατηθέντων;». Η τελευταία αυτή φράσις ρίπτει περίεργον φως εις την ψυχολογίαν των Επτανησίων. Εφ' όσον οι ίδιοι ήσαν κύριοι του οίκου των, η ευμένεια προς τους Εβραίους, οι οποίοι συχνότατα προσέρχονται εις ξένας προστασίας δεν ήτο ο κανών. Αφ' ης όμως τους Εβραίους κατεδίωκεν όχι των εγχωρίων η αντιπάθεια, αλλά του μισητού αυθέντου η θέλησις, η ευμένεια καθίστατο απόλυτος, διά να μεταβληθής και πάλιν εις εχθρότητα και ν' α-

πολλήξη εκ νέου εις εξεγέρσεις και διωγμούς, όταν οι δυναστευόμενοι αποκτήσουν την ελευθερίαν. Εις την ψυχολογίαν των λαών τουαντα μεταπτώσεις ουδέν έχουν το παράδοξον.

Εννοείται ότι οι Εβραίοι δεν παρέλειπον να ευρίσκονται εις επαφήν και με τας άλλας, τας μη φιλικάς προς την Ένωσιν, πολιτικάς μεριδας του τόπου. Τούτο δε δεν εδίστασαν να κατηγορήσουν εις αυτούς οι αντιτιθέμενοι εις την ισοπολιτείαν ή και απλώς διατηρούντες την παλαιάν κατ' αυτών αντιπάθειαν⁽⁴³⁾. Ενδεικτικόν της προσπαθείας των, να πιέσουν προς την ισοπολιτείαν όλας τας μερίδας, και της απογοητευσέως των από τους ριζοσπαστικούς της 12ης Βουλής, είναι το ακόλουθον απόσπασμα εξ άρθρου των «Ισραηλιτικών Χρονικών» της 1 Νοεμβρίου 1862. «Δεν δύναται τις να αναγνώσῃ ότι η πολιτικώς εξαιρετική κατάσταση, εν η διατελούνται οι Επτανησίοι Ισραηλίται, πηγάζει εξ αρχών ας ο σημερινός πολιτισμός ανεκκλήτως εκολάσει, και επομένως ουχί διά λόγων, αλλά δι' έργων χρεωστούσιν ίνα κολλήσωσιν αυτές όσοι, την ιεράν λέξιν ελευθερίαν επιζαλούμενοι, τον εθνικόν ιγώνα σοβαρως υποστηρίζουν. Ομοιογυητέον δε ότι η ουσική κατάσταση των Ιονίων Ισραηλιτών είναι βελτιωτέρα της των εν Ρωμή τε και που άλλοθι της Ευρώπης αναξιοπαθούντων ομοδοξών των. Ενταύθα οι Ισραηλίται έχουσιν ιδιοκτησίαν, εξακούσιν αζωλύντως πάσαν τέχνην και επιστήμην, η διαχείρισις της Δικαιοσύνης ουδέν αφήντι αυτοίς επιθυμητόν, αλλά... γίνουσκονιν ότι ευρίσκονται εν ελευθερώ Κράτει διοργανισμένω επί ευρωπαϊκών αρχών εντειθέν, ενόσω υποβάλλονται μεν εις άπαντα των πολιτών τα καθήκοντα, δεν απολαμβάνουσιν όμως των σχετικών δικαιωμάτων, δεν δύνανται να θεωρησώσιν εαυτούς αληθώς ελευθέρους. Δεν αποβάλλουσι δε την περί

απολαύσης των δικαιωμάτων τούτων ελπίδα, ενώ η πεφωτισμένη Ευρώπη αγωνίζεται υπέρ της παγκοσμίου χειραφεσίας των Ισραηλιτών, καθ' η αγωνίατο υπέρ της των μαύρων απελευθερώσεως. «Άπασαι αι καταδιώξεις εισίν αδελφαί» ανέκραξε κλεινός τις σύγχρονος δικηγόρος· τούτο δε καλώς ενόησεν ο Επίσκοπος Γρηγόριος⁽⁴⁴⁾, ότε ητείτο ταυτοχρόνως και διά του αυτού ενθουσιασμού την χειραφέτησιν των μαύρων και την των Εβραίων.

Εν γένει όμως είναι δυνατόν να λεχθή, ότι κατά τα τρία τελευταία έτη της Αγγλικής προστασίας κατεβλήθη προσπάθεια εκ μέρους των Εβραίων να προσελκυσθούν οι Έλληνες προς τας ιδέας της χειραφεσίας και της ισοπολιτείας. Ο άθλος, άλλωστε, δεν ήτο μέγας, δοθέντος ότι οι Έλληνες, αγωνιζόμενοι υπέρ της ίδιας ανεξαρτησίας και της ενώσεως με την Ελλάδα, ουδέποτε μεν υπελόγισαν εις την βοήθειαν των Εβραίων προς επιτυχίαν των σκοπών των, αλλά και ουδέποτε εσκέφθησαν να αμφισβητήσουν εις τους Εβραίους τα δικαιώματα της ισοπολιτείας. Χαρακτηριστική είναι η δήλωσις εν έτει 1861 της εκδοθείσης τότε εβραϊκής εφημερίδος «Ισραηλιτικά Χρονικά», εις τους τόμους της οποίας πολλάκις ανέτρεξεν η παρούσα μελέτη, ότι «το περιοδικόν μας δημοσιεύομεν και ελληνιστί⁽⁴⁵⁾, όπως βαθμηδόν εισάγωμεν εν ταις οικογενείαις ημών την εθνικήν γλώσσαν ην άπαντες οι πολίται καθήκον έχουν να καλλιεργούσι». Ας ακουσθή η δήλωσις αυτή εις την Θεσσαλονίκην, όπου εκδίδονται εις πολλές και διαφόρους γλώσσας αρχεται εβραϊκαί εφημερίδες, ουδεμία όμως εις ελληνικήν.

Και υπήρξαν μεν οι υποστηρίξαντες ότι ο συνδυασμός του ζητήματος της Ενώσεως με το ζήτημα της εβραϊκής ισοπολιτείας ήτο επι-

βλαβής διά την υπόθεσιν της Ενώσεως, αλλά κατά της απόψεως αυτής αντετάσσοντο οι πλείστοι, φρονούντες ίσως ενδομύχως ότι πράξεις πολιτικής ανάγκης και σκοπιμότητος ήτο μόνον να μη δοθούν εις τους Εβραίους δικαιώματα ισοπολιτείας προ της Ενώσεως, ίνα μη ούτοι, αισθανόμενοι πλέον εαυτούς εν ασφαλεία, αντιδράσουν κατά της Ενώσεως, αλλά τουναντίον αναγκάζονται να συνενεργούν και αυτοί έστω και χλιαρώς υπέρ της ιδέας εκ της οποίας ανέμενον την ιδίαν των ισοπολιτείαν. Και η Ιόνιος Βουλή έμεινε βωβή εις τας ικεσίας των Ισραηλιτών.

Με την πάροdon των μηνών, το όνειρον της Ενώσεως πλησιάζει προς την πραγματοποίησίν του, οι δε Εβραίοι αρχίζουν να επιδεικνύουν εμφανέστερον τα πατριωτικά των αισθήματα. Εις συζητήσιν με την Κερκυραϊκήν «Εθνεγερσίαν», τα «Ισραηλιτικά Χρονικά» τονίζουν ότι οι Ισραηλίται της Επτανήσου ουδόλως υπολείπονται των Χριστιανών εις πατριωτικά αισθήματα. Και ένα όμως μήνα προ της ουσιαστικής Ενώσεως, ζητούν την ισοπολιτείαν, την οποίαν αυτομάτως θα απέκτων άμα τη Ενώσει. «Ευγνωμονούμεν προς την "Εθνεγερσίαν", γράφουν την 1ην Μαΐου 1863, καθό παράσχουσιν ημίν το ενδόσιμον να διασκεδάσωμεν τας τελευταίας ενστάσεις ας επιβούλως οι φίλοι της στασιμότητος αντέτεινον καθ' ημών, ισχυριζόμενοι το δήθεν ανέφικτον της ημετέρας ισοπολιτείας άνευ συνταγματικής μεταρρυθμίσεως αντιστοιχούσης προς νέον μετά της προστασίας συνθηκολόγημα. Ημείς δε τρανώς απεδείξαμεν, ότι οι εξαιρετικοί νόμοι υπό τους οποίους σήμερον ζώσιν οι Επτανήσιοι, είναι λίαν μεταγενέστεροι του Συντάγματος του 1817 ώστε αυτή η εκδώσασα τους νόμους τούτους αρχή δύναται να καταργήση αυτούς χω-

ρίς ουδόλως να θίξη του θεμελιώδους της Πολιτείας Νόμον. Καθ' όσον δ' αφορά τα πατριωτικά ημών αισθήματα, έστω προς μείζονα απόδειξιν η συμπεριφορά των Ισραηλιτικών Κοινοτήτων της Επτανήσου απέναντι των διαδραματιζομένων.

»Πανηγυριζομένης της ενδόξου ΚΕ' Μαρτίου, αι κοινότητες αύται και αύθις απέδειξαν ότι τα αυτά τρέφουσι μετά των συμπολιτών αυτών πατριωτικά αισθήματα και ότι πρόθυμοι αείποτε διατελούσιν ίνα την οιανδήποτε τύχην της πατρίδος συμμερισθώσιν. Κατά την ευφρόσυνον εκείνην ημέραν, Ισραηλίται και Χριστιανοί εφάινοντο εν τω Μητροπολιτικώ Ναώ υπό του αυτού κυριευόμενοι ενθουσιασμού και εν κατανύξει ακροώμενοι της δεήσεως και των ευλογιών του Ιεράρχου. Το συγκινητικόν και χαρμόσυνον εκείνο θέαμα ήτο μικρά εκδήλωσις του παραγγέλματος της αγάπης, όπερ εκ στόματος της θεορρήμονος Νομοθέτου εξελθόν επέλρωτο ν' αποτελέση την ακράδαντον κρηπίδα εφ' ης άπασαι βασίζονται αι θρησκείαι και οι νόμοι».

Η Ένωσις έγινε πραγματικότης, αν δε η επίσημος ρήξις των δεσμών της προστασίας επρόκειτο να λάβη χώραν εν έτος βραδυτέρον, όμως κατ' ουσίαν η Ένωσις είχεν ήδη συντελεσθή από του Μαΐου του 1863. Η ισοπολιτεία των Ισραηλιτών ανεγνωρίζετο. «Αι ευχαί σύμπαντος του Έθνους επί τέλους εισηκούσθησαν⁽⁴⁶⁾... Φαίνεται ότι η Πρόνοια εν ταις ανεξερευνήτοις Αυτής Βουλαίς ηθέλησε να ενισχύση τας ευλογίας της εις άπαντα τον ευκλεά ελληνικόν λαόν, ποιούσα αυτόν λειτουργόν ελευθερίας παρά τοις Ισραηλίταις. Είη μυριάκις ευλογημένος ο λαός ούτος ηυξηθεί πάντοτε ευημερών και ευδαίμων και αποκατασταθεί τάχιστα εις την αρχαίαν αυτού δόξαν.

Ζήτω το Έθνος! Ζήτω ο Βασιλεύς Γεώργιος ο Α'! Ζήτω η ελευθερία της συνειδήσεως!».

Εν τούτοις έξι ημέρας μετά ταύτα, κατά τον πανηγυρισμόν της Ενώσεως, ο εβραϊκός λαός, κατ'εξοχήν πραγματιστής και ωφέλιμης, λησμονών τα παρελθόντα και επιδιώκων να διατηρήση τας φιλίας του με τους ισχυρούς, ανήγαγε εις τας λαμπρώς φωταγωγημένας συναγωγάς του την επιγραφήν⁽⁴⁷⁾:

«Ζήτω Γεώργιος ο Α', Βασιλεύς των Ελλήνων. Ζήτω η Ένωσις. Ζήτω το Αγγλικόν Έθνος».

Το εβραϊκόν ζήτημα διετηρήθη εις την Επτάνησον και μετά την Ένωσιν, είναναι δε γνωστά αι αντισημιτικά ταραχαί που εμαύρισαν την Κερκυραϊκήν ιστορίαν της τελευταίας δεκαετίας του παρελθόντος αιώνου. Χαρακτηριστικοί της δυσπιστίας που ενέπνεε γενικώς το εβραϊκόν στοιχείον είναι οι έπιλογοι των δύο σοφών ανδρών που εδημοσίευσαν κατά το 1891, δηλαδή τριάντα σχεδόν χρόνια μετά την Ένωσιν, τας εις την αρχήν της παρούσης μελέτης σημειωθείσας πραγματείας περί των εβραϊκών κοινοτήτων της Κερκύρας και της Ζακύνθου επί της Ενετοκρατίας.

«Είθε του προνομίου τούτου της ισοπολιτείας, γράφει ο Ι. Ρωμανός⁽⁴⁸⁾, να ποιήσαν εν τω μέλλοντι οι Εβραίοι χρήσιν τοιαύτην, ήτις να η ίδια μεν ωφέλιμος εις την Κέρκυραν, καθόλου δε σύμφωνος προς τας αρχάς και τους πόθους της όλης Ελλάδος».

«Του πολυτίμου τούτου προνομίου του Συντάγματος, γράφει ο Δε Βιάζης⁽⁴⁹⁾, δέον οι Εβραίοι ν' αποδείξωσιν ότι είναι άξιοι και μετά των λοιπών χριστιανών συμπολιτών των να συνεργασθώσιν υπέρ της ευημερίας και του μεγαλείου

της κοινής πατρίδος».

Κατόπιν των ταραχών, πλείστοι εκ των σημαντικωτέρων Εβραίων εγκατέλειψαν την Κέρκυραν, η δε σημασία της αντόθι εβραϊκής κοινότητος, ως και των λοιπών κοινοτήτων της παλαιάς Ελλάδος, εμειώθη. Μετά τους Βαλκανισμούς όμως πολέμους και την απελευθέρωσιν της Μακεδονίας, εδημιουργήθη εβραϊκόν πρόβλημα εις άλλας επαρχίας του Κράτους και ιδιαιτέρως εις την Θεσσαλονίκην. Νομίζω ότι δεν είναι, δυστυχώς, πολυτέλεια περιττή, η επανάληψις διά τους Εβραίους της μακεδονικής πρωτενούσης, των ευχών και των συστάσεων του Ρωμανού και του Δε Βιάζη.

Σημειώσεις

(1) Βλ. «Ισραηλιτικά Χρονικά» της Κερκύρας, I, 10 (1861) και 83 (1862).

(2) Ιουδαϊκής Αρχαιολογίας ις' 2 και 3.

(3) Βλ. Jos. Nehama, Histoire des Israelites de Salonique, tom. I, Παρίσι - Θεσσαλονίκη, 1935.

Η Εβραϊκή Κοινότης της Κερκύρας, εις την εικοσιετηρίαν «Εστία» 1891, Α', σελ. 370. Περβλ. ... δε Βιάζη. Η εβραϊκή κοινότης Ζακύνθου, εις «Παρθενάσιον» ΙΔ' 1891 - 92, σελ. 624 επ. Η μελέτη του Ρωμανού εδημοσιεύθη γαλλιστί μεν εις την Revue des Etudes Juives», ελληνιστί δε εις την «Ισραηλιτικήν Επιθεώρησιν» των Αθηνών, tom. Α', σελ. 8 επ.

(5) Ο Ρωμανός παραπέμπει εις την αγγλικήν μετάφρασιν υπό του Α. Asher, The itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela, London and Berlin 1840, tom. I, σελ. 45 - 46. Μετάφρασιν των ενδιαφερόντων την Ελλάδα μερών του βιβλίου τούτου εδημοσίευσεν εις την «Νέα Ημέραν» της Τετάρτης της 27/9 Δεκεμβρίου 1899 ο σοφός μου φίλος κ. Α. Βελέλλης. Η πληροφορία του Βενιαμίν είναι κατά τοσοούτον ασφαλέστερα, καθόσον ούτος διακρίνεται διά το ενράνταστον των πληροφοριών του ως προς τον μέγαν αριθμό των Εβραίων. Βλ. Δε Βιάζη, σελ. 630, προς δε Κ. Καραβίδα. Μερικαί παρατηρήσεις διά την «Νεοελληνικήν παραδοσιν», εις την «Καθημερινήν» της 29 Μαρτίου 1937.

(6) Βλ. Δε Βιάζη, ενθ. αν. σελ. 630.

(7) Ταλμουνδ, 49 β.

(8) Βλ. J. Nehama, op. cit. I, p. 18 και 19.

(9) Βλ. Viaro Capodistrias, Remarks respectfully submitted to the consideration of the British Parliament, Λονδίνον 1841, σελ. 64.

(10) Βλ. Δε Βιάζη, ενθ. αν. σελ. 633.

(11) Ο αντισημιτισμός είναι η σύγχρονος μορφή της κατὰ των Εβραίων εχθρότητος, της οποίας παλαιότερα, θρησκευτική μορφή ήτο ο αντισημιτισμός. Εν τούτοις και ο αντισημιτισμός δεν παρεκλείει τα θρησκευτικά επιχειρήματα. Το εκτετατόν παλαιόν τεύχος του 1937 του γερμανικού αντισεβιτικού περιοδικού «Stürmer» έχει τον γενικόν τίτλον: «Ο Ιουδαϊσμός κατὰ τον Χριστιανισμόν» και κατὰ πολὺν αναφέρεται εις την ευθύνη των Εβραίων διά την στασιάζουσαν του Χριστού, ο οποίος εμφανίζεται ως Εβραίος, και μάλιστα ως αντισημιτής!

(12) Βλ. Israël, Παρίσι 1930, σελ. 231.

(13) Πάτριος της Πετροπολεως 116. Βλ. A. Moret και G. Davy, Des Clans aux Empires, Paris 1923, σελ. 254.

(14) Bl. H. Berr, En Marge de l'histoire universelle, Paris 1934, σελ. 93.

(15) XLIII, 5 και 6.

(16) XXXIX, 26 και 27.

(17) II, 6 (10) και VIII, 7.

(18) Βλ. Histoire des Israelites de Salonique, I, σελ. 14.

(19) Βλ. τον πρόλογον εις το αντισεβιτικόν μοναχικόν βιβλίον του L. O. S., σελ. IX.

(20) Βλ. H. Winckler, Die Gesetze Hammurabis, Λειψία, 2η εκδ. 1903, σ. 40.

(21) Ιερεμίας XLII (XXXV), 6 - 10.

(22) Βλ. Ad. Lods, Israël, σελ. 379 επ.

(23) Βλ. II, 8 (10).

(24) Βλ. Αιών V 2, Ωσπε IX, 10, Ιερεμ. II.

(25) Εις τας εφημερίδας της της Απριλίου 1937 π.χ., εδημοσιεύθη η απολύτως εύδηλος εκ Ρωμης: «Αγγέλλεται εκ Κοινοίας ότι πολλοί Εβραίοι της Αιθιοπίας, οτινις είχαν μεταναστεύσει προ πολλών ετών εις την Σοβιετικήν Ρωσίαν, πρηνεσθησαν να φύγουν λόγω των διώξεων της Σοβιετικής Κυβερνήσεως κατὰ των Εβραίων, τοις οποίους οι εν Ρωσία θεσκόντες διασημείς εχθροί της προς το καθήκον του Στάλιν». Περβλ. το κείμενον αρχόντων του Παρισίου «Χρόνον» της 6 Απριλ. 1937.

(26) H. Berr, En marge de l'histoire universelle, σελ. 95.

(27) Ακριβώς αυτήν την αντίστασιν εις την αφομοίωσιν με τους άλλους λαούς κατέκρινε και εθεώρησε ως αντίον του

αντιστοιχισμοί του μέγας Ιωσήφ Reinach (βλ. άρθρον του εις την Grande Encyclopédie) και κατ' αυτής ηγωνισθή ο επίσης μέγας Μονσής Mendelsohn, ότε κατά τον ΙΗ' αιώνα προσεπάθει να εκγεφυρώσει τους εν Γερμανία Εβραίους. Αληθώς διδασκτικά παραδείγματα και σοφά συμβούλια.

- (28) Cournot. Traité de l'enchaînement des idées fondamentales dans les sciences et dans l'histoire, σελ. 653.
- (29) Βλ. Ρομανού, ενθ. αν. σελ. 403.
- (30) Το ζευγ. 1 άρθρον 3 του Συντάγματος των Ιονίων νήσων του 1817 εθεσπίζε: «Επιζητούσα θρησκεία του Ιονίου Κράτους εύνει η της Ορθοδόξου Ελληνικής Εκκλησίας. Παν δε έτερον χριστιανικόν θρησκειον προστάτεται».
- (31) Επί των συνεπειών της απαγορεύσεως ταύτης, αφορώσας ορισμένα πρόσωπα μεγάλως διακρινόμενα κατοπιν εις το εξωτερικόν, βλ. επιστολήν του μακαρίτου Μ. Χαΐμη εις την «Πατρίδα» της 26 Μαΐου 1907.
- (32) Ας μη νομισθί ότι η ισοπολιτεία είχαν εν τη έλευθερία Ελλάδα αναγνωρισθή εις τους Εβραίους εις αρχής. Η Νομική Διάταξις της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος της 15 Νομβρίου 1821 έλεγεν εν τη Α' άρθρ. Α': «Όσοι ζώτοικοι της Ελλάδος πιστεύουν εις τον Χριστόν είναι Έλληνες». Αρθρ. Β': «Όσοι ζώτοικοι της Ελλάδος δεν πιστεύουν εις τον Χριστόν είναι μέτοικοι». Αρθρ. ΓΕ': «Μέτοικοι ουτε εκλεκτός ουτε εκλεκτός είναι εις την Ελλάδα». Το προσωρινόν πολιτειον της Επιδιόρων εθεσπίζεν (αρθρ. β'): «Όσοι αυτοζήτοντες κατοικοι της Επικρατείας πιστεύουσιν εις Χριστόν εύνει Έλληνες». Τα αυτά δ' επανέλαμβανε το άρθρον β' του προσωρινού πολιτείου του Αύστρου του 1823, το άρθρον 6 του Πολ. Συντάγματος της Τροικίρας του 1827 και το άρθρον 13 του Πολιτικού Συντάγματος της Ελλάδος της Ε' Εθν. Συνλεύσεως του Αύστρου του 1831. Ο αποκλεισμός των μη Χριστιανών προηρχετο μεν κυρίως από την κατά των Τούρκων εχθρότητα, αν όμως ληφθή υπ' όφιν ότι διακρινόντος του αγώνος οι Τούρκοι εθεωρούντο ως εξολοθρευμένοι και όχι απλώς περιορισμένοι εις ήσσαν πολιτικήν κατάστασιν, δεν δύνανται ν' αποκλεισθή το ενδεχόμενον ότι αι διατάξεις αιτάς αφορμήν είχαν και τον αποκλεισμόν της ισοπολιτείας των Εβραίων.
- (33) Η φράσις αυτή δεν είχαν υπογραμμισθή ότε το πρώτον εδημοσιεύθη. Υπεγράμμιση όμως ότε η εβραϊκή εφημερίς ανεδημοσίευσεν το άρθρον της, ότε η Ένωσις ήτο σχεδόν βεβαία, διά ν' αποδείξη την ελληνοφροσύνην της, αμφι-

σβήτουμένην από την εφημερίδα «Εθνεγερσία». Βλ. «Ισθ. Χρ.» σελ. 316. Η ίδια τακτική ανευρίσκειται και μετά πενήντα έτη εις την «Ισραηλητικήν Επιθεώρησιν», την οποίαν εξέδωσεν από τον 1912 μέχρι του 1916 εν Αθήναις ο μακαρίτης Μ. Χαΐμης, ο οποίος ημπορεί να θεωρηθή ως ο κυριώτερος Ισραηλίτης που εισήγαγε πράγματι ειδικόν και με πίστιν διά την συνεργασίαν μεταξύ Ελλήνων και Εβραίων. Εις το φύλλον 6 του Αυγούστου 1912, η «Ισραηλητική Επιθεώρησις» έγραφε με στοιχεία των 8 εις το τέλος ανταποκρίσεως περί της εβραϊκής κοινότητος Λαρίσης: «Η Κοινότης διέσχεται στάδιον παρακμής. Ευχόμεθα να επέλθουν γερνόντα, ίνα ανατείλ η νέα περίοδος ευτυχιστέρα, διότι τούτο σημαίνει και αναζωογόνησιν αυτής της Λαρίσης, διότι η ακμή μιας εβραϊκής κοινότητος είναι ο γνώνων, το θερμομετρον της καταστάσεως ενός τόπου». Ο βαλκανοτουρκικός πόλεμος, τον οποίον υπαινίσσετο ως αναμνησόμενον η «Ισθ. Επιθ.», επήλθε, ο στρατός μας επεξετείνε το ελληνικόν έδαφος, μετά δύο δε μήνας η «Ισθ. Επιθ.» έγραφε ότι εισήχουσθη η «διάσπομος αυτής ενζή να επέλθουν γερνόντα, όπως η Λάρισα, αδικηθείσα κατά την διαγραφην της ορθοθετικής γραμμής, αναζήνη εκ της σημερινής καταστάσεως». Η φράσις ήτο ήδη με στοιχεία των 12 και υπογραμμισμένη.

- (34) Βλ. σημ. 24.
- (35) Βλ. σελ. 86.
- (36) Βλ. Εισαγωγήν, Κεφάλαιον 1862.
- (37) σελ. 274.
- (38) Βλ. Α. Ιδρωμένον. Πολιτική Ιστορία της Επανάστασης (1815 - 1864), 2α εκδ., Κεραυρα 1935, σελ. 130. Παρβ. Εφημερίδα «Αναγέννησις» της Κερκύρας της 12 Ιανουαρίου 1863.
- (39) Βλ., «Ισθ. Χρ.», σελ. 279.
- (40) σελ. 121.
- (41) Βλ. Ιδρωμένου, σελ. 122.
- (42) σελ. 221.
- (43) Βλ. Επιστολήν Λιβερθηνοπούλου.
- (44) Πρόκειται περί του Abbé Grégoire.
- (45) Διότι η εφημερίς εγράφετο εις δύο σιγ-χρόνως γλώσσας, την ελληνικήν και την ιταλικήν.
- (46) «Ισθ. Χρονικά» 1 Ιουνίου 1863. Βλ. εν σελ. 729, πανομοιότυπον της α' σελίδος του φύλλον τούτου.
- (47) Βλ. Παράρτημα των «Ισθ. Χρονικών» της 12 Ιουνίου 1863.
- (48) ενθ. αν. σελ. 403.
- (49) ενθ. αν. σελ. 735.

εν είναι μόνο ο αμείλικτος νόμος της φθοράς που οδήγησε τους Εβραίους της Κεφαλονιάς στον αφανισμό, και την ολοκληρωτική εξαφάνισή τους τόσο, που σήμερα να αγνοείται και να αμφισβητείται και το διάβα τους ακόμα από το νησί αυτό!

Οι πολιτικές αναστατώσεις που άρχισαν από την δεκαετία του 1830 και που στα τέλη της δεκαετίας του 1840 εξελίχθηκαν σε αιματηρές αγροτικές εξέγερσεις, με καταστροφές της παραγωγής, δημογραφική αλλοίωση, μετατόπιση πληθυσμού που είχε ως αποτέλεσμα την εξουθένωση των καλλιεργητών, τον μηδενισμό του γεωργικού εισοδήματος και την πτώση της αγροαστικής δύναμης των ανθρώπων της υπαίθρου, έδωσαν το πρώτο οικονομικό πλήγμα στους γυρολόγους μεταπράτες, που ως κύριους πελάτες τους είχαν το αγροτικό στοιχείο και με το οποίο συναλλάσσονταν με σχέσεις αμοιβαίας εμπιστοσύνης (ιν φέδε).

Η ακόλουθη δεκαετία του 1850, χαρακτηρίζεται με καταστροφή της γεωργικής παραγωγής, ιδίως του σταφιδόκαρπου, ο οποίος ένεκα της μονοκαλλιέργειας, που είχε επιβληθεί αποτελούσε το μοναδικό, σχεδόν, προϊόν εξαγωγής και πρώτο στη σειρά ακόμα και από το λάδι και το κρασί! Η ερυσίβη της αμπέλου που για πρώτη φορά εμφανίζεται στην Κεφαλονιά αυτή την δεκαετία, κατέστρεψε σταφίδα και κρασί για σειρά ετών με αποτέλεσμα την, μέχρι λιμού, εξαθλίωση των αγροτών, οι οποίοι μεταβλήθηκαν σε κακοπληρωτές πελάτες των μικροεμπόρων.

και τα προϊόντα του πολιτισμού και της φιλανθρωπίας των. Και τα οποία ανακεφαλαιώνονται εις το «διαίρει και βασίλευε». Ο φθόνος της αληθείας και η κακεντρέχεια των τοιούτων έφθασαν εις τα μη περαιότερα.

Ουδέποτε ηκούσθη κ. Συντάκτα ότι Εβραίοι παρουσιάσθη εις την Αστυνομίαν της Κεφαλληνίας, να παρωπονέθη κατά Κεφαλήνους δι' ελαχίστην ενόχλησιν και μάρτυς αυτή η Αστυνομία. Επομένως αναλογισθέντες οι υποφαινόμενοι ότι τα διάβολικά αυτά τεχνάσματα είναι ίδια και ουχί πρωτοφανή των κ.κ. Συντακτών της «Νέας Εποχής», κατενύνασμεν την δικαίως εγερθείσαν εν ημίν προς στιγμήν αγανάκτησιν, και τυχόντες περιστάσεως τοιαύτης, χαίρομεν δημοσιεύοντες διά του Τύπου, προς κοινήν ευχαρίστησιν, την βλαβείαν ημών ευγνωμοσύνην, προς άπαντας ανεξαίρετως τους κατοίκους των τε πόλεων και εξοχών Κεφαλληνίας, όπου μεταβαίνοντες χάριν εμπορίας, ή άλλων είδους βιομηχανίας, υποδεχόμεθα πάντοτε υπ' αυτών με απαραδεγματούστον φιλοξενίαν και αισθηνόντες περιποιούμεθα κάλλιον εν τοις οίκοις αυτών, ή εάν ήμεθα εν τας ιδίαις ημών οικογενείαις. Πολλάκις διερχόμεθα και αυτάς τας μάλλον απομακρυνόμενας εξοχάς και εν καιρώ νικτός ως και την ημεραν, ανενόχλητοι και απρόσβλητοι, όπερ δεικνύει πόσοι οι Κεφαλλήνες ηξέριον να εκτιμώσι τον άνθρωπον. Διαφρενόμεν όθεν εν πάση επισημότητι τας ιησουιτικάς σινοφαντίας της «Νέας Εποχής».

Η Παρούσα ανεγνώσθη εις υπήκοον πάντων των εν Κεφαλληνία παρεπιδημούντων Ιονίων Ισραηλιτών, παρ' ων επετάχθη και η διά του Τύπου δημοσίευσίς της ιδίας, προς απόδειξιν της αληθείας και στηλίτευσιν της σινοφαντίας.

Κεφαλληνία 2/14 Νοεμβρίου
1861

(ακολουθούν υπογραφές)

Σ' αντίθεση με γειτονικά νησιά,

αυτή η ενάριθμη αλλά σχεδόν πενόμενη παροιμία δεν θα ενοχληθεί καθόλου, ούτε θα υποστεί την ελάχιστη πίεση ή δίωξη και όταν τα στρατεύματα της βρετανικής εξουσίας θα αποχωρήσουν αφήνοντας ένα ολόκληρο νησί επί τριήμερο, χωρίς Αρχές, χωρίς στρατό, δίχως οργανωμένη ασφάλεια! Όπου τα μιση, οι αντιθέσεις, τα συμφέροντα και οι αντιπάθειες μπορούσαν ασύδοτα να κυριαρχήσουν!

Το ίδιο θα συνεχιστεί και κάτω από την προστασία των νόμων του Βασιλείου της Ελλάδας, μέχρι την πρώτη δεκαετία του 2' αιώνα, όποτε, για λόγους τελείως άσχετους προς φυλετικές, θρησκευτικές ή εθνικιστικές προκαταλήψεις, η παροιμία των Εβραίων της Κεφαλονιάς, εξαντλημένη βιολογικά και εξουθενωμένη οικονομικά, εξέλειπε, χωρίς να αφήσει κανένα ίχνος, σε σημείο που από τους μεταγενέστερους να αγνοείται ακόμα και το πέρασμά της από το νησί αυτό!

Η ανθρωπιστική όμως συμπεριφορά με κανένα λόγο δεν εμπόδισε τον ανταγωνισμό που είχε ως αποτέλεσμα να υποβαθμιστούν επαγγελματικά οι εβραίοι! Όσοι δεν μεταβλήθηκαν σε χειρόνακτες εργάτες, αναγκάστηκαν να μετοικήσουν για να επιβιώσουν. Εφόσον βέβαια πρόλαβαν, γιατί ένας άλλος παράγοντας συνέδραμε στον αφανισμό τους! Οι επιδημίες! Αυτό τον αιώνα, από τα μέσα του ιδίως με τη μεγάλη επιδημία της χολέρας που εξολόθρευσε τον πληθυσμό του νησιού, η μία επιδημία διαδέχεται την άλλη. Η κακή υγιεινομική κατάσταση του περιβάλλοντος και οι δυσμενείς συνθήκες διαβίωσης τροφοδοτούν τις εξάρσεις των θανατηφόρων περιστατικών και οι παιδικές επιδημίες αφανίζουν τα υπολείμματα των γενιών!

Έτσι οι πολλοί, είτε γιατί δεν πρόλαβαν να φύγουν είτε γιατί έχλεινε ο κύκλος της ζωής τους έμειναν για πάντα, αφανισμένοι από τη στέρηση, την κακοπάθεια, τις αρ-

ρώστιες και την κακοζωία, φιλοξενούμενοι της κεφαλονίτικης γης μέσα στο εβραϊκό νεκροταφείο, ιδιοκτησία της κοινότητάς τους.

Το νεκροταφείο αυτό που ευτυχώς μέχρι και σήμερα παραμένει χώρος πρασίνου, χωρίς οικοδομική βεβήλωση, περιτοιχισμένο όπως τότε, έχει μεταβληθεί σε δημοτική παιδική Χαρά, χωρίς κανείς από τους σημερινούς να θυμάται ή να γνωρίζει πως εκεί βρίσκονται οι σκιές ολόκληρης παροιμίας, που μόχθησε στον Τόπο αυτό, τον πότισε με τον ιδρώτα της και τον λίτανε με τα οστά της.

Η προσπάθεια να δοθεί η προσωπογραφία μιας κοινότητας μέσα από δημόσια έγγραφα, είναι πολύ άχαρη εργασία. Για τούτο ο συγγραφέας της, πολλές φορές, προβληματίστηκε αν έπρεπε να την δώσει στη δημοσιότητα, έτσι άχρωμη, αγέλαστη και άψυχη που παρουσιάζεται μέσα από καθόλου συναισθηματικές πληροφορίες, όπου το ανδρικό και μόνο στοιχείο μονοπωλεί την παρουσία και τη δράση. Γιατί από όλα αυτά τα στοιχεία που κατέχουμε λείπει η γυναίκα! Η κόρη, η ώριμη, η ηλικιωμένη, που είτε ως θυγατέρα, σύζυγος, μάνα ή προεστή, θα μπορούσε να μας δώσει στοιχεία για την εσωτερική ζωή και την οικιακή διάρθρωση της παροιμίας.

Δυστυχώς η όψη αυτή παραμένει σκοτεινή. Όπως δυστυχώς για μας θα παραμείνει άγνωστη και η εικαστική όψη της παροιμίας αφού οι συνεχείς σεισμοί της Κεφαλονιάς φρόντισαν να αφανίσουν, μαζί με κάθε άλλο οικοδομικό κατασκεύασμα, και την κτιριακή συγκρότηση αυτής της συνοικίας, για την οποία δεν έχει διασωθεί σχεδόν, ούτε η μοναδική φωτογραφία.

Τελικά ωριμότερη σκέψη έκρινε πως όλο αυτό το υλικό, συλλογή και προσπάθεια ολόκληρης ζωής δεν θα έπρεπε να διατηρηθεί στην αφάνεια γιατί θα μπορούσε αξιολογημένο από άλλους, πιο ειδικούς,

να προσφέρει σημαντική βοήθεια σε μελέτες ή να ανοίξει το δρόμο για άλλες ιστορικές τοποθετήσεις.

Ίσως η συνεχής προσπάθεια βοηθήσει μαζί με την τύχη, να φωτιστεί από όλες τις πλευρές το σκηνικό μιας ολόκληρης εκατονταετίας μέσα από το οποίο παρέλασε η εβραϊκή παροιμία με τους καημούς, τους πόνοους της, τους πόθους της, τις ελπίδες της και γιατί όχι, και τις προσδοκίες της, που σήμερα έχει αφανιστεί από τη ζωή και κινδυνεύει να εξαφανιστεί και από τη μνήμη!¹

Τελευταίος απόγονός της, από ό,τι θυμούνται οι λιγοστοί απομειναντες υπέργηροι της Κεφαλονιάς, ο γραφικός λατινέρος και τζαματζής Σαμιολάκης που είχε το εργαστήρι του στη συνοικία της Αγίας Παρασκευής ακριβώς επάνω στο σύνορο της οβρεακής, που εκεί στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του αιώνα μας, εξαφανίστηκε απότομα, χωρίς να αφήσει πίσω του ίχνη!

Κι ούτε ποτέ κανείς πληροφορήθηκε υπεύθυνα για το πού όδυνσε να αφήσει την τελευταία πνοή του και να ταφεί από χέρι ομόθηρσων, ο τελευταίος Ισραηλίτης της Κεφαλονιάς, η οπισθοφυλακή μιας δραστηρίας και ακμαίας πατριότητας, που κανείς πια δεν την θυμάται!

Σημειώσεις

1. Βλ. εφημερίδα ΑΛΗΘΕΙΑ, φ. 8, 4/16.11.1861, σ. 3β.

2. Στο ΙΔΙΟ, σ. 3β-4α.

3. Δυστυχώς οι πολύτιμες, για μας σήμερα, υπογραφές, έχουν παραλειφθεί από το δημοσίευμα, ως πλεονασμός! Αξίζει να προσεχθεί και ο χρόνος και ο χώρος που δημοσιεύεται η αναφορά αυτή. Το 1861 είναι εποχή αγγλικής προστασίας και η εφημερίδα «Αλήθεια» που τη φιλοξενεί είναι ριζοσπαστικό έντυπο αντιπολιτευόμενο την Κυβέρνηση. Επομένως, το δημοσίευμα είναι έξω από κάθε πολιτική ή κατειθνημένη σχολικότητα!

4. Σποραδικά στοιχεία αυτής της έρευνας έχουν δημοσιευθεί κατά καιρούς σε διάφορα περιοδικά. Στην «Κεφαλονίτικη Πρόοδος» και τα «Χρονικά», το περιοδικό του Κεντρικού Ισραηλτικού Συμβουλίου Ελλάδος. Η τωρινή μορφή εμπλουτισμένη με νεότερα στοιχεία είναι η πιο ολοκληρωμένη.

Μια κόρη της Κεφαλονιάς εμπνεύστρια του μεγαλύτερου Ισραηλινού ποιητή

Του κ. ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Κ. ΑΠΟΣΤΟΛΑΤΟΥ

Εξασμένο στο Αρχείο μου βρέθηκε τυχαία ένα γράμμα που μου έστειλε προ 35 ετών (Οκτώβριος 1963) από τα Ιεροσόλυμα ο ελληνο-ισραηλινός φίλος δημοσιογράφος και επί χρόνια εκδότης της εφημερίδας «El Tiempo» (στα ισπανο-εβραϊκά) Ισζάκ Μόλχο.

Ο Μόλχο είχε λίγο πριν γράψει ένα άρθρο για τον Σαούλ Τσερνικόφσκι που θεωρείται ο μεγαλύτερος Ισραηλινός ποιητής.

Στο γράμμα του με πληροφορούσε ότι ο καθηγητής Ιωσήφ Κλάουσερ, συντάκτης και Διευθυντής του περιοδικού της εποχής «Χασιλόχ», που υπήρξε ο διάδοχος του Τσερνικόφσκι στην φιλολογία, ο σύμβουλος και βιογράφος του, του γνωστοποιούσε - μετά την ανάγνωση του άρθρου του - ότι: «Από το 1892 έως το 1899 ο ποιητής, που φοιτούσε στην Οδησό του εξομολογείτο καθημερινά τη μεγάλη του λατρεία για την ελληνίδα Μαρία Βαλλιάνον (από την Οδησό, καταγωγής από την Κεφαλονιά) και εκείνη του ανταπέδιδε την τριφυρότητα της και τις χάρες της γυναικείας ύπαρξης.

«Τα μεγάλα μαύρα μάτια της με την εκθαμβωτική ομορφιά αναστάτωναν τον ερωτευμένο εβραίο». Ο Κλάουσερ απαριθμεί έναν μακρό κατάλογο ποιημάτων του Τσερνικόφσκι εκείνης της εποχής στην εβραϊκή.

Μέσα στην έκσταση του ερωτισμού του ο Τσερνικόφσκι εμπλούτισε με τα ειδικά του την εβραϊκή ποίηση. Αυτά τα ειδικά ήταν ο πρόλογος της μεταφοράς της ελληνικής σχέψης, με τα έργα του Ομηρου και του Σοφοκλή, στη γλώσσα του Μωυσή και των προφητών, και έδωσαν τροφή ακόμη και σήμερα στη σύγχρονη εβραϊκή φιλολογία και στο καινούργιο λεξιλόγιο.

Χαιρέτιζοντας τις χάρες της Ελλάδος ο Τσερνικόφσκι διατηρούσε τις χάρες της μοίρας του Μαρίας Βαλλιάνον.

Ο Ισζάκ Μόλχο, που μου έδωσε τις πληροφορίες υπήρξε αρκετά γνωστός στο ελληνικό κοινό, με σειρά συνεργασιών σε διάφορα ελληνικά περιοδικά και τακτικός συνεργάτης του περιοδικού «Ελλάς - Ισραήλ» (1959 - 1968).

Ο Μόλχο ήταν ο χαρακτηριστικός εκπρόσωπος της νεότερης γενιάς των διανοιμένων Σεφαραδίμ και είχε να παρουσιάσει σημαντικό πνευματικό έργο αλλά και ένα πάθος προς την Ελλάδα, τη χώρα που είδε το πρώτο φως. Δεν παρέλιπε να εκφράσει με τον λόγο και την πένα του την αγάπη του προς την Ελλάδα και δίκατα είχε τιμηθεί με το παράσημο του Φοίνικος από την ελληνική κυβέρνηση.

Ο Σαούλ Τσερνικόφσκι θεωρείται ο ποιητής με τις ελληνιστι-

χές προσφορές στην εβραϊκή ποίηση.

Ο Ισχακ Μόλχο θυμάται και περιγράφει στο γράμμα του μια συνάντηση που είχε μαζί του κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Ο Σαουλ Τσερνικόφσκι, γράφει, υπήρξε μεγάλος φιλέλληνας άξιος κάθε εκτίμησής.

Όταν κατά τη σκοτεινή περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου είχα μια συνάντηση μαζί του στην οδό Όρους Σκοπός, πηγαίνοντας ο ένας στο ξενοδοχείο της Καντάσα και ο άλλος στο Εβραϊκό Πανεπιστήμιο, ο Τσερνικόφσκι ήταν τρομερά μετανοημένος και κάκιζε τον εαυτό του γιατί δεν έζησε για πολύ στην Αθήνα και δεν χόρτασε την ομορφιά, την γοητεία και τη λαμπρότητα της ελληνικής πρωτεύουσας.

«Α! καλέ μου φίλε, μου έλεγε, πόσο ευτυχισμένος θα ήμουν, εάν ξαναβρισκόμουν σ' αυτό το κέντρο μιας τόσο υψηλής εμπνεύσεως που ο σκληρός εχθρός έχει ατιμάσει».

Και συνέχιζε:

«Τι αμέλεια ήταν αυτή που είχα να αναβάλω μια μακριά διαμονή εκεί κάτω, στα μαγευτικά τοπία της Ελλάδος στα παράλια των γοητευτικών νησιών, να μείνω εκεί, να ζήσω αρχικά, στο ίδιο κλίμα, στο ίδιο περιβάλλον του Ομήρου, του Σωκράτη, του Πλάτωνα και να ακολουθήσω το φωτεινό παράδειγμα του μεγάλου ελληνιστή Βίτριου Μπεράντ που εμελέτησε κάθε χωριό, κάθε πέτρα της αρχαίας και της νέας Ελλάδος».

«Και εγώ, όπως βλέπετε, συνέχισα, είμαι πολύ άρρωστος, υποταγμένος στα καπρίτσια των πρακτικών γιατρών. Αγνοώ αν θα ξαναέχω την ευκαιρία να δω την Αθήνα, την Αζρόπολη, το Στάδιο, το Θέατρο του Διονύσου».

«Αυτή την ώρα, προσθέτει ο Ισχακ Μόλχο, αισθανόμουν την καρδιά μου να κτυπά πνευμονικά. Γιατί ο μεγάλος Εβραίος ποιητής, ήταν ένθερμος θαυμαστής της

Ελλάδος, της ποιήσεως και της ελληνικής γλώσσας που την γνώριζε όσο λίγοι σύγχρονοι Εβραίοι ποιητές».

«Όταν θα βρεθείτε στο Κάιρο, μου συνέστησε ο Τσερνικόφσκι, συνεχίζει ο Μόλχο, μην ξεχάσετε να μεταβιβάσετε τα σέβη μου στον πρόεδρο της Ελλάδος, τον εξαιρετικό και καλό μου προσωπικό φίλο κ. Δημήτρη Παππά (γνωστός Έλληνας πρόσβης. Προσβεντής στο Κάιρο κατά την εποχή της εξορίστου κυβερνήσεως Εθνικής Ενότητας του Γεωργίου Παπανδρέου και το 1964 μόνιμος υφυπουργός Εξωτερικών στην κυβέρνηση Ενώσεως Κέντρου).

Ο Σαουλ Τσερνικόφσκι γεννήθηκε σε χωριό της Κριμαίας το 1875 και έτυχε ολοκληρωμένης μορφώσεως με ανώτατες σπουδές στα Μαθηματικά, την Ιατρική και τις Φυσικές Επιστήμες ενώ μιλούσε τέσσαρες γλώσσες.

Ο ποιητής είχε την πρώτη ποιητική του έμπνευση στην Οδησό όπου έζησε από το 1890 έως το 1899 με τελείως ελληνική επίδραση (σημ. Η πόλη είχε τότε μεγάλη και ισχυρή οικονομικά ελληνική παροικία).

Στην Οδησό ο Τσερνικόφσκι επέγραψε την πρώτη του νεότητα, έμαθε να διαβάζει στο βιβλίο της ζωής, αφοσιωμένος σε μια θαυμάσια και γοητευτική νέα Ελληνίδα, την Μαρία Βαλλιάνου.

Κατά τον Μόλχο η Βαλλιάνου ήταν κόρη ενός προσβεντού της Ελλάδος. Η πληροφορία δεν ελέγχεται ακριβώς. Πρώτο γιατί Έλληνας πρόσβης θα βρισκόταν στην Αγία Πετρούπολη και όχι στην Οδησό. Δεύτερο γιατί την εποχή εκείνη δεν υπήρχε όνομα Βαλλιάνου στο Ελληνικό Διπλωματικό Σώμα. Παρά ταύτα το επίθετο είναι γνώριμο για την Οδησό. Πρόκειται για τη μεγάλη οικογένεια των Βαλλιάνων, κεφαλαιώδους καταγωγής, που ανεδείχθη σε σημαντικό οικονομικό και επιχειρηματικό παράγοντα όχι μόνο της Οδησού αλλά και

του Λονδίνου, της Μασσαλίας και του Παρισιού. Ο Παναγής Βαλλιάνος είναι ο γνωστός εθνικός ευεργέτης - το αγαλμά του στην οδό Πανεπιστημίου, έξω από την Εθνική Βιβλιοθήκη που κατασκεύασε και πρόσφερε στο κράτος - είναι σκόπιμο να σημειωθεί εδώ ότι μία άλλη Βαλλιάνου, η Ελένη υπήρξε αρχηγός μεγάλης ομάδας αντιστάσεως κατά την Κατοχή, στη Νότιο Γαλλία με έδρα τις Κάννες όπου και ο πύργος του εκεί κλάδου των Βαλλιάνων. Η Ελένη εκτελέστηκε από τους Γερμανούς στις 15 Αυγούστου 1944 και μεταθανάτια έτυχε πολλών τιμών από την γαλλική κυβέρνηση. Μεταξύ άλλων με τις ομάδες διαφυγής που είχε οργανώσει στα Πυρηναία διέσωσε πολλούς καταδιωγμένους από τους Ναζί και βέβαια πολλούς Εβραίους.

Αλλά ως επανέλθουμε στον ποιητή Σαουλ Τσερνικόφσκι.

Λέγεται ότι οι αισθηματικές του περιπέτειες και οι λαμπρές του επιτυχίες στο ωραίο φύλο υπήρξαν πολυάριθμες.

Αλλά η Μαρία Βαλλιάνου άφησε ανεξίτηλα ίχνη στο έργο του.

Τα νεανικά χρόνια της αγάπης κοντά στη Μαρία του ενέπνευσαν πολλά ποιήματα με χαρακτηριστικούς τίτλους όπως «Ύμνος στην Ελλάδα», «Στη Μαρία» κ.τλ.

Ο Τσερνικόφσκι από το σύνδεσμά του με την Μαρία κατανοεί καλύτερα την κίνηση της ελληνικής απολυτρώσεως της εποχής. Παρ' όλο που είναι Εβραίος ο ποιητής και μάλιστα από τους καλύτερους, η νεανικότητα του στίχου του είναι ελληνικής εμπνεύσεως.

Ο Τσερνικόφσκι ήταν άριστα διαποτισμένος από τα κλασικά ελληνικά μηνύματα και ο πιο κατάλληλος και προικισμένος για να μεταφράσει τον Όμηρο στην εβραϊκή.

Έτσι τόσο η Ιλιάδα όσο και η Οδύσσεια με τη μετάφραση του Τσερνικόφσκι βρίσκονται πολύ κοντά στην αρχαία πηγή.

Τα ποιήματα για την Μαρία

Αυτό που ενδιαφέρει το παρόν χειμένο είναι η λυρική ποιητική των στίχων του ποιητή προς την αγαπημένη του Μαρία και η έκφραση του θαυμασμού του στο ελληνικό κλασικό πνεύμα. Χάρης στη Μαρία, χήρα Τιμού Μωραϊτίνη, έχουμε και στα ελληνικά τους στίχους του Τσερνιζόβοτσε

(η μετάφραση έγινε από τα γαλλικά, Ποιήματα του ποιητή και άλλων σύγχρονων Ισραηλινών ποιητών κυκλοφόρησαν πάντα με μετάφραση Μωραϊτίνη σε ειδικό τεύχος από το περιοδικό Ελλάς - Ισραήλ, το 1963).

Αποσπούμε τους πρώτους στίχους από τον ποιητή:

«Είμαι γεμάτος ζωή στην άνοιξη μου
τα δυό μου στήθη κοντανασαίνουν ρυθμικά
σαν τα κύματα της θάλασσας και τα δόντια μου
είναι πιο λευκά κι από το ελεφαντόδοντο.
Στα δυό μου μάτια πιο σκούρα κι από το σκοτάδι
φωτίζονται και σκοτεινιάζουν κατά πώς νοιώθω.
«Είμαι από φωτιά, φωτιά της ηδονής,
φωτιά της επιθυμίας».
«Έλα κοντά μου, είναι κιόλας δειλινό».

Ιδανικό

Για την όμορφη
τα πάντα λησμονιούνται,
Και μένει μια αιώνια άνοιξη!
Ας χαρούμε λοιπόν την αγάπη,
Και τ' όνομά σου, στα χείλη μου,
παντοτεινά θε νάχω.

Στη Μαρία

Αφέθηκα και τη δροσιά της νεότητάς μου
σούχω προσφέρει.
Από 'να αθώο φιλή που δέχτηκες.
Από 'να ρίγος - πούταν το πρώτο που'πλασα -
Και μεσ' τη σιγουριά τ' ονειρών μου.
Ήσουν εσύ που φάνηκες...
Ικέτης έρχομαι, κατάρα μη μου δίνεις.
Σ' αντάμειψε το αίμα της πονεμένης μου καρδιάς
Μέσ' τη μαύρη αναμνή της πνιγμένης από μελαγχολία
καρδιάς μου.
Έχω ολότελα περατώσει αυτά που μούχεις δώσει,
Αλλά μη με καταριέσαι,
Ικέτης σε παρακαλώ
Νοιώσε τη γαλήνη μέσα σου, τον Ήλιο τη Θάλασσα,
Είν' η Ελλάδα που τα μάτια μου θαυμάζουν;
Ελλάδα, λίκνο των καλογέννητων και δυνατών ψυχών.
Αταίριαστοι οι θόρυβοι αυτών των πατάγων,
κάτω από μια τέτοια λαμπρότητα.

Έναν αιώνα από τότε που γράφτηκαν αυτοί οι στίχοι αγάπης και θαυμασμού η σκέψη μας στρέφεται στην ορατά Μαρία Βαλλιάνου, την εμπνεύστρια του πιο μεγάλου σύγχρονου Ισραηλινού ποιητή, που ίσως η ίδια δεν το πληροφορήθηκε ποτέ...

Εκεί όπου γεννήθηκαν τα Ομηρικά τραγούδια
και φανήκαν τα οράματα του Σοφοκλή.
Αλλά, παρ' όλα αυτά, στην Ελλάδα βρισκόμαι.
Κι ενώ αυτή η θάλασσα, δεν είν' παρά η Μαιύκη,
που οι τρούλοι του βασιλείου του Τσάρον, πάνω
απ' το κεφάλι μου τον ουρανό σκεπάζουν
- Τα χείλη σου - ,
χείλη μιας κόρης Ελληνίδος, τρέφουν μέσα στις αρτηρίες
αιμάτινα ποτάμια,
Και τα μάτια, αυτά που σου ανήκουν,
αναταράζουν τη συνείδηση.

Ύμνος στην Ελλάδα

Και να, στη χώρα μέσα τη φανταστική
- που περιπάτους
κάνουν αθέριες και θαυμάσιες θεές.
Υπέροχες αιώνια στην ομορφιά τους,
σε μιαν ατέλειωτη
άνοιξη με δίχως τέλος.
Της ζήσης λάτρισσες κι ερωμένες, στις θηέλλες των
πάθους
τις τρυφερές κι αδύναμες στιγμές του.
Μεγαλόπρεπη η ομορφιά του μαριμαρουν τ' αzeitδωνεται
στην όψη του και η καρδιά της σ' αγκυρο μεγαλείο και
μαυρισμένη απ' τη φωτιά.
Χαρούμενοι, όμορφοι, ωραίοι, οι ανθρωποι αυτής της
χώρας,
όλοι ρωμαλέοι.
Ήρωες και σινετοί σινάμια,
σαν τους θεούς τ' Ολύμπου.
Στο διάβα του ο χρόνος δεν γνωρίζει, τιποτ' άλλο,
παρά μονάχα τις δικές του ηδονές.
Και τα μάτια του μπροστά στις ακαίρες επιθυμίες,
απ' την ντροπή δεν κλείνει.
Θάρρος στην δυνατή ανάγκη δίνει,
κι ενθαρρύνει,
το πνεύμα της εκδίκησης ενάντια στους εχθρούς.

Το αναστηρωμένο εσωτερικό της παλαιάς Ρωμανιώτικης Συναγωγής της Ισραηλιτικής Κοινότητας Πατρών.

(Σύλλογη Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδος)

Μια νέα εποχή για το Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδος

Της κας ZANET ΜΠΑΤΤΙΝΟΥ

Αρχαιολόγον - Επιμελήτριας του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος

Στα τέλη Οκτωβρίου 1997, στην 20ή επέτειο της ίδρυσής του, το Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδος άφησε την παλιά του στέγη που επί χρόνια βρισκόταν στην Αθήνα, στη λεωφόρο Αμαλίας 36 και μετακόμισε στις νέες του εγκαταστάσεις, σε ένα ανακαινισμένο νεοκλασικό κτίριο που βρίσκεται στην οδό Νίκης 39. Έξι μήνες αργότερα, στις 10 Μαρτίου 1998, έγιναν τα επίσημα εγκαίνια του Μουσείου, σηματοδοτώντας μια καινούργια εποχή για αυτό το ιστορικό και εθνογραφικό ίδρυμα που είναι αφιερωμένο στη διάσωση, μελέτη και παρουσίαση της ιστορικής, πολιτιστικής και υλικής μαρτυρίας 2.300 χρόνων εβραϊκής ζωής στην Ελλάδα.

Το κτίριο αυτής της νέας, μόνιμης κατοικίας του Εβραϊκού Μουσείου διατήρησε την ωραία εξωτερική του όψη ενώ το εσωτερικό του ανακατασκευάστηκε για να καλύψει τις ανάγκες ενός σύγχρονου μουσείου. Έχει τέσσερις ορόφους από τους οποίους οι τρεις χω-

ρίζονται σε τρία ανισόπεδα επιμέρους επίπεδα. Όλα τα επίπεδα απλώνονται ακτινωτά γύρω από ένα κεντρικό αίθριο που περιγράφεται από οκτώ κολώνες, δημιουργώντας μια αναρριζόμενη σπείρα που ανυψώνει το πνεύμα και το συναίσθημα με την ανοδική πορεία της. Η οροφή του αίθριου κοσμείται από ένα γυάλινο θολωτό φεγγίτη που επιτρέπει την είσοδο φυσικού φωτός μέσα στο μουσείο. Αυτή η αρχιτεκτονική επιλογή δημιουργεί ένα πολύ ενδιαφέρον περιβάλλον με πολλές γωνιώδεις μορφές και σχήματα που ξεκινούν από τον κεντρικό κυκλικό φωταγωγό.

Οι εσωτερικοί χώροι βάφτηκαν σε τόνους που ποικίλουν από το υπόλευκο έως το ανοιχτό ροδακινί. Αυτές οι χρωματικές επιλογές στοχεύουν να απαλύνουν τα πολλαπλά γωνιώδη σχήματα αλλά και να δημιουργήσουν ένα διακριτικό, ουδέτερο φόντο για τα πολύχρωμα εκθέματα. Τα πατώματα καλύπτονται από άσπρο μάρμαρο και φυσικό ξύλο, το οποίο εντείνει τη

ζεστή και οικεία ατμόσφαιρα που ήδη αποπνέει το κτίριο.

Σε ένα χώρο 800 τετραγωνικών μέτρων φιλοξενούνται, η συλλογή που αποτελείται από περίπου 7.000 ξεχωριστά θρησκευτικά και οικιακά αντικείμενα και αρχεία, που αποτυπώνουν την ιστορική πορεία των Ελλήνων Εβραίων, καθώς και οι χώροι εξυπηρέτησης των επισκεπτών και τα γραφεία διοίκησης. Το κτίριο προστατεύεται από ένα σύγχρονης τεχνολογίας σύστημα ασφαλείας, κάμερες 24ωρης παρακολούθησης, φύλακα, και διαθέτει συναγερμό πυρός και υπερχείλισης υδάτων. Ο διαθέσιμος χώρος έχει διαμορφωθεί ώστε να στεγάσει τα μόνιμα εκθέματα, περιοδικές εκθέσεις, αίθουσα σύγχρονης τέχνης, αίθουσα εκπαιδευτικών προγραμμάτων, βιβλιοθήκη και σπουδαστήριο, φωτογραφικό αρχείο και εργαστήριο, εργαστήριο συντήρησης, τα γραφεία του προσωπικού, βεστιάριο και πολυτήριο.

Στις επόμενες παράγραφους επιχειρείται μια συνοπτική ξενάγηση στο καινούριο κτίριο. Στο υπόγειο στεγάζονται οι περιβαλλοντικά ελεγχόμενες αποθήκες, όπου φυλάσσονται τα δύο τρίτα της συλλογής σε τρία διαφορετικά δωμάτια ανάλογα με το υλικό κατασκευής: μέταλλο, χαρτί - περιγραμνή - ξύλο και ύφασμα - ενδυμασία.

Τα αντικείμενα, τα οποία έχουν υποστεί βιολογική απολύμανση, είναι αποθηκευμένα σε ειδικά σχεδιασμένες μονάδες αποθήκευσης που εξασφαλίζουν την ασφάλειά τους, την εύκολη πρόσβαση και την άμεση εμπορεία, καθώς οι περισσότερες έχουν γυάλινες πόρτες. Στο υπόγειο βρίσκονται επίσης, το εργαστήριο συντήρησης, εξειδικευμένο στη συντήρηση χαρτιού, βιβλίων και υφασμάτων καθώς και το φωτογραφικό αρχείο και εργαστήριο.

Στο ισόγειο έχει διαμορφωθεί μια αίθουσα εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Οι μαθητές και σπουδαστές που θα κάνουν οργανωμένες επισκέψεις στο Μουσείο, θα έχουν τη δυνατότητα να απολαύσουν στην αίθουσα αυτή αντίγραφα εβραϊκών αντικειμένων θρησκευτικών και οικιακής χρήσης, το εβραϊκό αλφάβητο, τμή-

ματα από Ρωμανιώτικες και Σεφαραδίτικες φορεσιές στο κατάλληλο μέγεθος, υλικά και ιδέες για ζωγραφική, εκπαιδευτικά παιχνίδια και εξερευνητικές δραστηριότητες στους χώρους της έκθεσης. Το υπόλοιπο αυτού του ορόφου είναι αφιερωμένο στο ανασυντινθέν εσωτερικό της Ρωμανιώτικης συναγωγής της Εβραϊκής Κοινότητας της Πάτρας καθώς και σε προθήκες όπου εκτίθενται το Σέφερ Τορά (Βιβλίο της Πεντατεύχου) με τον στολισμό του, χειροτεχνήματα και υφάσματα από συναγωγές και τα παραδοσιακά Ρωμανιώτικα Τιζίμ (ξύνινες θήκες για την Τορά).

Καθώς ο επισκέπτης ανεβαίνει προς τα πάνω έχει την ευκαιρία να περιεργαστεί εκθέματα όπως ο γυ-

Η συμβολή των Ελλήνων Εβραίων στους αγώνες του Έθνους κατά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα. 12.898 Εβραίοι εκ των οποίων 343 αξιωματικοί και υπαξιωματικοί, υπηρέτησαν στον ελληνικό στρατό το 1940 - 41. Εξ αυτών πάνω από 200 αξιωματικοί και οπλίτες έπεσαν στα πεδία των μαχών.

(Συλλογή Εβραϊκών Μουσείων της Ελλάδας)

κλος των εβραϊκών γιορτών, το εβραϊκό ημερολόγιο, η ιστορία των Ελλήνων - Εβραϊκών Κοινοτήτων από την ύστερη αρχαιότητα μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα, η συνεισφορά των Εβραίων στρατιωτών και αξιωματικών στις στρατιωτικές διενέξεις του ελληνικού έθνους κατά τη διάρκεια των πρώτων σαράντα ετών του αιώνα μας, και οι δραστηριότητες των πρώτων σιωνιστικών κινημάτων στην Ελλάδα. Ακολουθεί μια μικρή αίθουσα βίντεο - προβολών, ήδη εξοπλισμένη, για την οποία ετοιμάζονται ή αναπαράγονται βεντοταινίες μικρού μήκους με σχετικά θέματα.

Στο επόμενο επίπεδο, βρίσκονται οι τέσσερις προθήκες της αίθουσας του Ολοκαυτώματος που καλύπτουν τα γεγονότα κατά τη διάρκεια της γερμανικής

κατοχής στην Ελλάδα, από τους πρώτους διωγμούς των Εβραίων στη Θεσσαλονίκη, το 1942, μέχρι την απελευθέρωση των λίγων επιζώντων από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης το 1945. Για αυτό το χώρο, ετοιμάζονται δύο ακόμη εκθέματα, για τους Έλληνες Δικαίους των Εθνών και για τη συμμετοχή των Ελλήνων Εβραίων στην Εθνική Αντίσταση. Η επόμενη προθήκη απεικονίζει τον παραδοσιακό τρόπο ενδυμασίας των Ρωμανιώτων και Σεφαραδιτών, με κοστούμια, στολίδια, κοσμήματα και αξεσουάρ. Το τελευταίο θέμα που καλύπτει ο χώρος των μόνιμων εκθεμάτων είναι η καθημερινή ζωή των Ελλήνων Εβραίων, όπως διαφαινεται μέσα από αντικείμενα, οικιακού, εορταστικού και τελετουργικού χαρακτήρα καθώς και μέσα από έγγραφα που αναφέρονται στα γεγονότα-σταθμούς, τα οποία σημαδεύουν τον κύκλο της ζωής των ατόμων και των κοινοτήτων.

Στο επόμενο επίπεδο, μια προσωρινή έκθεση για την εβραϊκή κοινότητα της Ρόδου γιορτάζει την 50ή επέτειο της ένωσης της Δωδεκανήσου με την Ελλάδα. Για τη συμπλήρωση αυτής της έκθεσης συνεργαστήκαμε με το αναπτυσσόμενο Εβραϊκό Μουσείο της Ρόδου, που ιδρύθηκε πέρυσι δίπλα

στην παλιά συναγωγή της πόλης. Λάβαμε ένα μεγάλο αριθμό από αντιγραφα φωτογραφιών που συγκεντρώσε ο ιδρυτής του μουσείου, Ααρόν Χασόν, από εβραϊκές οικογένειες Ροδίων που έχουν μετοικήσει στις ΗΠΑ.

Η έκθεση αυτή παρουσιάζει μια επιλογή αυτών των φωτογραφιών καθώς και πρωτότυπα αντικείμενα από τη Ρόδο, από τη δική μας συλλογή. Ο συγκεκριμένος χώρος έχει αφιερωθεί σε περιοδικές εκθέσεις, οργανωμένες από το υλικό της συλλογής του μουσείου και θα

αλλάζει θέμα κάθε 4 - 6 μήνες. Ο τελευταίος χώρος, που είναι στη διάθεση του επισκέπτη, φιλοξενεί την Αθούσα Σύγχρονης Τέχνης, που άνοιξε με μια έκθεση ζωγραφικής του Εβραίου καλλιτέχνη, συγγραφέα και μελετητή της λαϊκής τέχνης και του θεάτρου οσιών, Ιουλίου Καΐμη, από την Κέρκυρα.

Αυτά τα δύο τελευταία επίπεδα, με εύκολη πρόσβαση από τον ανελκυστήρα, δίνουν στο μουσείο τη δυνα-

τότητα να παρουσιάζει περιοδεύουσες εκθέσεις από άλλα μουσεία και ιδρύματα.

Ο διαχωρισμός των εκθεμάτων σε ανεξάρτητες θεματικές ενότητες και η χρήση του ανελκυστήρα, δίνουν τη δυνατότητα στους επισκέπτες να βλέπουν το μουσείο και από πάνω προς τα κάτω, εάν το θέλουν, χωρίς να μειώνεται η δυνατότητα κατανόησης των εκθεμάτων.

Μεγάλη προσοχή έχει δοθεί στις υπηρεσίες που προσφέρονται στον επισκέπτη, οι οποίες περιλαμβάνουν τα εκπαιδευτικά προγράμματα, το φωτογραφικό αρχείο και το ανανεωμένοπωλητήριο του Μουσείου, που προσφέρει βιβλία, κάρτες, μουσειακά αντικείμενα, αναμνηστικά και θα έχει σύντομα και μια ενδιαφέρουσα συλλογή από εβραϊκά θρησκευτικά αντικείμενα με ελληνικό χρώμα. Ένα ιδιαίτερα σημαντι-

κό τμήμα των υπηρεσιών που προσφέρονται στον επισκέπτη είναι η βιβλιοθήκη και το σπουδαστήριο. Είναι ανοιχτά για το κοινό τις ίδιες ώρες με την έκθεση και το φθινόπωρο του 1998 θα αρχιεθετηθούν (σε καρτέλες και ηλεκτρονικά) από αποφοίτους της Σχολής Βιβλιοθηκονόμων, κατά τη διάρκεια ενός κοινού προγράμματος του Μουσείου με το Ιόνιο Πανεπιστήμιο.

Όλα τα στοιχεία των λειτουργιών του Μουσείου που εκτιμούσαν οι επισκέπτες του παλιού Μουσείου στην Λεωφόρο Αμαλίας 36 και που ήταν σημαντικά

Βιτρίνα στην οποία εκτίθενται συναγωγικά αντικείμενα που σχετίζονται με την ΤΟΡΑ (Πεντάτευχος), το ιερό βιβλίο της εβραϊκής θρησκείας. (Συλλογή Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδος)

για την πληροφόρηση και επιμόρφωσή τους έχουν διατηρηθεί στη νέα διάταξη. Οι περισσότερες επιλογές στην θεματική παρουσίαση των εκθεμάτων, τα οποία απευθύνονται σε Εβραίους και Χριστιανούς επισκέπτες από την Ελλάδα και το εξωτερικό, η προσεκτική παρουσίαση και των δύο Εβραϊκών παραδόσεων, η έμφαση στη μοναδική ιστορία των Εβραίων της Ελλάδας μέσα στο πλουραλιστικό περιβάλλον της ανατολικής Μεσογείου και ιδιαίτερα η κοινωνική αποστολή με στόχο την αύξηση της επίγνωσης όλων των Ελλήνων για την πλουραλιστική κοινωνική δομή αυτής της χώρας, έχουν μεταφερθεί στο καινούριο Μουσείο. Η παράδοση της προσωπικής επαφής, που τόσο πολύ εκτιμήθηκε στο παρελθόν, έχει επίσης διατηρηθεί με εθελοντές και προσωπικό να καλωσορίζουν τους επισκέπτες στην είσοδο και με την διενέργεια ξεναγήσεων όποτε είναι εφικτό.

Αν και δεν έχει υπάρξει αλλαγή κατεύθυνσης σε κάποιον άλλο τομέα, η προσέγγιση του ζητήματος της επικοινωνίας ανάμεσα στα εκθέματα και τον επισκέπτη έχει κατά κάποιον τρόπο αλλάξει. Έχει σχεδιασθεί σε τρία επίπεδα. Τα γενικά κείμενα είναι ήδη τοποθετημένα δίπλα σε κάθε έκθεμα, ακολουθώντας τη ροή του επισκέπτη. Αυτά είναι δοκιμαστικά κείμενα και θα παραμείνουν για 6 μήνες, ενώ συγχρόνως θα καταγράφονται ερωτήσεις και σχόλια των επισκεπτών με σκοπό τη βελτίωση του περιεχομένου.

Το επόμενο βήμα είναι ο ειδικός υπομνηματισμός των αντικειμένων, για τον οποίο θα χρησιμοποιηθούν μεγάλες κάρτες με ένα σχέδιο του σχετικού εκθέματος στο πάνω μέρος, που θα επεξηγούν τα αντικείμενα σύμφωνα με τον αντίστοιχο αριθμό τους, που θα φαίνεται στο σχέδιο. Ικανός αριθμός αυτών των καρτών

θα βρίσκεται σε θήκες κάτω από τα γενικά κείμενα, στα ελληνικά και αγγλικά. Συνεπώς τα εκθέματα θα περιέχουν μόνο τα πρωτότυπα αντικείμενα.

Το τρίτο επίπεδο επικοινωνίας περιλαμβάνει τέσσερα θεματικά πληροφοριών, με ψηφιακές οθόνες υπολογιστών (touch screens). Οι τρεις από αυτές τις οθόνες θα βρίσκονται σε συγκεκριμένα σημεία της έκθεσης και η τέταρτη στη βιβλιοθήκη. Αυτές οι οθόνες θα

προσφέρουν στον επισκέπτη πρόσθετες πληροφορίες πάνω σε όλα τα θέματα που τίθενται στα εκθέματα του μουσείου, με κείμενα πλαισιωμένα από φωτογραφίες, χάρτες, χαρτακιτά, πίνακες δεδομένων κ.λπ., με ένα απλό αγγλικό των δαχτύλων. Ο βαθμός της λεπτομερείας των πληροφοριών αφηγείται στην χρήση και διάθεση του επισκέπτη. Επίσης, θα υπάρχει δυνατότητα πρόσβασης στον ηλεκτρονικό κατάλογο της βιβλιοθήκης, μέσω αυτών των οθονών, κατά συγκεκριμένα και κατά θέμα. Έχει ακόμη δομολογηθεί για αργότερα μια μαγνητοφωνημένη ακουστική ξενάγηση που θα δίνει στον επισκέπτη απόλυτη ανεξαρτησία. Όλα τα κείμενα του μουσείου, οι πίνακίδες, οι ετικέτες και τα ενημερωτικά φυλλάδια θα είναι διγλώσσα,

Παραδοσιακές εβραϊκές φορεσιές, γυναικείες και παιδικές, από τα Γιάννενα (μέσα 19ου αιώνα).

(Συλλογή Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδας)

στα Ελληνικά και Αγγλικά.

Ίσως το πιο σημαντικό από τα μελλοντικά σχέδια του Μουσείου είναι η συμμετοχή σε ένα μεγάλου διαρκείας ερευνητικό πρόγραμμα του Εβραϊκού Πανεπιστημίου της Ιερουσαλήμ και ειδικότερα του Κέντρου Εβραϊκής Τέχνης, που στοχεύει στην καταγραφή όλων των θρησκευτικών και τελετουργικών αντικειμένων που βρίσκονται στις επαρχιακές συναγωγές και σε σπίτια στις μικρότερες εβραϊκές κοινότητες της Ελλάδας.

Λίθουσα αφιερωμένη στην Shoah (Γενοκτονία - Ολοκαύτωμα). Βιτρίνα με αντιζείμενα από κατεστραμμένες συναγωγές και εβραϊκά σπίτια.

(Σύλλογη Εβραϊκού Μουσείου της Ελλάδος)

Σε συνδυασμό με αυτή τη ζωτικής σημασίας έρευνα, θα γίνει πλήρης καταγραφή της συλλογής του μουσείου, αρχικά σε χαρτί και μετά ηλεκτρονικά, σύμφωνα με το σύστημα «Jerusalem Index», που έχει ειδικά σχεδιαστεί για την αποτελεσματική αρχειοθέτηση της εβραϊκής τέχνης, από το Κέντρο. Αυτό θα δώσει τη δυνατότητα να συμπεριληφθεί ένας αριθμός αντιζεμιένων που δεν έχουν καταγραφεί και ανακαλύφθηκαν κατά τη μετακόμιση στο νέο κτίριο, σε ένα ενημερωμένο και ευκολόχρηστο αρχείο ολοκλήρωσης της συλλογής, το οποίο θα είναι μερικώς προσβάσιμο στους επισκέπτες μέσω των ψηφιακών οθονών και στους ενδιαφερόμενους σε όλο τον κόσμο μέσω των ηλεκτρονικών μας σελίδων. Αυτή η διαδικασία, σε συνδυασμό με την εναλλαγή των αντιζεμιένων μέσα στις προθήκες, θα φέρουν στο φως της προσοχής και της έρευνας το μεγαλύτερο μέρος της συλλογής που βρίσκεται στην αποθήκευση.

Σε συνδυασμό με όλες τις νέες εργασίες και σχέδια, που συμπεριλαμβάνουν την συνεργασία με άλλα μουσεία και ιδρύματα της Ελλάδας και του εξωτερικού, τις συχνές περιοδικές εκθέσεις για την ανανέωση του ενδιαφέροντος του κοινού, την έναρξη και υποστήριξη ερευνών πάνω σε σχετικά θέματα κ.λπ., το Εβραϊκό Μουσείο δεσμεύεται ως προς την ολοκλήρωση των εργασιών, την προάσπιση των στόχων και τη συνέχιση των δεσμών συνεργασίας που έχουν ξεκινήσει στο παρελθόν.

Κατά τη διάρκεια των μηνών που το Μουσείο ήταν κλειστό και προετοιμαζόταν για τον εγκαινιασμό των καινούριων εγκαταστάσεων, αλλά και μετά από αυτόν, αντιζείμενα συνεχίζουν σταθερά να καταφθά-

νουν, κυρίως σαν δωρεές από ιδιώτες των οποίων το ενδιαφέρον αναθεωρήθηκε από το νέο περιβάλλον του μουσείου.

Το Εβραϊκό Μουσείο είναι το πνευματικό σπίτι όλων μας και το έργο του μας αφορά άμεσα. Είναι ο χώρος όπου το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον των Εβραίων της Ελλάδος συναντώνται και τεκμηριώνονται μέσα υπό τις προσωπικές ιστορίες και τα οικογενειακά κειμήλια, που καταθέτονται με περίσκεψη και αγάπη και γίνονται μέρος της συλλογής. Ο εμπλουτισμός της, με σκοπό τη μνημόνευση αυτών που χάθηκαν και την πληροφόρηση αυτών που θα 'ρθουν, αποτελεί καθήκον και δικαίωμα.

Αυτή είναι μια καινούρια εποχή για το Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδος, με την ολοένα αυξανόμενη συλλογή του και τα σημαντικά σχέδιά του για το μέλλον. Είναι ένα είδος ενηλικίωσης, άμεσα συνδεδεμένης με τη μόνιμη στέγασή του, τη σταθερή του κατοχύρωση στην κοινότητα των ελληνικών μουσείων και τη σημαντική ιστορική, πολιτιστική και κοινωνική αποστολή του. Αυτό το τολμηρό νέο ξεκίνημα έγινε πραγματικότητα χάρη στη σκληρή δουλειά, την αγάπη και την αφοσίωση των ανθρώπων που έθεσαν τα στερεά θεμέλια αυτού του ιδρύματος και εδραίωσαν τις αρχές της λειτουργίας του και την καλή του φήμη στην ακαδημαϊκή κοινότητα.

Σε αυτούς απευθύνω ένα μεγάλο ευχαριστώ, για το προνόμιο να εργάζομαι στο μουσείο και να ακολουθώ τα βήματά τους, και σε αυτούς αφιερώνεται αυτή η σύντομη παρουσίαση.

Μια πρώτη γραφή αυτού του άρθρου δημοσιεύεται στο «Bulletin of Judeo - Greek Studies» στα αγγλικά.

Το ξεκίνημα του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος

Από την επίσκεψη το 1979 του τότε Προέδρου της Δημοκρατίας Κωνσταντίνου Καραμανλή στο πρώτο Εβραϊκό Μουσείο που τότε λειτουργούσε σε χώρο διπλά στη Συναγωγή Αθηνών, στην οδό Μετσοβίου. Διακρίνονται ο κ. Νίκος Σταυρουλάκης, ο τότε πρόεδρος της Ισραηλτικής Κοινότητας Αθηνών κ. Μηνάς Ελιζέρο, ο αιμνηστός Κων. Τσατσός και η κα Ιωάννα Τσατσού και η γυν. γραμματέας της Κοινότητας Αθηνών κα Μανό Μαίσα.

ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΚΑΙΡΙΑ της εγκατάστασης του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος σε νέα ιδιότητα μόνιμη στέγη, θεωρούμε απαραίτητο να αναφερθούμε στους ανθρώπους που μετά το Ολοκαύτωμα και σε τραγικές συνθήκες πόνου και καταστροφής, ανέλαβαν την πρωτοβουλία της αναζήτησης και συλλογής αντικειμένων και χειμλίων που θα μαρτυρούσαν την προπολεμική δράση, τη δημιουργικότητα, τον πολιτισμό και τις παραδόσεις των Ελλήνων Εβραίων. Μια ιστορική παρουσία που δεν θα ανακτήσει ποτέ πια την παλιά εικόνα της. Μια παρουσία που είναι σήμερα γνωστή χάρη στην ακούραστη εργασία και το ζήλο εκείνων των λίγων Εβραίων που διατήρησαν τα απομεινάρια του Ελληνικού Εβραϊσμού. Ένας από αυτούς είναι ο κ. Νίκος Σταυρουλάκης, ο οποίος έκανε πραγματικότητα το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος και υπήρξε διευθυντής του επί 16 χρόνια, φροντίζοντας πάντα για τον εμπλουτισμό και την αναβάθμιση της παρουσίας του στο ευρύ κοινό.

Το 1940 οι Εβραίοι που ζούσαν στην Ελλάδα διεφύλασαν επιμελώς την ταυτότητά τους. Το 1945 - 50 όλα αυτά είχαν αμετάκλητα αλλάξει: Το 86% της εβραϊκής παρουσίας στην Ελλάδα έπαψε να υπάρχει και όλοι οι θεσμοί που είχαν διαμορφώσει και υποστηρίζουν την εβραϊκή φυσιογνωμία είχαν καταστραφεί.

Σγά - σιγά άρχισαν να συγκεντρώνονται στην Αθήνα Εβραίοι, οι οποίοι προέρχονταν από διάφορες κατεστραμμένες Κοινότητες της Ελλάδος. Σε αυτό το γενικό πλαίσιο ξεκίνησε το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος. Την ιδέα του Μουσείου προώθησε ο Ασέρ Μουσις.

Όπως γράφει ο Ν. Σταυρουλάκης, σε σχετικό του άρθρο στο περιοδικό «Σύγχρονα Θέματα»:

«Η ιδέα του μουσείου αντιμετωπίστηκε για πρώτη φορά σαφώς την άνοιξη του 1977 από τον απερχόμενο πρόεδρο της Εβραϊκής Κοινότητας Αθηνών, Νούλη Βιτάλ, που ήταν γιος παλαιότερου προέδρου, τον Μωυσή Κωνσταντίνου και αυτός γιος παλαιότερου προέδρου και με πολύ παλιές ρίζες στον κορητικό και ξαζνθινό εβραϊσμό και τον Ηλία Αλμοσινό από τη Σμύρνη, που είχε πάρει μέρος στην αντίσταση κατά τη διάρκεια της κατοχής. Μου ζητήθηκε να συμμετάσχω στην πρωτοβουλία και δέχτηκα αμέσως. Το πρόβλημα που έπρεπε να λυθεί ήταν τι είδος μουσείου επρόκειτο να ιδρυθεί. Ένα κοινοτικό μουσείο θα είχε μικρό ενδιαφέρον και περιορισμένη απήχηση. Η ιδέα ενός μεγαλύτερου και περισσότερο διακοινοτικού μουσεί-

ου έμοιαζε ανέφικτη. Επίσης, το πιο σημαντικό από όλα τα προβλήματα ήταν κατά πόσο υπήρχε επαρκές υλικό για ένα μουσείο. Αλλά αυτό το τελευταίο ερώτημα εξαρτάτο από την απάντηση στο προηγούμενο».

Στις 17 Ιουνίου 1977 παραδόθηκαν στον Ν. Σταυρουλάκη τα αντικείμενα τα οποία είχαν κατασχεί οι Βούλγαροι από τους Θράκες Εβραίους το 1943. Τότε τον παρηγορήθηκε ένα δωμάτιο διπλά στη Συναγωγή Αθηνών, όπου ξεκίνησε το δυσκολό έργο της εκκαθάρισης των καταβλητικών απομεινάρων. Με την πάροδο των μηνών πολλά άτομα, από διάφορες Κοινότητες, ενδιαφέρθηκαν να δοκιμάσουν αντικείμενα τα οποία είχαν άμεση σχέση με το Μουσείο και έτσι χάρι στα αποκτήματα του 1977 - 1978 μπορούσαν να προσδιοριστούν καλύτερες κατηγορίες.

Υστερά από την αναδιοργάνωση του χώρου, άρχισε η σημαντική εργασία της καταγραφής, ταξινόμησης και συντήρησης. Ο Ν. Σταυρουλάκης και οι συνεργάτες του είχαν πάλιν τη δυνατότητα να φωτογραφίσουν εβραϊκούς αρχαιολογικούς χώρους και μνημεία τα οποία υπήρχαν παντού στην Ελλάδα, ρημειμένα από το περσικό των Ναζί, καθώς και πολιτισμικές μαρτυρίες της άλλοτε ανθούσας εβραϊκής παρουσίας.

Τον Οκτώβριο του 1978 ο Ν. Σταυρουλάκης, ξεκίνησε την εκστρατεία εντοπισμού ανθρώπων που διαθέταν αντικείμενα, τα οποία θα μπορούσαν να συμπληρωθούν στις συλλογές. Αποτέλεσμα των επισκέψεων αυτών ήταν η ανακάλυψη ενός μεγάλου αριθμού βιβλίων, εκδόσεις από το 17ο ως τον 19ο αιώνα, τα οποία σχημάτιζαν μια νέα κατηγορία στη συλλογή του Μουσείου.

Ένα μεγάλο βήμα στην εξέλιξη του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος ήταν η μετεγκατάστασή του σε έναν μεγαλύτερο χώρο και η απόκτηση μιας έγκυρης νομικής υστέρησης. Το Μουσείο εγκαταστάθηκε στο κτίριο της οδού Αμαλίας το 1984. Ο Νίκος Σταυρουλάκης ήταν διευθυντής του Μουσείου μέχρι το 1993. Το 1998, το Μουσείο εγκαταστάθηκε μόνιμα στη νέα στέγη του στην οδό Νίκης 39.

Η νέα στέγη είναι έργο των πολιτών αδελφών προεπιλεγμένων των υπό την προεδρεία του κ. Σαμ Μπερκενχάιτ Δ.Σ. του Μουσείου. Στην προσπάθεια αυτή συνέβαλαν οι Σύλλογοι των «Φίλων του Μουσείου» στις ΗΠΑ και την Ελλάδα, καθώς και οι δορυφόροι των οποίων τα ονόματα είναι τιμητικώς αναγνησμένα στην είσοδο του κτιρίου. Τέλος, το έργο επιτελέθηκε χάρη στις σημαντικές δωρεές του Κεντρικού Ισραηλτικού Συμβουλίου Ελλάδος και της Ισραηλτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης.

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΣΑΠΟΡΤΑ

*Από την Καταλωνία και την Αραγώνα στην Ελλάδα
και οι σχέσεις της με Ρωμανιώτες και Σεφαραδείμ του ελληνικού χώρου.*

Του κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Μ. ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗ, αναπλ. Καθηγητή Ε.Μ.Π.

1. Η καταγωγή των Σαπόρτα

Οι Σαπόρτα, από τις αρχαιότερες οικογένειες της Καταλωνίας και της Αραγώνας, εμφανίζονται σε έγγραφο από το 1249 (Isaac ben Yosphia de Saporta) στην Βαρκελώνη⁽¹⁾. Ήδη ως το 1492 έχουμε αναφορές για 30 περίπου μέλη διαφόρων κλάδων που συγκεντρώνονται στη Β. Αφρική, την Μαγιόρκα και κυρίως στην Αραγώνα και την Καταλωνία, όπου φαίνεται ότι ήταν και η αρχική κοιτίδα τους⁽²⁾.

2. Η ετυμολογία του ονόματος

Το όνομα της οικογένειας αναγράφεται⁽³⁾ ως Saporta, Sasportas, Zasporta, Zaporta, Sforta, Chicportech, Sesportes, και ακόμη Caporta, De Saporta, Ses Portes, Ca Porta, Ces Portes και Ce Porta. Στα εβραϊκά αναγράφεται ως סַסְפּוֹרְטַס (=Sasportas)⁽⁴⁾ ή סַסְפּוֹרְטַס (=Saporta)⁽⁵⁾. Η ετυμολογία του ονόματος είναι ακόμη υπό έρευνα και ως τώρα έχουν εκφρασθεί οι ακόλουθες θέσεις:

- Κατά τον Joseph Nehama από την εικόνα ενός από τα οικοσμήματά τους (έξι πύλες - Seis Portas)⁽⁶⁾.
 - Κατά τον Α. Ρ. Μωυσή από την πόλη Sesh Puertas της Ισπανίας⁽⁷⁾.
 - Κατά το Αρχείο του Naum Goldman Museum από το Seis Portas (έξι πύλες ή θυρίδες)⁽⁸⁾.
 - Κατά τον Α. J. Lavedo, είτε από το «Έξι Πύλες» είτε από το «Η Πύλη», που στα Καταλανικά είναι Ca Porta⁽⁹⁾.
- Στα παραπάνω όμως πρέπει να παρατηρήσουμε τα εξής:
- Δεν εντοπίστηκε πόλη ή τοπωνύμιο στην Ιβηρική με όνομα Seis Puertas (έξι πύλες) ή Seis Portas (έξι θυρίδες ή πύλες στα Λατινικά).

- Τα γνωστά οικοσμήματα των Saporta (Ταραγόνας, Προβηγκίας, Languedoc και Βαυαρίας), στα οποία θα αναφερόμαστε στην συνέχεια, δεν έχουν έξι πύλες. Το οικοσμήμα του Bordeaux, στο οποίο αναφέρεται ο Nehama, έχει πράγματι έξι πύλες αλλά δεν εντοπίστηκε αντίστοιχο των Saporta. Πέραν αυτού προηγείται το όνομα και έπεται χρονικά το οικοσμήμα, οι Saporta έφθασαν στο Bordeaux και στην Θεσσαλονίκη στον 16ο αιώνα, ενώ το όνομά τους υπάρχει από τον 13ο αιώνα τουλάχιστον.
- Ονόματα καταλανικά που αρχίζουν από Ca- ή Sa- υπάρχουν πολλά και κατά τους φιλόλογους προέρχονται από την εκφώνηση της λατινικής αντωνυμίας ipsus - a - um. Έτσι, η λέξη Ipsa Porta (=αυτή η Πύλη) θα μπορούσε να περιπέσει σε Ca Porta - Saporta. Το ερώτημα βέβαια είναι γιατί κάποιον να τον ονομάζουν «Η Πύλη». Θα ήταν ίσως πειστικό το επιχείρημα αν αναφερόταν σε λέξη επαγγελματική π.χ. «ο Πορτάς», ο κατασκευάζων ή ο εμπορεύμενος πύλες, τότε όμως θα ώφειλε στα ισπανικά να είχε την κατάληξη -do, -dor ή -ro.

Πρέπει όμως να σημειώσουμε, ότι πολύ παλαιότερα, στον 10ο αιώνα αναφέρεται ο γνωστός Ιουδαίος ιατρός Hisdai Ibn Shaprout (915 - 970) από την Jaen της ανατολικής Ανδαλουσίας, που έζησε στην αυλή του Ομαγιάδη Χαλίδη Abd - Al - Rahman του 3ου (912 - 961) και που κατά την JE είναι δυνατόν το όνομά του να είναι μια άλλη μορφή του «Saporta»⁽¹⁰⁾.

Επίσης ότι το Shaprout γράφεται με sh που αντιστοιχεί στο shin ש όπως άλλωστε υπογράφεται και ο Jaacob Sasportas (סַסְפּוֹרְטַס), και όχι στο samech (ס) που αντιστοιχεί στο ισπανικό Sasportas. Κατά την γνώμη μου είναι πιθανότερη αυτή η εκδοχή αλλά αντίστροφα: δεδομένης δηλαδή της αρχαιότητας του ονόματος του Shaprout, να ήταν αυτό το αρχικό όνομα με εβραϊ-

κή ρίζα (το ρ δεν υπάρχει στα αραβικά ούτε εντοπίστηκε αραβική σχετική λέξη) το οποίο να παρετυμολογήθηκε στο λατινικόφωνο ισπανικό περιβάλλον σε σχετικές φωνητικές λέξεις, όπως η Porta.

3. Οι προ του 1492 Saporta και τα εραλδικά στοιχεία τους.

Οι αναφερόμενοι στα διάφορα προ του 1492 έγγραφα, Saporta είναι κυρίως Ισραηλίτες: Isaac, Solomon, Samuel κ.λπ. ή με εκλατινισμένα ονόματα συνήθη στους Ισραηλίτες της Ισπανίας: Caravida, Bonjuda, Vidal⁽¹¹⁾ κ.ά. και οι περισσότεροι αναφέρονται στις σχέσεις τους με τις ισραηλιτικές κοινότητες⁽¹²⁾ (Aljama) της Βαρκελώνης, της Cervera, της Tudela κ.ά.

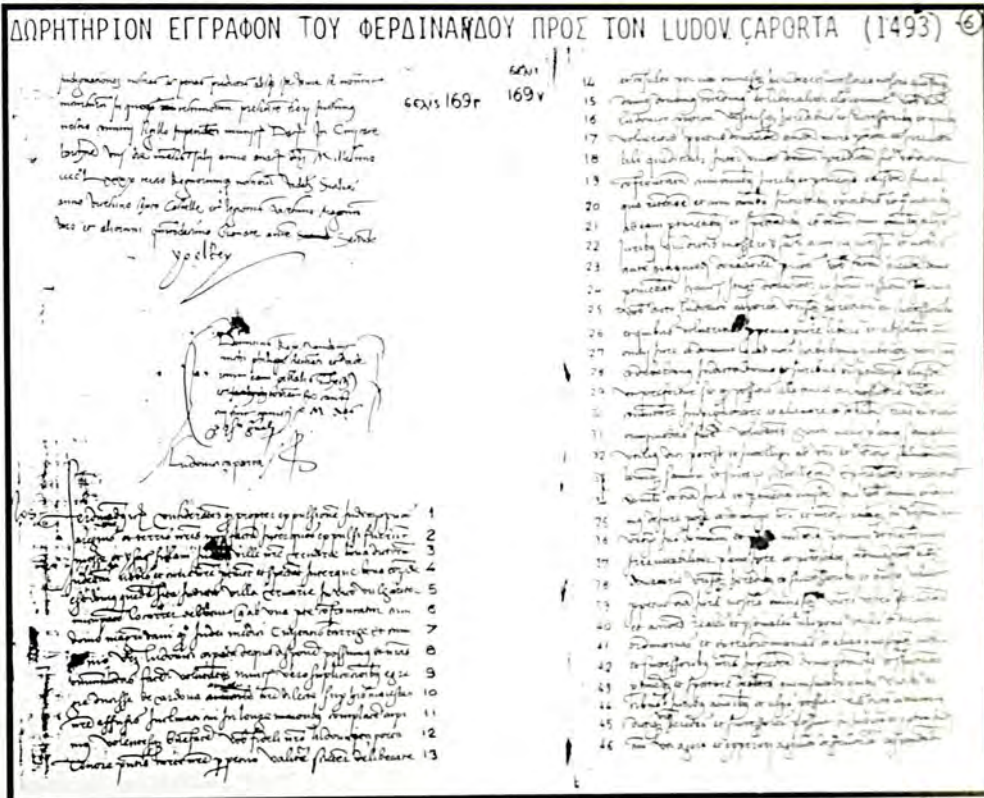
Οι Saporta υπήρξαν από τις αρχαιότερες ευγενείς οικογένειες της Αραγωνίας και της Καταλωνίας. Το οικοδόμημά τους του κλάδου της Ταρραγόνας είναι από τα αρχαιότερα, η μορφή του είναι αρχαιοπρεπέστερη (πρέπει να αντιστοιχεί στον 14ο αιώνα τουλάχιστον) και φέρει τα χρώματα της Αραγωνίας και της Προβηγκίας: «pallets», ταινίες χονδρές και γαλάζιες εναλλάξ, στο «senester» τμήμα και στο «dexter» ερυθρό λέοντα «rampante» (ανορθωμένο, σύμφωνα με την εραλδική ορολογία), σε αργυρό βάθος. Στην ισπανική εραλδική βιβλιογραφία χαρακτηρίζεται ο οίκος των Saporta ως «Linaje Catalan con antigua casa en la ciudad de Tarragona»⁽¹³⁾.

Μεταγενέστεροι κλάδοι Saporta στην Leanguedoc, την Προβηγκία και την Βαυαρία⁽¹⁴⁾ έχουν κοινό θέμα: «τείχος με πύλη και φύλακα», κινηματικό σκύλο talbot (Languedoc) ή λέοντα (Προβηγκία και Βαυαρία). Εραλδικά αυτό σημαίνει ότι οι Saporta είναι αριστοκρατίας, δεν κατέχουν πύργο ή κάστρο, ούτε πόλη.

Όμως πρέπει να σημειωθεί μία αναβάθμιση τους όσο απομακρύνονται χρονικά και χωρικά από την Ισπανία: εμφανίζονται ευγενέστερα χρώματα (ερυθρό, gueules και Χρυσό, or) και βασιλικότερα ζώα (λέων σε μορφή «passant guardant»). Σημειώνεται ότι «πόλεις» και «κάστρα» παριστάνονται σε πολλά οικόσημα του νότου, όπως της Ταρραγόνης, του Bordeaux κ.ά.

4. Οι Saporta μετά το 1492

Το Διάταγμα της 31 Μαρτίου 1492 βούλευε τους Saporta, άλλους να έχουν ηρετικές θέσεις στις ισραηλι-

τικές κοινότητες με έντονη πνευματική και διοικητική παρουσία και άλλους με γαίες και τίτλους στην Καταλωνία και Αραγόνα, και ίσως μερικους ήδη conversos ή marranos.

Έτσι, μετά το 1492 διακρίνουμε τρεις βιαιότες ομάδες Saporta:

- Τους conversos και marranos που παρέμειναν έως το 1536 - 1561 οπότε έφυγαν και αυτοί μετά την εκδοχή του Διατάγματος για την «καθαρότητα του αίματος» (Limpieza de sangre): ένα μέρος τους καταγράφει στη Θεσσαλονίκη, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

- Εξείνους που έφυγαν και διακρίθηκαν ως ραββίνοι, αρχιραββίνοι, ταλμουδιστές και καθηγητές με

χώρο δράσης την βόρεια Αφρική, την Παλαιστίνη και άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και ακόμη τη δυτική Ευρώπη με κέντρο το Άμστερνταμ, γνωστό καταφύγιο των marranos στον 17ο αιώνα.

- Εκείνους που αν και εκχριστιανίστηκαν, έφταναν πριν το 1536 και εγκαταστάθηκαν στη γειτονική νότια Γαλλία και αργότερα στη νότια Γερμανία (Βαυαρία).

5. Ο Ludovicus Saporta στην Αυλή του Φερδινάνδου

Στην πρώτη ομάδα ανήκει ένας σημαντικός αλλά ακόμη άγνωστος Saporta, ο Ludovicus Saporta στον οποίο ο βασιλιάς Φερδινάνδος δωρίζει μια αγροικία (villa) επονομαζόμενη Cernaria, με το αδημοσίετο έγγραφο του της 20ής Ιουλίου 1493⁽¹⁵⁾. Ο ευγενής αυτός, απόγονος της Mozon Ludovici Saporta που ήταν σύζυγος του Δούκα de villa Hermosa, ανήκε όπως φαίνεται στο περιβάλλον της βασιλικής αυλής και ήταν marranos.

Αξίζει να δούμε ορισμένα χαρακτηριστικά σημεία αυτού του εγγράφου:

Ο Φερδινάνδος, δωρίζει την villa Cernaria που είναι «ανάμεσα στα αγαθά εκείνα που ήταν των ιουδαίων και τώρα ανήκουν σε Εμάς... εξ αιτίας της έξωσης των ιουδαίων από το βασίλειο και τις γαίες Μας» (... ville nostre Cernarie bona dictorum judeorum nobis et nunc nostre...).

- Η villa αυτή συνορεύει με τον οίκο του μαγίστρου και ιουδαίου ιατρού Cuythus Tarrege⁽¹⁶⁾ και περιέχεται στο Ludovicus Saporta «για να δυνηθεί παντοιοτρόπως να εκτελεί το θέλημά Μας... και στο μέτρο που οι θελήσεις Μας μπορούν να ευεργετήσουν εσέ, τον δικό Μας πιστό Λουδοβίκο Σαπόρτα», τους διάδочους και τους κληρονόμους του, ώστε «να μπορούμε να ζείτε μ' αυτό τον τρόπο... και να πράττετε με τρόπο που δεν είναι οικείος στους ιουδαίους» (possitis su iudicio et extra judeos).

Η δωρεά αυτή, δίδεται με δικαίωμα κατοχής, νομής, πώλησης, ενοικίασης και περιφράξης: «preferunt sit que possitis illa tenere et possidere vendere comentare impignorare et alienare et deadem vestras et vestrorum» και περιλαμβάνει «οποιαδήποτε χρηματική δωρεά και πρόσοδο από προϊόντα, και τις αγαθές τις τακτικές και τις έκτακτες και άλλα... και προσθέτουμε όλες τις συμπληρωματικές δωρεές που έχει αυτή η δωρεά εκ της Εξουσίας Μας, και συμπληρώνεται σε όποιες και όσες ελλείψεις θεωρείται ότι έχει».

Η δωρεά δεν μπορεί να ανακληθεί και ορίζεται υπεύθυνη για την τήρηση αυτού του συμβολαίου όλη η

υπαλληλική ιεραρχία, υπό την εποπτεία του Διαδόχου Ιωάννη.

Σημειώνεται ότι στην αρχή τονίζεται πως η δωρεά γίνεται «αληθώς, σύμφωνα με τις παρακλήσεις της εξαιρέτου Δουκίσσης De Cardona της αγαπητής εις την Μεγαλειότητά Μας και που κατέφυγε εις τας υπηρεσίας Μας»⁽¹⁷⁾.

Στο έγγραφο «αναγράφεται» η σφραγίδα, «την ευτυχή ημέρα της 20ής Ιουλίου του έτους από γεννήσεως του Κυρίου χίλια τετρακόσια ενενήντα τρία δηλονότι έτος εικοστό έκτο από τότε που ενώσαμε το σκήπτρο Μας με το σκήπτρο της Καστίλλης και της Αραγωνίας».

Εγώ ο Βασιλεύς⁽¹⁸⁾

Το έγγραφο αυτό, είναι πολύ χαρακτηριστικό για τη θέση των Marranos μετά το 1492, που διέτηρσαν τα αξιώματά και τις περιουσίες τους, με αντάλλαγμα τον (έστω φαινομενικά) εκχριστιανισμό τους. Φαίνεται ότι υπήρχαν αμοιβαία συμφέροντα για την παραμονή τους στην Ισπανία, δεδομένου ότι οι θέσεις που κατείχαν ήταν ακόμη χρήσιμες στην ισπανική ηγετική τάξη, πολλοί ήταν ιατροί της Αυλής ενώ υπήρχαν και οικονομικές σχέσεις που ίσως δεν ήταν δυνατόν να διαρραγούν ή να διακοπούν αμέσως.

6. Saporta σε ραββινικά αξιώματα

Από τη δεύτερη περίπτωση, δεν θα αναφερθούμε στους γνωστούς Σαπόρτα όπως π.χ. ο Αρχираββίνος της Ανδριανουπόλεως Hannokh Saporta ή Sasporta (15ος αιώνας), «ευγενής από Καταλωνία», όπως αναφέρεται, επίσης ο Hayyim Barukh Saporta, αποστολός (missionary) στην Σαφές της Παλαιστίνης (1796) της κίνησης Erets Israel κ.ά.⁽¹⁹⁾

Ξεχωριστή θέση κατέχει ο κλάδος του Ραββίνου Jacob Saporta που γεννήθηκε στο Οράν γύρω στο 1610. Στα 1659 διετελέσε απεσταλμένος του βασιλιά του Μαρόκου στην ισπανική Αυλή και Ραββίνος στο Αμβούργο, Άμστερνταμ (κέντρο των marranos) και Λονδίνο και απεβίωσε ως Αρχираββίνος στο Άμστερνταμ το 1698. Ο πατέρας του Ααρών και ο γιος του Ισαάκ είχαν διακριθεί επίσης ως ραββίνοι⁽²⁰⁾.

7. Εκχριστιανισμένοι Saporta στη Γαλλία και Γερμανία

Από την τρίτη περίπτωση θα πρέπει να αναφερθεί η οικογένεια του γνωστού ιατρού Louis Saporta, που έφυγε από την Lerida της Ισπανίας το 1490 και εγκαταστάθηκε αρχικά στη Μασσαλία και στη συνέχεια στο

Μονπελιέ όπου έγινε καθηγητής της ιατρικής (1506 - 1529). Ο γιος του Louis (II) Saporta άσκησε επίσης την ιατρική και ο εγγονός του Antoine Saporta διετέλεσε βασιλικός καθηγητής και κοσμήτωρ στο ίδιο Πανεπιστήμιο (1560), ο δε διεγγονός του Jean Saporta διετέλεσε καθηγητής το 1577 και Αρχιαρχιεπισκοπάρχης το 1603. Η οικογένεια μετανάστευσε τελικά στις γαλλικές αποικίες της Αμερικής αφήνοντας ένα σημαντικό όνομα στην ιστορία της Ιατρικής και ιδίως του Πανεπιστημίου του Μονπελιέ⁽²¹⁾.

Από την έρευνα του Zvi Loker⁽²²⁾ αποκαλύπτεται ότι απόγονος Πορτογάλων Σεφαρδείμ Σαπόρτα, ο Isaac Jeshurun Sasportas, έδρασε στο τέλος του 18ου αιώνα στην Ιαμαϊκή, σχεδιάζοντας μια επανάσταση των σκλάβων της που θα οδηγούσε στην ανεξαρτησία της Ιαμαϊκής, πράγμα που εκτός των άλλων εξυπηρετούσε και τα γαλλικά σχέδια του Διευθυντηρίου για την Καριβαϊκή. Η όλη οργάνωση όμως εξασθερώθηκε από τις βρετανικές αρχές, ο Sasportas συνελήφθη, δικάστηκε για κατασκοπεία, καταδικάστηκε σε θάνατο και απαγχονίστηκε δημόσια στις 23 Δεκεμβρίου του 1799, αναφωνώντας «Vive la Liberté, vive la République!». Ο Sasportas αυτός, ήταν απόγονος των Marranos του Άμστερνταμ, με κλάδους στο Bordeaux, το Αμβούργο, την Ιαμαϊκή, το Charleston της Νότιας Καρολίνας, το Curacao και το Λονδίνο, μέλη των οποίων αναφέρει ο Loker από τον 15ο έως τον 18ο αιώνα.

Στην κατηγορία αυτή πρέπει να αναφερθούν ορισμένοι κλάδοι που έδρασαν (εχριστιανισμένοι) στη Γαλλία και Βαναρία, απόγονοι των οποίων είναι ο Μαρκήσιος Gaston de Saporta, παλαιοβοτανολόγος - φρυσολόγος στην Aix - en - Provence (1823 - 1893) και ο Κόμης Frederico de Saporta, αντάρχης του Όθωνα του οποίου ο τάφος είναι στο παρεκκλήσιο του καθεδρικού ναού του Μονάχου, σύζυγος του οποίου ήταν η Βαρόνη von Stetten (Ουλμ 1804 - Αθήνα 1835). Ο Κόμης Σαπόρτα παραιτήθηκε και επέστρεψε στο Μόναχο το 1837 έχοντας χάσει και τον εννε-

ατή γυίο του από την χολέρα στο Μόναχο το 1836⁽²³⁾ αντικατασταθείς από τον Weichs⁽²⁴⁾.

Σύμφωνα με την αυστριακή βιβλιογραφία⁽²⁵⁾, ο Saporta αυτός, ήταν απόγονος ενός άλλου Louis de Saporta, που γεννήθηκε στην Βαρκελώνη και υπήρξε ιατρός του Καρόλου του 8ου της Γαλλίας (1470 - 1498).

Από τους απόγονους του, ο Anton Augustin von

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΡΟΖΙΝΑΣ ΣΑΠΟΡΤΑ (1949)⁽²⁶⁾

Σελ. 1

1. *Εν τω ονόματι του πατρὸς τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ*
2. *ἀμήν. ὁ θεὸς πατὴρ ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
3. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
4. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
5. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
6. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
7. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
8. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
9. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
10. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
11. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
12. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
13. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
14. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
15. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
16. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
17. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
18. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
19. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
20. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
21. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
22. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
23. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
24. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
25. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
26. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*
27. *ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου ὁ ἐκείνός σου*

Saporta έλαβε τον τίτλο του Κόμητος στις 9 Σεπτεμβρίου 1768 και νυμφεύθηκε σε πρώτο γάμο την Karoline von Ampotten και σε δεύτερο γάμο την Henrtetten von Gaispizheim με την οποία απέκτησε τον ως άνω Friedrich von Saporta η Frederico de Saporta. Με τα στοιχεία που έχουμε έως τώρα, δεν μας επιτρέπεται μια ασφαλή ταύτιση του αν και είναι πολύ πιθανή με τον κλάδο των Saporta του Μονπελιέ που προαναφέρθηκαν.

8. Saporta στον ελληνικό χώρο στον 19ο αιώνα

Ας δούμε τώρα από την πρώτη περίπτωση, εκείνους που φεύγοντας ως μαρτανos εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλονίκη και έδρασαν στον χώρο της ανατολικής Μεσογείου γενιζότερα. Από αυτούς θα δούμε έναν κλάδο που με κέντρο τον Βόλο έδρασε στα τέλη του 19ου - αρχές του 20ού αιώνα στην Ελλάδα, Αίγυπτο, Μάλτα και δημιούργησε συγγενικές σχέσεις τόσο με Ρωμانيώτες Εβραίους (Βαρούχ και Γκανή από τα Γιάννενα) όσο και με άλλους Σεφαραδείμ (Σακκή και Κρίστη από τον Μυστρά και την Χαλκίδα).

Οι Σαπόρτα της Θεσσαλονίκης αφορούν μια μάλλον πολυκλαδική οικογένεια, που εμφανίζεται να μετέχει στη Συνεργωγή Catalan (Καταλωνική), που ιδρύθηκε το 1492²⁶ και που διασπάστηκε στα μέσα του 16ου αιώνα²⁷, (ίσως μετά την μαζική έλευση των μαρτανos²⁸, στην Catalan Yashan και στην Catalan Hadash (αρχαία και νέα Καταλωνική). Οι Σαπόρτα ανήκουν στην Catalan Yashan²⁹.

Ο Χαν Δαβίδ Σαπόρτα έζησε από τα μέσα του 19ου αιώνα στην Θεσσαλονίκη, είχε την προσαγόρευση «Χάν» που έδιδαν σε Σουλτάνους, αλλά και σε ιδιαίτερα ειργενείς οικογένειες (περσική λέξη Χαν: κύριος, κυριάρχος).

Ο γιος του, Χαν Ελιάου Σαπόρτα, έζησε επίσης στη Θεσσαλονίκη. Ένας από τους γιους του, ο Ισαάκ Σαπόρτα, ήταν καπνέμπορος στη Θεσσαλονίκη στο δεύτερο ημίσιό του 19ου αιώνα. Μετά το 1890, όπου ο Βόλος είχε λάβει εκπληκτική ανάπτυξη (το 1881 είχε μόλις 4987 κατοίκους ενώ το 1907 ήδη 23.563) δημιούργησε υποκατάστημα εκεί. Η σύζυγός του λεγόταν Βίδα (ισπανικά Vida, Ζωή, αντίστοιχο εβραϊκό Χάγια...).

Ο Ισαάκ³⁰ είχε εργοστάσιο καπνού στη Μάλτα όπου κατασκεύαζε και πούρα και όπου είχε εγκατασταθεί για ένα διάστημα με τους δύο γιους του, τον Ηλία και τον Σενόρ, περί το 1890. Ο Ισαάκ είχε στα χέρια του σχεδόν το σύνολο της παραγωγής καπνού της Αιγύπτου όπου ζούσε - στην Αλεξάνδρεια - και ο αδελφός του ο οποίος ήταν τραπεζίτης συνεργαζόμενος με τους Rotschild. Άλλοι συγγενείς (αδελφοί και εξάδελφοι) ήταν στο Κάιρο και στην Παλαιστίνη ως τραπεζίτες, ένας υπήρξε γεωπόνος στον βαρόνο Hirsch στο Κάιρο.

Στη συνέχεια οι Σαπόρτα άνοιξαν εργοστάσιο και στον Βόλο - λέγεται ότι είχε περί τους 500 καπνεργάτες - και αγόραζαν καπνά από όλη την Ελλάδα. Με την αλλαγή ορισμένων τελωνειακών νόμων στην Αί-

γυπτο, και έχοντας ήδη προαγοράσει καπνά ο Ισαάκ, κατέρρευσε οικονομικά για να μπορέσει να εκπληρώσει έντιμα όλες τις υποχρεώσεις του στον άξονα Αιγύπτου - Μάλτας και απεσύρθη από αυτό τον χώρο περί το 1907 ή 1908. Για ένα μικρό χρονικό διάστημα ίδρυσε υποκατάστημα του Βόλου στη Θεσσαλονίκη συνεταιριζόμενος με κάποιον Σιντού Αμήρη (ίσως οθωμανό ή ντονμέ Ισραηλίτη). Απεβίωσε περί το 1911.

Οι γιοι του Ηλίας και Σενόρ Σαπόρτα εργάζονταν με τον πατέρα τους όπως είδαμε, στον Βόλο, την Μάλτα και την Αίγυπτο.

Ο Σενόρ Σαπόρτα ήταν πολύ μορφωμένος, είχε μεγάλη βιβλιοθήκη στον Βόλο και είχε σε μεγάλη ηλικία νυμφευθεί την Ραχήλ, Σίδες, χήρα του Ματθαία Βαρούχ.

Ο Ηλίας Σαπόρτα νυμφεύθηκε το 1887 την Ροζίνα (Φίνα) Βαρούχ (το γένος Γκανή) και απέκτησαν επτά παιδιά, από τα οποία το πρώτο, η Μαρίκα, έγινε σύζυγος του Ιωνά Σακκή. Οι Σαπόρτα επανέκτησαν την ισπανική υπηκοότητα το 1912. Ο Ηλίας Σαπόρτα απεβίωσε το 1945.

9. Οι ρωμانيώτες Βαρούχ και Γκανή από τα Γιάννενα

Οι Βαρούχ καταγόταν από τα Γιάννενα και ήταν Ρωμانيώτες Εβραίοι. Ο Μεναχέμ Βαρούχ γεννήθηκε στα Γιάννενα το 1840 και ήταν χονδρέμπορος υφασμάτων, συνεργαζόμενος με αντιπροσωπείες στην Τεργέστη. Νυμφεύτηκε την Λουίζα Γκανή γύρω το 1860 επίσης γιαννιωτικής και ρωμانيωτικής οικογένειας.

Στα 1874 ή 1875 μετώκησε στον Βόλο. Στη Θεσσαλία υπήρχαν ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα στα πλαίσια της ευνομίας του Αλή Πασά, εβραογιαννιωτικοί κλάδοι, εγκατεστημένοι στα Τρίκαλα και την Λάρισα (Βαρούχ και Γκανή).

Απέκτησαν επτά παιδιά (Εσθήρ, Βαρούχ, Μάρκος, Ροζίνα (Φίνα) - μετέπειτα σύζυγος του Ηλία Σαπόρτα - Άννα, Μωυσής και Χρυσάνα). Από αυτά, ο Βαρούχ ήταν τραπεζίτης, συνιδιοκτήτης της «Τράπεζας Βαρούχ - Σολωμών - Λεβή» που είχε έδρα στα Τρίκαλα, και ο Μάρκος ήταν πολιτικός μηχανικός, είχε σπουδάσει στο Παρίσι, ήταν μηχανικός των υποκαταστημάτων της Οθωμανικής Τράπεζας στην Ευρώπη, μελέτησε το δίκτυο των σιδηροδρόμων της Ηπείρου, το νοσοκομείο του βαρόνου Hirsch, το κτίριο της Mission Laique και άλλα κτίρια στην Θεσσαλονίκη και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας. Εγκαταστάθηκε οριστικά στη Γαλλία περί το 1910.

10. Οι σεφαραδείμ Σακκή στον ελλαδικό χώρο

Οι Σακκή κατάγονται από την πόλη Sciacca της νότιας Σικελίας⁽³¹⁾ όπου υπήρχε ανθούσα ισραηλιτική κοινότητα έως το 1492, αν και θα πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχει και η πόλη Sciaky⁽³²⁾ στην Πορτογαλία. Κατά το Naum Goldmann Museum,⁽³³⁾ προέρχονται από την πόλη Sakiai της νοτιοδυτικής Λιθουανίας. Πάντως, οι εν Ελλάδι Σακκή (Θεσσαλίας, Θεσσαλονίκης και Χαλκίδας) δεν είναι Ασχεναζεΐμ αλλά Σεφαραδείμ.

Οι Σακκή αυτοί, κατέφυγαν στον Μυστρά περίπου στις αρχές του 16ου αιώνα, όπου ήδη υπήρχε ανθούσα ισραηλιτική κοινότητα. Στις responsas του Ραββίνου Θεσσαλονίκης Γιώσεφ μπεν Λεβή αναφέρεται ο Daniel Sciacci ως ένας από τους πρόκριτους της κοινότητας⁽³⁴⁾.

Με την έκρηξη της επανάστασης του 1821 και τους διωγμούς των Εβραίων που έγιναν από τους Έλληνες - παρ' όλες τις προσπάθειες συγκράτησής τους από τους Κολοκοτρωναίους και τους άλλους οπλαρχηγούς - κατέφυγαν όπως και οι άλλοι Εβραίοι της Πελοποννήσου βορειότερα, οι Σακκή στη Χαλκίδα όπου φαίνεται ότι είχαν ήδη συγγενείς από το 1815 τουλάχιστον.

Ο Μποχώρ - Μωσέ Σακκής ή Σιακκής⁽³⁵⁾ γεννήθηκε το 1815 στον Μυστρά όπου η οικογένειά του ασχολείτο με τη νηματουργία κατασκευάζοντας ράμματα, νήματα και σπάργους για τα δίχτυα των ψαράδων, εργασία που πιθανώς έκαναν και οι πρόγονοί του στην παραλιακή πόλη - κέντρο αλιείας Sciacca της Σικελίας.

Στη Χαλκίδα ο Μωσέ Σακκής απέκτησε από δυο συζύγους, την Νεφτή και την Ζουβή, τρία παιδιά, τον Σιμαντώβ ή Σιμαντός, που διέπρεψε στο εμπόριο και που είχε το προσωνύμιο «Μυστριώτης» λόγω της καταγωγής του, ο οποίος ήταν στέλεχος της κοινότητας και της κοινωνίας της Χαλκίδας και επίτιμο μέλος του εμπορικού Συλλόγου Σύρου⁽³⁶⁾, την Ραφαελίνα και τον Ζαχαρία.

Ο Ζαχαρίας Σακκής ασκούσε λιανικό εμπόριο φυλικών, και όπως και πολλοί Εβραίοι, με την ανάπτυξη του Βόλου εγκαταστάθηκε εκεί γύρω το 1890. Παντρεύτηκε στη Χαλκίδα την Ζιμπούλα Κρίστη. Οι Κρίστη (ή Crespin) κατάγονται από το χωριό Crespos, κοντά στην Avilla της Ισπανίας⁽³⁷⁾. Απέκτησαν τέσσερα παιδιά, τον Μποχώρ, τον Σάββα, τον Ιωνά και την Άστρο.

Ο Ιωνάς συνεργαζόταν με τον πατέρα του και εξέλιξε το εμπόριο φυλικών σε υφασματοεμπόριο στον Βόλο με υποκατάστημα στην Αθήνα (όπου και εγκαταστά-

θηκε οριστικά περί το 1930), και ήταν από τα στελέχη της Ισραηλιτικής Κοινότητας του Βόλου⁽³⁸⁾. Στον Βόλο, νυμφεύθηκε την Μαρίνα Σαπόρτα όπως αναφέρεται, κλείνοντας έτσι έναν κύκλο μείξης των ισραηλιτικών κλάδων, Ρωμανιωτών και Σεφαραδείμ (Βαρούχ, Γκωνή, Κρίστη, Σακκή και Σαπόρτα), σε μια πόλη που γνώρισε μια δυναμική οικονομική και κοινωνική, άνθηση ανάμεσα στα 1890 - 1920.

11. Αντί για επίλογο

Η ιστορία των κλάδων Σαπόρτα είναι χαρακτηριστική της διάχυσης των σεφαραδείμ στον χώρο της Ευρώπης και της Ανατολής, των σχέσεών τους με τους Ρωμανιώτες αλλά και με άλλους σεφαραδείμ Εβραίους, όπως και του ιδίου του ελληνικού χώρου ως τόπου δράσης, συνάντησης και μείξης διαφόρων εβραϊκών προσφυγικών ή άλλως μετακινούμενων πληθυσμών στα ιδιότυπα πλαίσια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο τόπος δράσης του ισραηλιτικού στοιχείου ακολουθεί τις αναπτυξιακές τάσεις στον συγκεκριμένο χώρο με ιδιαίτερη διαίσθηση, όπως δεν είναι καθόλου τυχαία η επιλογή της Θεσσαλονίκης στον 15ο αιώνα, έτσι είναι πολύ μελετημένη η δράση τους στην ανατολική Μεσόγειο στον 19ο αιώνα καθώς και η συρροή τους στον Βόλο μετά το 1881, του οποίου την αλματώδη ανάπτυξη είχαν «υπολογίσει» πολύ έγκαιρα όπως φάνηκε από το συγκεκριμένο παράδειγμα.

Τέλος, είναι χαρακτηριστική για τον ρόλο της εβραϊκής παρουσίας, που πέρα από συννομι και καθεστώς, παίζει κυρίως ρόλο, τόσο στις οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες, όσο και στην κυκλοφορία αγαθών και χρήματος αλλά και ιδεών.

Μαζί με τους Έλληνες και τους Αρμενίους, οι Εβραίοι παίζουν τον αναντισταστικό ρόλο του αιματος σε έναν ζωντανό οργανισμό, που κυκλοφορεί, μεταφέροντας αγαθά και ιδέες, κύριους συντελεστές της ζωής και της αναζωογόνησης.

Μόνο που η βασική προϋπόθεση για όλα αυτά, είναι η ύπαρξη ειρηνικού χώρου, και τέτοια ειρηνική δραστηριότητα έδινε η Pax Ottomana μέχρι και τον 19ο αιώνα, πριν η ανάπτυξη του καπιταλισμού και στην ανατολική Μεσόγειο και τα Βαλκάνια χωρίσει με δάκρυα και αίμα λαούς και εθνότητες που εκτός από μεμονωμένες στοχαστικές εξάρσεις θρησκευτικού και εθνολογικού φανατισμού έζησαν για μισή χιλιετία περίπου σε μια ειρηνική πολυεθνική συμβίωση που δεν είχε το ανάλογό της στην «πολιτισμένη» δυτική Ευρώπη των Σικελικών Εσπερινών και της Ιερής Εξέτασης.

12. Ευχαριστίες

Εκφράζονται θερμές ευχαριστίες σε όλους όσους βοήθησαν στην εκπόνηση αυτής της έρευνας, και ιδιαίτερα στον βυζαντινολόγο κ. Τηλέμαχο Λουγγή για την ανάγνωση του χειρογράφου 3551/11.7 D.R.F. του Archivo de la Corona de Aragon, στον Archivero του αρχείου αυτού κ. Alberto Torra, στον κ. Issac E. Saporta και τον κ. Yahiel Kamhi για το πλήθος των σημαντικών στοιχείων που παρέσχαν, στους κ.κ. Ι. Τυπάλδο - Ασκαράτο, Μωυσή Σιακκή, Ζαφειρίνη Ερρέρα, Ρίκα Σιακκή, Lotte Σαπόρτα, Σάββα Κοέν και Shartooz Samii, που με πολύ προθυμία έδωσαν πληροφορίες και στοιχεία χωρίς τα οποία δεν θα ήταν δυνατή η περάτωση αυτής της μελέτης.

Ψυχικά οφείλονται ιδιαίτερες ευχαριστίες στο ΚΙΣ και το Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδος για τη δυνατότητα της χρήσης των βιβλιοθηκών τους.

Υποσημειώσεις

1. Schwab. *Revue des Etudes Juives*, 68 - 182. Αναφορά στον A. I. Laredo, *Les Noms des Juifs du Maroc*. Madrid 1978, 1151.

2. A. I. Laredo, op. cit. και A. Duran y Sanpere. *Referencias documentals del call de jueus de Cervera*. Barcelona 1924, 24.

3. A. I. Laredo, op. cit. 4. The Naum Goldmann Museum of the Jewish Diaspora. Αρχείο H.Y. G524.

4. A. I. Laredo, op. cit.

5. Έτσι υπογράφεται ο Jacob Sasportas (1610 - 1698). *Jewish Encyclopaedia*, λ. Sasportas.

6. J. Nehama, L' Histoire des Israelites de Salonique, τ. V, 33.

7. Ασέρ Ρ. Μωυσή. *Η Ονοματολογία των Εβραίων της Ελλάδος*. Αθήνα 1973. 10.

8. Naum Goldmann Museum... op. cit.

9. A. I. Laredo, op. cit.

10. *Jewish Encyclopaedia* λ. Hisdai (ibn Shaprut).

11. A. Duran y Sanpere, op. cit. A. I. Laredo, op. cit.

12. Aljama, η αυτοδιοικουμένη εβραϊκή κοινότητα στην μεσαιωνική Ισπανία. (αραβ. Al - Jama'a). *Encyclopaedia Judaica* 2.635.

13. A. y A. Garcia Carralfa. *El solar Catalan*, Valenciano y Balear.

14. V. & H. V. Rolland's *Illustrations to the Armorial General* by J. - B. Rietstap. τ. V. London 1967 και Sir Evian Boutell, *English Heraldry*, London 1905. (2η αναθ. έκδ. Brook Littl, London 1964).

15. Έγγραφο 3551 της Cancilleria (Βασιλικής Γραμματείας)

ας) σειρά *Diversorum regis Ferdinandi*, 11.7 Archivo de la Corona de Aragon, Barcelona. Σελ. 169 recto έως 170 verso.

16. Tarrege, χωριό πλησίον της Cervera.

17. Η κομιόπολη Cardona είναι B.A. της Cervera.

18. Οι μόνες ισπανικές λέξεις στο κείμενο (yo el rei).

19. *Jewish Encyclopaedia*, λ. Sasportas.

20. *ibid*.

21. *Enciclopedia Judaica*, λ. Medicine και Saporta.

22. Zvi Loker, An eighteen - century plan to invade Jamaica: Isaac Yeshurum Sasportas - French patriot or Jewish radical idealist; στο *Transactions of the Jewish Historical Society of England*. Τόμ. XXVIII (1984), 132 - 144.

23. Π. Δημητράκοπουλου (Δ.Γ. Καμπουρογλου). *Η Δούκισσα της Πλακεντίας*, Αθήνα, 97.

24. Τρύφωνος Ευαγγελίδου, *Ιστορία του Όθωνος*, Αθήνα 153.

25. *Gedelte Judische Familien* (α.σ.) 2η έκδ. Saltzburg 1891, σ. 71.

26. Αλβέρτου Ναρ. *Οι Συναγωγές της Θεσσαλονίκης*, τα τραγούδια μας. Θεσσαλονίκη 1985, 45.

27. Αλβέρτου Ναρ, *ibid*.

28. Ήδη το 1514 υπήρχαν Marranos στη Θεσσαλονίκη, με τους οποίους είχαν δημιουργηθεί διάφορα προβλήματα, γεγονός που ανάγκασε την Ραββινική Τριανδρία να εκδώσει (1514) γνωμάτευση (Haskamah) σύμφωνα με την οποία αναγνωρίζονται οι Marranos ως πλήρεις και κανονικοί Εβραίοι. *Encyclopaedia Judaica* λ. Salonica.

29. M. Molho. *Les Juifs de Salonique à la fin du XVI c*. Tel - Aviv 1967, Paris 1991.

30. Στοιχεία για τους Σαπόρτα αυτής της εποχής, έχουν ληφθεί κυρίως από το χειρόγραφο ημερολόγιο («στην μεγάλη περιπέτεια») της Ροζίνας Σαπόρτα (1870 - 1951), νύμφης του Ισαάκ Σαπόρτα.

31. Ιωσήφ Μ. Σιακκή. *Ιστορικά της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών*. Χρονικά, τ. 78 σελ. 33.

32. Ασέρ Ρ. Μωυσή, op. cit. 10.

33. Naum Goldmann Museum... op. cit.

34. Zvi Avneri, *Οι Εβραίοι του Μυστρά*. Χρονικά τ. 40 σελ. 5. Αναθ. από τη σειρά Sefunot τ. 11, Institut Ben Zvi, Jerusalem.

35. Προφανώς ο Μωσσή ήταν πρωτότοκος, και το προσωνύμιό του όνομα Μποχώ (Πρωτότοκος) παρέμεινε και ως όνομα. Βλ. Ασέρ Ρ. Μωυσή, op. cit. 16.

36. Ιωσήφ Μ. Σιακκή, op. cit.

37. Ασέρ Ρ. Μωυσή, op. cit. 9.

38. Ν.Κ. *Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου*. Χρονικά τ. 50 σελ. 10. (αναθ. από την «Θεσσαλία» της 26.2.1982). Επίσης «Ισραηλιτής Χρονογράφος» φύλλον 8 (1918), αναφ. στα Χρονικά, τ. 25 σελ. 8.

Ο διωγμός των Εβραίων της Βέροιας

Ο κ. Γ. Λιόλιος - Βέροια, μας γράφει ότι:

«Με την παρέμβασή μου αυτή επιθυμώ να διευκρινισθεί στο επόμενο τεύχος σας, προς αποφυγή εντυπώσεων και παρερμηνειών, ότι στο κείμενο εισήγησής μου, που σας παραδόθηκε για καταχώρηση στην ύλη του περιοδικού με τον τίτλο «Ο διωγμός των Εβραίων της Βέροιας» και δημοσιεύθηκε στο τεύχος 155 του αξιολογώτατου περιοδικού «Χρονικά» προφανώς ο δαίμων του τυπογράφου ή του αντιγράφου του κειμένου απάλειψε ή δεν καταχώρησε την σωστή απόδοση στο μέσον της τρίτης παραγράφου του παραπάνω κειμένου: οπότε η φράση «όπως η απειτήρηση του Μεταξά κατά την διάρκεια...» πρέπει να αντικατασταθεί από τη σωστή φράση που περιλαμβάνεται στο πρωτότυπο κείμενο της εισήγησης του γράφοντος δηλαδή «όπως η απειτήρηση αρχηγού της ΕΟΝ του Μεταξά...».

Επιπλέον, το όνομα «Μιτράνι» που επίσης αναφέρεται πρέπει να αντικατασταθεί από το ακριβές «Μιτράνι».

Συμπληρώσεις επί δημοσιευμάτων

Ο καθηγητής κ. Σαμ. Χασσιδ - Χάιφα, συμπληρώνει επί δημοσιευμάτων στο τεύχος 155 / Μάιος - Ιούνιος 1998:

«Επιθυμώ κατ' αρχήν να εκφράσω για ακόμη μια φορά την ευχαρίστηση που νιώθω διαβάζοντας τα διάφορα άρθρα σας και ελπίζω να μην εκληφθούν

αρνητικά οι λίγες παρατηρήσεις που έχω να κάνω.

1. Το εξώφυλλο του τεύχους 154 δείχνει την εικόνα του Όρους του Ναού του Σολομώντα (Har Habait) και όχι τα Όρη της Γαλιλαίας, όπως αναγράφεται από μέσα.

2. Για το εξαιρετο άρθρο των Μ. Φάις και Σ. Παπασηλιοπούλου οι εξής μικρές διορθώσεις:

Α. Στην σελ. 17 αναγράφεται ότι ο Άμτα Ντελ Μεντίζω (Αβιάδης) αποτέλεσε μέλος της Συνέλευσης της Κρήτης σαν γεγονός που υπογραμμίζει τον ιστορικό ρόλο των Εβραίων. Η αλήθεια είναι λίγο διαφορετική: οι χριστιανοί στη Συνέλευση έδειξαν σφοδρή αντίθεση στην παρουσία του, μέχρι που απείλησαν να μποϊκοτάρουν τις συνεδριάσεις αν παρευρίσκεται. Η συμμετοχή του στο τέλος επιβλήθηκε από τον Τούρκο Διοικητή (Βαλή) της Κρητικής Πολιτείας.

Β. Στη σελ. 19 αναγράφεται ότι οι Έλληνες Εβραίοι ψήφισαν «μονοκομματική» Βενιζέλο, από το Διδημότειχο μέχρι την Κρήτη. Αν και δεν αποκλείεται αυτό να ευσταθεί για τους Εβραίους της Νότιας (Πολής) Ελλάδας, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης ψήφισαν στη συντριπτική τους πλειοψηφία τους αντιπάλους του Βενιζέλου, δηλ. τους Λαϊκούς του Τσαλδάρη και κατά δεύτερη προτίμηση τους Κομμουνιστές. Στις παρά λίγο αποφασιστικές αναπληρωματικές εκλογές του 1933 ψήφισαν μονοκομματικά κατά του Βενιζέλου, σε αποδοκιμασία του ξεχωριστού εκλογικού συλλόγου, που τον θεωρούσαν εκλογικό γκέτο. Έτσι όμως έπαιξαν το παιχνίδι του Λαϊκού Κόμματος που σκοπό είχε να αποκτήσει την πλειοψηφία στις κοινές συνε-

δριάσεις της Βουλής και της Γερουσίας και να επαναφέρει τη Μοναρχία. Λεπτομέρειες μπορεί κανείς να βρει στα βιβλία του Μανφροχόδατου.

3. Στο επίσης εξαιρετο άρθρο του Λιόλιου για τους Εβραίους της Βέροιας γίνεται λόγος για ανθεβραϊκή προπαγάνδα του καθεστώτος του Ιωάννου Μεταξά. Χωρίς να γίνουμε απολογητές της δικτατορίας Μεταξά και των πθητισμών της προς τα αγγλικά με αυτήν καθεστώς του Μεσοπολέμου, οφείλουμε να αναφέρουμε ότι το καθεστώς Μεταξά ποτέ δεν εφήρμοσε αντισημιτικά μέτρα κατά των Εβραίων της Ελλάδας. Ο Μεταξάς έχει γράψει στη Χρυσή Βίβλο του Εθνικού Εβραϊκού Κεφαλαίου (Κένον Καζιμέτ) και έχει δεχθεί τους επαινούς της τότε επίσημης ηγεσίας της Ισραηλτικής Κοινότητας (Βιτάλ, Μωϊση, Κόρετς). Μεγάλη ειρωνεία της ιστορίας του μεσοπολέμου είναι ότι στο μέτρο που υπήρξε στην Ελλάδα αντισημιτισμός, συνδέεται περισσότερο με οπαδούς του κόμματος των Φιλελευθέρων, αν και φυσικά όχι με τον αρχηγό του Ελευθέριο Βενιζέλο.

4. Τέλος ο εμπρησμός του Κάμπελ έγινε τον Ιούλιο του 1931 (και όχι τον 1932, όπως αναφέρεται στην σ. 27). Όσο για την πληροφορία ότι η συνοικία μετονομάστηκε σε Στυλιανού Γονατά, ελπίζουμε να μην αληθεύει διότι μια τέτοια επίλογη θα ήταν ιδιαίτερα ατυχής. Στον στρατηγό Γονατά, τότε Στρατιωτικό Διοικητή της Θεσσαλονίκης, έχουν αποδοθεί ευθύνες για τη μη πρόληψη του εμπρησμού του Κάμπελ καθώς και για τις σχέσεις τους με την οργάνωση «ΕΕΕ» πριν από τον εμπρησμό.

Ενεργέτης της Φιλελευθεντικής Εταιρίας

Η κα. Κ. Ξηραδάκη - Αθήνα, σημειώνει ότι:

«Στο λευκώμα της Φιλελευθεντικής Εταιρίας (Αφροάκια - Τσιτσιάκια σχολικά) που εξεδόθη το 1996, με την ευκαιρία συμπλήρωσης 160 χρόνων (1836 - 1996) λειτουργίας των σχολείων και στη σελίδα 379 αναγράφεται:

Οι ενεργέτες της Φιλελευθεντικής Εταιρίας (όπως αναγράφονται στο βιβλίο των ενεργητών κατά το έτος έκδοσής)

Χύλεζ Μανουέλ (Ιουνδαίος) (1844)».

Το λήμμα "Εβραϊός" στο Λεξικό Μπαμπινιώτη

Αναγνώστης του περιοδικού μας έθεσε ερώτηση ως ακολούθως: «Από δημοσίευσή του κ. Στ. Σιαχάτοβιτς στην εφημερίδα «Ντα» (13.8.1998) με τίτλο «Φύλασσονται κατά Μπαμπινιώτη»:

«Αναφέρει το Λεξικό Μπαμπινιώτη στο λήμμα Εβραϊός: «2. (μτφ. κακόσ.) αντίστοιχος σημερινός, τσιγγάνος και φιληργατικός». Διαμαρτυρήθηκαν οι Εβραίοι στο Λεξικό για την κατασκευή της ιβραϊκής χρήσης της λέξης: Όχι! Δεν είναι πλάθιστοι αντίστοιχοι. Διαμαρτυρήθηκαν όμως οι Εβραίοι για την ίδια τη χρήση της λέξης: Βεβαίως και είναι και καθήκον τους.

Ο κ. Μπαμπινιώτης φταίει για τον ρατσισμό όσων Ελλήνων ή άλλων χρησιμοποίησαν

ως ήβρι το όνομα ενός έθνους: Το Petit Larousse έφταγε που οι Γάλλοι χρησιμοποιούσαν ως κακόσημο συνώνυμο της λέξης Έλληνας την έννοια κλέφτης:

Οι Εβραίοι, ένας λαός ταλαιπωρημένος αιώνες απ' τον ρατσισμό των αλλοιών, ξεχρουν ότι εν τέλει η ήβρις στρέφεται εναντίον εκείνου που την ξεστομίζει και μάλιστα τον προοιδορίζει. Δεν είναι ο Εβραίος μίσσημα, είναι αυτός που τον χωροαποχωρίζει έτσι...».

Η σωτηρία Εβραίων κατά την κατοχή

Η κα Ολυμπία Παπαδοπούλου (τιμημένη με τον τίτλο «Δίκαιος των Εθνών»), σε επιστολή της σχετικά με τη σωτηρία των Εβραίων κατά την Κατοχή αναφέρει το τηλεγράφημα του Ραββίνου Μπαρτζιλά προς τον τότε πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου:

«Ο Εβραϊσμός στην Ελλάδα υπέστη φοβερά καταστροφές εκ μέρους των κατακτητών. Δυστυχώς συμμετέσχαν εις την εκτέλεσιν των αντισυνεβραϊκών μέτρων και τα Τάγματα Ασφαλείας του Ράιχ».

Από τις 100 χιλιάδες Εβραίων, μετά βίας εσώθησαν 10-20 χιλιάδες.

Η σωτηρία των οφείλεται εις το ΕΑΜ, τον ΕΛΑΣ και στην αλληλεγγύη των Ελλήνων Λαού».

Στοιχεία για τον Μαυρίκιο Κοφινά

Ο κ. Ραφ. Φρεζής - Βόλος, συμπληρώνει το άρθρο για τον Μαυρίκιο Κοφινά (που δημοσιεύτηκε στο τεύχος μας 156) με τα εξής στοιχεία:

«Ο Μ. Κοφινάς, έδειξε μεγάλη εναισθησία για την ανάπτυξη της πόλης του Βόλου και τους συμπολίτες του».

Αξιοσημείωτη ήταν η πρότασή του στο Δημοτικό Συμβούλιο για τη δημιουργία στο Βόλο Ανωτάτης Κρατικής Σχολής, με εμπορική κατεύθυνση, στα πρότυπα των αναπτυσσόμενων επαρχιακών πόλεων της Ευρώπης.

Στη διαρκεία των βιολογικών πολέμων, περιελάμβανε με ανιδιοτέλεια, ανατηρούς και γενικά αναξιοπαθούντες συμπολίτες. Εργάστηκε σε δύσκολες περιόδους για την οργάνωση Λαϊκών Συσταίων, τη δημιουργία Σταθμού Πρώτων Βοηθειών, του Μαιευτηρίου και Βρεφοκομείου Βόλου, αποτελώντας δραστήριο παράγοντα στη λειτουργία τους. Υπήρξε βασικό μέλος του Διοικ. Συμβουλίου του Μουσείου Βόλου και επίλεκτο μέλος της τοπικής κοινωνίας, της Ισραηλτικής Κοινότητας και των συλλόγων της.

Στην περίοδο των «επιδημιών» (1918) προσέφερε τις υπηρεσίες του στους πάσχοντες με σπογγή και αφοσίωση.

Θα σημειώσουμε ακόμη τις αξιολογικές μελέτες του για την αποξήρανση ελαιοδών εκτάσεων, για την εξάλειψη της ελονοσίας που μαστίζε πολλές ελληνικές περιοχές. Με τη Μικρασιατική Καταστροφή (1922) εργάστηκε με ζήλο ως συντονιστής του Δήμου, για τον εμβολιασμό των προσφύγων, τη στέγαση και την αποκατάστασή τους. Ευεργετική, εξ άλλων, υπήρξε η μεσολάβησή του στον τότε πρεσβευτή των ΗΠΑ στη Κωνσταντινούπολη Ερρίκο Μοργκεντάου, από τον οποίο εξασφάλισε πρόσθετη βοήθεια για τους πρόσφυγες του Βόλου, σε χρήματα και είδη βιωτικής ανάγκης, πέρα από τη γενικότερη βοήθεια που δόθηκε».

Βιβλίο

* ANPIET ΑΣΣΕΟ:

«Τι απέγιναν οι εβδομήντα χιλιάδες Εβραίοι της Θεσσαλονίκης»

- ΧΟΡΧΕ ΣΕΜΠΡΟΥΝ -

- ΕΛΙ ΒΗΖΕΛ -

«Η σιωπή είναι αβάσταχτη»

(Εκδόσεις Νησίδες - Κώστα Τομανά. Σκόπελος 1997).

Το πολύ σημαντικό αυτό βιβλίο είναι ενδιαφέρον γιατί η Ανριέτ Ασσεό δεν έχει ζηήσει τα ναζιστικά στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Οι δικοί της, πάλι, δεν της μιλούν καθόλου για το τι έγινε τότε. Σιγά σιγά, μεγαλώνοντας, αναζητεί την αλήθεια. Μόνο μετά από χρόνια γράνουν οι επιζητήσεις των στρατοπέδων σ' ένα σημείο στο οποίο η σιωπή είναι αβάσταχτη.

Σ' αυτό ακριβώς το συμπέρασμα καταλήγουν οι συγγραφείς Χόρχε Σεμπρούν και Ελί Βήζελ, που συζητούν το έτος 1995. Πριν από πενήντα χρόνια, ήταν και οι δυο κρατούμενοι στο ναζιστικό στρατόπεδο συγκεντρώσεως του Μπούχενβαλντ, ως αντιστασιακός ο πρώτος, ως εβραϊκόπουλο ο δεύτερος. Στη συζήτησή τους προσπαθούν να διασαφηνίσουν τι έζησαν, τι είδαν, τι ένιωσαν και τι κατάλαβαν.

* ΦΡΑΝΤΣ ΒΕΡΦΕΛ:

«Οι σαράντα μέρες

του Μουζά Νταγκ»

(Βιβλιοπωλείον της Εστίας,

τ. Α' 1990, τ. Β' 1991, τ. Γ'

1997).

Στους τρεις τόμους του βιβλίου αυτού του Τσεχοσλοβάκου, Εβραίου το θρησκειά, συγγραφέα Φραντς Βέρφελ (1890 - 1945) περιγράφεται η τραγική γενοκτονία των Αρμενίων από τις ορδές των βαρβάρων Τούρκων. Όπως γράφει ο

κ. Π. Β. Πάσχος («Νέα Εστία», 15.6. 1998): «Γραμμένο με πάθος φοβερό και μέθηξη, το έργο γνωρίζει πολλές εκδόσεις κι έχει γίνει - δικαιολογημένα - ένα διαρκές best seller. Σκέφτομαι, πως μονάχα ένας μεγάλος ποιητής θα μπορούσε να γράφει ένα τόσο σημαντικό μυθιστόρημα. Οι Αρμένιοι πρέπει να τον κάνουν άγαλμα γι' αυτή την τόσο ανθρώπινη - σε διεθνές επίπεδο - προσφορά του».

ΦΡΟΥΡΟΙ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ

* PATRICK MODIANO:

«Dora Bruder -

Η εξαφάνιση»

(Εκδόσεις Gallimard,

σελ. 150).

«Hier ist kein Warum»: Εδώ δεν υπάρχει γιατί. Ο Primo Levi αφηγείται ότι ένας φρουρός SS του δίδαξε μ' αυτό τον τρόπο το νόμο του στρατοπέδου από τη στιγμή της αφεξής του.

Δεν υπάρχει από δω και πέρα «γιατί» που μπορεί να το χωρέσει ο νους, υπενθυμίζει ο Claude Lanzman, συγγραφέας του βιβλίου Shoah (Ολοκαύτωμα), στην καταστροφή έξι εκατομμυρίων Εβραίων. Υπάρχουν πολυάριθμες εξηγήσεις, κοινωνιολογικές, οικονομικές, ψυχολογικές, θρησκευτικές, που η κάθε μία χωριστά ή σε συνδυασμό δεν είναι ποτέ επαρκείς να εξάγουν πόρισμα για το γεγονός της εξόντωσης.

Η λογική αντιτίθεται. Φθάνει μέχρι του σημείου να αιτιολογήσει την ανικανότητά της να καταλάβει. Διαβεβαιώνει τότε ότι η γενοκτονία είναι γνήσιος παραλογισμός, ιστορική ανωμαλία, περίπτωση μοναδικής σχιζοφρένειας στην εξέλιξη του χρόνου που μπορεί να εξηγηθεί. Ερημνεία που έχει μεταξύ άλλων και το πρόνομο να απαλλάσσει τους δήμιους και τους συνενόχους τους από το βάρος της ευθύνης τους. Μεταξύ των δύο συμπληρωμάτων, του ορθολογισμού και του

παραλογισμού, ο δρόμος είναι στενός.

«Οι Μοντέρνοι Καιροί», περιοδικό / επιθεώρηση που ιδρύθηκε από τον Σαρτό και διευθύνει σήμερα ο Lanzman, προσπαθεί να ακολουθήσει αυτό το δρόμο αναλύοντας την επιτυχία που είχε παντού ανά τον κόσμο - και ιδίως στη Γερμανία - το (ζαζό) βιβλίο του Daniel Goldhagen «Οι εθελοντές δήμοι του Χίτλερ». Στην ανάλυση αυτή γίνεται μνεία της φράσης του Raul Hiderg που δίνει επιγραμματικά, με τρόπο τρομερό, την ιστορική λογική του αντισημιτισμού της Δύσης: «Οι ιεραπόστολοι της Χριστιανοσύνης είχαν πει: Δεν έχετε δικαίωμα να ζείτε ανάμεσα μας ως Εβραίοι. Οι λαίκοι (μη θρησκευτικοί) ηγέτες που ακολουθήσαν διεκδικούσαν: Δεν έχετε το δικαίωμα να ζείτε ανάμεσά μας. Οι Γερμανοί Ναζί στο τέλος θεάσαν: Δεν έχετε το δικαίωμα να ζείτε...».

Η Dora Bruder είναι το έπος μιας έρευνας. Ο Μοντιάνο διεκδικεί αυτό που είναι: ένας φύλακας της μνήμης. «Αν δεν ήμουν εκεί για να το καταγράψω δεν θα υπήρχε κανένα ίχνος αυτής της άγνωστης», λέει για μια νέα γυναίκα η ταυτότητα της οποίας παραμένει αμφίβολη αλλά για την οποία ξέρει ότι συνελήφθη στις 18 Φεβρουαρίου 1942 και εγκλεισθηκε στο Tourelles. Ήταν μια σιιά. Έγινε, από κεινον, ένα χνάρι, μια περιγραφή, η αταρχή μιας παρουσίας.

Για να πετύχει, ο φύλακας της μνήμης, πρέπει να νικήσει έναν ομαδικό κολοσσό: τους φύλακες της λήθης. Η Dora Bruder είναι επίσης το έπος, μερικές φορές εκπληκτικό, μιας άνοιξης μάχης: της μάχης ενός ανθρώπου μόνου, ενός συγγραφέα, ενάντια στη γραφειοκρατία της αμνησίας. Υπήρξαν βεβαίως οι αστυνομικοί των εβραϊκών υποθέσεων που κατέστρεψαν τους φακέλους τους και τα πρακτικά των ανακρίσεων τους κατά τη διάρκεια των μαζικών ή των ατομικών συλλήψεων στο δρόμο.

Υπήρξαν εκείνοι που δεν θυμούνταν τίποτα, δεν είχαν τίποτα, δεν ήξεραν τίποτα κι επιθυμούσαν η ζωή να συνεχίζεται μετά το θά-

νατο κάποιου ανθρώπου, σαν να μη συνέβη τίποτα. Αλλά υπάρχει αζόμη και σήμερα μια φάλαγγα σκαλών επιφορτισμένων να απορροφούν την πρόσβαση στη μνήμη σ' εκείνους που την ψάχνουν θαμμένη μέσα στη σκόνη των ντοκουμέντων και των αρχείων, έρχεται στη σηπτήλεια τα κλειδιά των οποίων μοιάζουν απρόσιτα ή χαμένα.

Από συντηρία, κομμάτι - κομμάτι, ο Μοντιάνο τους απείσωσε θρόνους της υπαρχής αυτής της ζωής. Ονομάζεται Ντόρα Μπρύντερ. Γεννήθηκε στη 12η περιφέρεια του Παρισιού στις 26 Φεβρουαρίου 1926. Ο Μοντιάνο τη γνώρισε εδώ κι οκτώ χρόνια από μια μικρή αγγελία στην εφημερίδα Paris Soir, τον φύλλο της 31 Δεκεμβρίου 1941: «Αναζητείται ένα κορίτσι, η Ντόρα Μπρύντερ, 15 ετών, ύψος 1,55, σχήμα προσώπου οβάλ, χρώμα ματιών καστανόχρικο, μαντώ σπορ γκρι, πουλόβερ μπλε, φούτα και καπέλο μπλε σκούρο, παπούτσια σπορ καφέ». Η Ντόρα το είχε σάσει, οι γονείς της ανησυχούσαν. Γνωστοποίησαν την εξαφάνισή του παιδιού τους στην αστυνομία. Την τελευταία μέρα του 1941 οι Εβραίοι, μπορούσαν ακόμη να ζητήσουν από τη γαλλική αστυνομία να τους βοηθήσει να ξεναβρούν την κόρη τους. Αλλά ο Έρνεστ Μπρύντερ, ο πατέρας, συνελήφθη, χωρίς γνωστό αιτιολογικό, στις 19 Μαρτίου 1942. Η Ντόρα συνελήφθη στις 19 Ιουνίου. Οι δύο τους ξαναβρέθηκαν στο Drancy πριν τους στείλουν στο Άουσβιτς στις 18 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους. Η Σεσίλ, η μητέρα, ανχώρησε για το στρατόπεδο του θανάτου πέντε μήνες μετά το σίενο και την κόρη της. Κανένας τους δεν επέστρεψε.

Μια ιστορία απλή, όπως χιλιάδες άλλες. Μια ιστορία γαλλική, με Γάλλους δημόσιους υπάλληλους πλήρεις ζήλου, που, σε αντίθεση με τον συγγραφέα, δεν αναζητούσαν τα νέα κορίτσια παρά μόνο για να τα εξαφανίσουν. Ο Μοντιάνο τους κλέβει από το «οβήσιμο/αφάνισμα»: Η Ντόρα Μπρύντερ από δω και πέρα υπάρχει. Η μικρή παρισιάνικη φινιέρα του

1941, λεωφόρος Ορνάνο, η οικοτροφός του Ινστιτούτου Saint - Coeur - de - Marie του 62, οδός Picpus, έχουν μια ζωή και μισοί τον «οι δημόι, οι αρχές της Κατοχής, το Depot, οι στρατώνες, τα στρατόπεδα, η Ιστορία, ο χρόνος - κάθε τι που σας σπύλωνει και σας καταστρέφει - δεν θα μπορούν πια να της το κλέψουν». Αλλά αυτό το συναίσθημα μιας εξουλειστικής και ουσιαστικής νίκης συνοδεύεται από ένα αβεπέρωστο μειονέκτημα: «Ναι, δικτυώως έφταναν πολύ αργά». Αζόμη κι αν οι αναγνώστες απαντούν στο κάλεσμα του Μοντιάνο και τον επιτρέπουν να προσθέσει μερικές πινελιές στο πορτραίτο της Ντόρα Μπρύντερ δεν πρόκειται παρά για «σινιάλα φάρων για τα οποία δικτυώως σμφισβάλω ότι μπορούν να φωτίσουν τη νύχτα. Αλλά ελπίσω πάντα». Για να συμπληρώσει τα κενά ο Μοντιάνο προσφέρει στην Ντόρα Μπρύντερ κομμάτια της δικής του νύχτας, μετρώντας την ατέλειωτη απόσταση που τους χωρίζει.

Απ' αυτές τις εξαφανίσεις, το κάθε τι από τότε, σημαδεύεται απ' αυτές, σαν η απουσία, το να είσαι διαρμένος, ξεχασμένος, έγινε τρόπος υπαρχής μας. Σαν να μη μπορούσε κανείς πια να περπατήσει στους δρόμους χωρίς να έχει την εντύπωση ότι περπατά πάνω στα ίχνη κάποιου. Η ίδια η αστυνομία έγινε μια επιχείρηση εξακαθάρισης της μνήμης. Υπάρχουν στη Dora Bruder σελίδες απλές και καταπληκτικές για το Παρίσι του σήμερα που προσπαθεί να οβήσει μέχρι τα τελευταία ίχνη του Παρισιού του γης για να εξαλείψει από το τοπίο του μέχρι την ηχώ των φωνών αυτών των παιδιών με τα πολωνικά ονόματα «που ήταν τόσο παριζιάνικα που μετρούνονταν με τις προσόψεις των κτιρίων». Για να μην - πολύ πιο μακριά απ' αυτό το όμορφο και μεγάλο βιβλίο - τραγουδήσουμε το τραγούδι του Μοντιάνο του νοσταλγικού, του Μοντιάνο του ταχυδακτυλουργού της αβεβαιότητας. Είναι ένας συγγραφέας που σήμερα που επιχειρεί το αδύνατο και το απαράιτητο: να κρατήσει το δεσμό με τη φύση της εγγύς μας καταγωγής. «Πολλοί φί-

λοι που δεν γνώρισα εξαφανίστηκαν το 1945, τη χρονιά της γέννησής μου. Εξάντλησαν όλους τους πόρους για να μη μας επιτρέψουν να δοκιμάσουμε παρά μερικές λέξεις».

* ADIN STEINSALTZ:

«Το τριαντάφυλλο με τα δεκατρία πετάλια»

(Εκδόσεις Albin Michel, «La Bibliothèque Spirituelle», σελ. 530, α' έκδοση 1987).

Εισαγωγή στην Καμπάλα που ακολουθείται από Εισαγωγή στο Ταλμούδ του ADIN STEINSALTZ. Πρόλογος του Jörg Eisenberg. Μετάφραση Jörg Eisenberg, Michel Allouche και Nelly Hansson.

Ο τίτλος προέρχεται από το Ζόαρ, το κεντρικό μακάβρικο σύγγραμμά: «Όπως το τριαντάφυλλο στεφανωμένο από τα δεκατρία του πετάλια, η Κοινότητα του Ισραήλ συνιστάται από 13 αείζωνους που την οριζούνται από κάθε πλευρά». Ο Abin Steinsaltz έχει αρχίσει να δοσι στον αναγνώστη τα κλειδιά για να διεισδύσει στον κόσμο των έβραϊκών μυστικών - την Καμπάλα - καθώς και τα κλειδιά του Ταλμούδ - τον καταγεγραμμένο προφορικό εκβασμό νομίου.

Λόγω του περυσιακού συμβολισμού της η μελέτη της Καμπάλα περιορίζεται σ' έναν μικρό αριθμό στοιχείων και δίνει ουσιαστική θέση στην μελέτη των μυστικών της Δημοκρατίας. Το πρώτο μέρος του βιβλίου αυτόν είναι αρκετά δύσκολο όχι ως προς τον τρόπο εκφρασης αλλά ως προς τις ιδέες που εκφράζονται σ' αυτό. Ωστόσο, αν ξεπλύνει κανείς την επιθυμία της υπαρχής πολλών κόσμων και των ποικίλων επιδοτήσεων τους πάνω στον δικό μας, είναι εύκολο να αντιληφθεί ότι η Καμπάλα έχει πρωταρχικό σκοπό την πνευματική αντιστροφή του ανθρώπου. Αν η νοητική μας ικανότητα συλλήψεως είναι προσκολλημένη στον υλικό κόσμο, υπάρχουν ωστόσο βαθμίδες γνώσης που σχετίζονται άμεσα με τα επίπεδα αντίληψής της.

Από το σημείο αυτό τίθεται έ-

Υπάρχει Αντισημιτισμός στην Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία;

Συνέχεια από τη σελ. 2

μέσου κληρικού. Δεν επιτρέπεται επίσης σε μας να εκφράσουμε άποψη γι' αυτό το επίπεδο, για το οποίο πολλοί αρμόδιοι Ορθόδοξοι Χριστιανοί εκκλησιαστικοί παράγοντες έχουν εκφραστεί με μελανά χρώματα. Εμείς μπορούμε να σημειώσουμε μόνον ότι στη ζωογική του 21ου αιώνα υπάρχουν ιερείς οι οποίοι - από έλλειψη ικανών θρησκευολογικών γνώσεων, η οποία έλλειψη επιφέρει αντίστοιχα και πτωχεία επιχειρημάτων - καταφεύγουν με ευκολία στον «μπαμπούλα» του «εβραϊκού κινδύνου», στους «Εβραίους που σταύρωσαν τον Χριστό» κ.ά. παρόμοια πάρορθημένα και παρηγιασμένα «επιχειρήματα». (Η σοβαρότητα με την οποία αντιμετωπίζουμε εκάστοτε τα θέματα διαθρησκευτικών σχέσεων δεν μας επιτρέπει να αναφερθούμε στην «επιχειρηματολογία», που βλέπει πρόσφατα το φως της δημοσιότητας, ότι το ένα από τα οκτώ καζίνο που λειτουργούν στην Ελλάδα, επειδή τυχαίνει να είναι ισραηλινών οικονομικών συμφερόντων, είναι «καταστροφικό», ενώ για τα άλλα επτά που ανήκουν σε χριστιανούς επιχειρηματίες δεν γίνεται αναφορά!).

ΤΟ ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

ΕΛΛΑΔΟΣ έχει επιμελώς αποφύγει, τα τελευταία χρόνια, να αναφερθεί στο θέμα της ύπαρξης ή όχι αντισημιτισμού στην Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία. Σιωπά παραδειγματικά και υποδειγματικά. Αντιδρά μόνον όταν προκαλείται από ενέργειες ή δημοσιεύματα. Αν σήμερα προβάλλουμε το θέμα είναι για να αναδημοσιεύσουμε τις απόψεις που εξετάθησαν στη γνωστή έκδοση Σπουδής για την Ορθόδοξη «Σύναξη» (τεύχος 66 - Απρίλιος / Ιούνιος 1998). Αναδημοσιεύουμε χωρίς κανένα σχολιασμό, με απόλυτο σεβασμό, τα κείμενα των κ.κ. Στ. Ζουμπουλάκη και Θαν. Παπαθανασίου. Συμπληρώνουμε μόνον ότι, το 1980, όταν πρωτοκυκλοφόρησε το υβριδικό εναντίον μας βιβλίο «Χριστιανοί και Εβραίοι» του Μητροπολίτη κ. Π. Καρνανιζόλα, ο Ραββίνος κ. Ηλ. Σαμπετάι του απέστειλε επιστολή μακρά, εμπειριστατομένη από θρησκευολογικής άποψης και ανασκευαστική των επιχειρημάτων του Μητροπολίτη Κορίνθου. Ο τελευταίος απέφυγε τον διάλογο! Αφήνουμε τον κάθε προβληματιζόμενο αναγνώστη μας να βγάλει μόνος τα συμπεράσματά του.

σως ο συσχετισμός ψυχής - κόσμου, μιζόκοσμον - μαζόκοσμον «Όσο περισσότερο αναπτύσσεται ο άνθρωπος τόσο περισσότερο έχει την ικανότητα να δει στον άλλον ένα μέλος αυτού του μεγάλου σώματος που περιλλείει τελικά μια μόνη ψυχή: την ψυχή του κόσμου». Η αντιστοιχία αυτή πραγματοποιείται με τη διαμεσολάβηση του Θεού - δημιουργού.

Αλλά αυτό συμβαίνει εδώ επειδή ο άνθρωπος, στην προσπάθειά του να ανακαλύψει τον κόσμο, είναι ελεύθερος. Από δω και πέρα ξεφεύγει από την κατάσταση που με δύο θείες δυνάμεις: τη θέληση και το δημιουργείν. Στην Τορά, - όπου πρέπει να συμπεριλάβουμε τη Βίβλο και αριθμό έργων ζωτικής, ερμηνείας και σχολίων μεταξὺ των οποίων το Ταλμούδ και η Καμπαλά - είναι δυνατόν να αποκαλύψει «το πνευματικό σχέδιο του συμπαντος». Πράγματι η Τορά αρχαλιάζει όλους τους τομείς ύπαρξης, καλώντας τον άνθρωπο να μελετήσει αυτό που ο κόσμος ήδη περιλαμβάνει. Η Τορά και ο κόσμος αποτελούν έτσι «ένα αδιάσπαστο δίδυμο».

Το ενδιαφέρον του Ταλμούδ είναι τελείως διαφορετικό. Στο μέτρο που αποτελεί ανακεφαλαίωση του προφορικού Νόμου που μεταδόθηκε και αποτέλεσε αντικείμενο επεξεργασίας επί σειρά αιώνων, συμβολίζει την επιβίωση του εβραϊκού λαού. Έχοντας χαρακτηρίσει ουσιαστικά μνημονικό το Ταλμούδ αποτελεί το σημείο μιας σκέψης στο διηνεκές - στο διαρκές γίνεσθαι.

Το πιο σημαντικό έργο της εβραϊκής κοινότητας, που συγκεντρώνει κείμενα νομοθετικού χαρακτήρα και αξιώματα φιλοσοφικά ή ηθικά, δεν έχει ολοκληρωθεί δείχνοντας το ίδιο τη θέληση να τεινεί προς μια τελειότητα που δεν ικανοποιείται ποτέ.

«Κάθε Σοφός έχει καθήκον να προσθέτει κάτι στο Ταλμούδ, να συμβάλλει με τη συνεισφορά του στο έργο παρότι δεν μπορεί ποτέ να ολοκληρωθεί οριστικά». Πηγή δημιουργικότητας το Ταλμούδ είναι «ένα μοναδικό χρώμα βαθιάς πίστης και διερρηνητικού σκεπτικισμού».

[Le Monde, 6.12.96]

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΨΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 32.44.315-8

E-mail: hkhis@netor.gr

Internet site: <http://www.0.netor.gr/diafora/jews/kis.htm>

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Πολιτικά Θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντων 25 Αθήνα, τηλ.: 72 18 421

Διανέμεται Δωρεάν

Summary of the contents of Issue No 157, Vol. 21

September - October 1998

- ✓ The major subject examined in this issue is **whether antisemitism still exists in the Greek Orthodox Church**. For this purpose we publish investigatory articles by the editors of the magazine as well as by Mr. St. Zouboulakis and Mr. Th. Papathanasiou. They are investigating the attitude of the Greek Orthodox Church both in the period of the German occupation - when the Greek Church supported the persecuted Jews - and in various aspects of contemporary Greek life.
- ✓ In their articles Dr. Gr. Kassimatis member of the Academy of Athens and the historian Dr. A.D. Debonos, examine the presence of **Jews in the Ionian Islands** throughout the centuries, especially in Kefhalonia where there are no Jews today.
- ✓ **Maria Valianou**, origimating from Kefhalonia, was the instigator of the greatest Israeli poet, Shaul Chernikovski, at the time when he lived in Odessa, Russia, (1892 - 1899), where Valianou lived, too. The story is described in an article by G. Apostolatos.
- ✓ The curator of the **Jewish Museum of Greece**, Zanet Battinou, carries out tour guides in the areas of the new Jewish Museum of Greece that was inaugurated on March 10, 1998. We also publish an article in relation to the history of the foundation of the Museum.
- ✓ Professor G. Sariyannis examines the **history of the Saporta family**, which was one of the oldest families of Catalonia and Aragon (Spain). He examines the family's relations with Romaniote and Sephardic Jews of Greece, mainly in the Thessaly and Epirus regions.
- ✓ In an article titled «**Guardians of the Soul and Memory**», we present two books: The first one is by Adin Steinsatz and is titled «La rose aux treize petales». It constitutes an introduction to the Talmud and the Kabbalah. The second book is written by Patrick Modiano and is titled «Dora Bruder». It is the story of a woman, prisoner in Auschwitz, and the history of her time.
- ✓ The issue closes with **letters to the editor and book presentations**.

(Translation: Rebecca Kamchi)

